

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TEOLOJİK VE FOLKLORİK AÇIDAN ÖLÜM VE
ÖLÜYLE İLGİLİ DAVRANIŞ UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS

Zekeriya CEYLAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kalam**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ramazan BİÇER

EKİM-2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEOLOJİK VE FOLKLORİK AÇIDAN ÖLÜM VE
ÖLÜYLE İLGİLİ DAVRANIŞ UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS

Zekeriya CEYLAN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

Bu tez 12/10/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Al Vahit İMAMOĞLU

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Ramazan BİÇER

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Mustafa AKCAY

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması halinde bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zekeriya CEYLAN

12.10.2010

ÖNSÖZ

İslam inancına göre ölüm, maddî şartların çevrelediği fâni hayattan ebediyete geçişi sağlamak için işleyen bir mekanizmadır. Ölüm, Allah ile münasebetini kesmeyen insanlar için saadetlerle dolu yeni ve ebedî bir hayatın başlangıcıdır. Ölüm, tartışmaya imkân bırakmayan bir hakîkât, inanan insan için ebedî dirilişin müjdesidir. Bu sebeple, İslam kültüründe ölmekte olan ve ölen kişiye değer atfedilir ve kendisi için bazı dini ve örfi merasimler düzenlenir.

İnsanın bu ulvî yolculuğunda onu yalnız bırakmamak, kendisi için son vazifeyi icra etmek, geriye kalan Müslümanlar için dinî ve insanî bir görev olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan temel hedefimiz, ölüm öncesi, anı ve sonrası ile ilgili Kur'an ayetlerini ve hadisleri tespit ederek İslam âlimlerinin bunları nasıl yorumladıkları, bunların neticesinde de Keles'deki uygulama kültürü ile karşılaştırmaktır. Folklorik uygulamanın teolojik verilerle karşılaştırılması bizim için önem arz etmesinin yanında bu derece önemli olan uygulamanın din ve örf bakımından karşılaştırılması, incelemeye farklı bir boyut kazandıracığı kanaatindeyiz.

Araştırmamız, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırma ile ilgili kavramlar olan Ruh ve Hayat, Ecel ve Ölüm'le birlikte öldükten sonra ilk durak olan Kabir ve sonrası olan Âhîret; birinci bölümde, Mü'minin Ölüm Öncesi ve Anı; ikinci bölümde, Mü'minin Ölüm Sonrası; üçüncü bölümde ise Keles'deki Folklorik Uygulamada Ölüm Öncesi ve Sonrasını ve saha çalışması bağlamında elde ettiğimiz verileri, objektif bir yaklaşımla anlamlandırmaya, yorumlamaya ve İslam'ın ruhuna uygunluğu açısından karşılaştırmaya çalıştık.

Bu çalışma esnasında şahsıma, çalışma konusunun seçilmesi, planının yapılması ve kaynakların tespit edilmesinde yardımcı olan ve Kelam ilmini sevdiren danışman hocam sayın Doç. Dr. Ramazan BİÇER'e, fikir ve görüşleri ile katkıda bulunan babam M. Ali CEYLAN'a ve maddi-manevi desteğini esirgemeyen değerli eşim Tuğba CEYLAN'a teşekkürü borç bilirim. Gayret bizden Tefvik Allah'tan (c.c.)'dir.

Zekeriya CEYLAN

12.10.2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TEOLOJİK AÇIDAN MÜ’MİNİN ÖLÜM ÖNCESİ VE ANI.....	5
1.1. Tanım ve Kavramlar	6
1.1.1. Ruh ve Hayat.....	6
1.1.2. Ecel	10
1.1.3. Ölüm	11
1.1.4. Kabir ve Berzah Hayatı.....	17
1.1.5. Âhiret	25
1.2. Ölüm Öncesi Hal ve Tutum	31
1.2.1. Ölümü Temenni Etmek.....	32
1.2.2. Ölümü Hatırlamak ve Ölümüne Hazırlanmak	36
1.3. Ölüm Döşegindeki Durum	39
1.3.1. Ölüm Döşeginde Yapılacak Muamele	41
1.3.1.1. Ölmek Üzere Olanlara Telkinde Bulunmak	43
1.3.1.2. Ölmek Üzere Olanlara Ku’an Okumak	46
1.4. Sekerâtü-l Mevt Halleri.....	48
1.4.1. Sekerât Halinde Görülen Zahirî Durumlar	49
1.4.2. Sekerât Halinde Müşahede Edilmeyen Durumlar.....	50
1.4.2.1. Âhiret’teki Yerin Gösterilmesi ve Tövbe Kapısının Kapatılması	50
1.4.2.2. Ölüm Anında İki Meleğin Görülmesi.....	52
1.4.2.3. Ölmekte Olana Şeytanların Musallat Olması.....	53
1.4.2.4. Ölüm Meleğinin Gelişi ve Görünüşü	53
1.4.3. Sekerâtü-l Mevt Hallerinin Zor olmasının Sebepleri.....	56
1.5. Ruhun Bedenden Ayrılışı.....	58

BÖLÜM 2: ÖLMEDEDEN SONRAKİ İŞLEMLER.....	63
2.1. Ölüm Sonrası Yapılan İlk İşlemler	63
2.1.1. Cenaze Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı	63
2.1.2. Ölüm Anında Yapılan İşlemler	63
2.1.3. Ölünün İ'lamı	65
2.2. Cenazenin Hazırlanması.....	66
2.2.1. Cenazenin Yıkanması (Techiz).....	66
2.2.2. Cenazenin Keflenmesi (Tekfin)	70
2.3. Cenaze Namazı İle İlgili Hususlar	72
2.3.1. Cenaze Namazı İçin Ölüde Aranılan Şartlar	72
2.3.2. Cenaze ve Cenaze Namazına İttiba.....	73
2.3.3. Cenaze Namazı İle İlgili Diğer Hususlar	76
2.4. Cenazenin Kabre Konulması İşlemleri	78
2.4.1. Teşyî.....	78
2.4.2. Defin	81
2.5. Ölüye Ağlama ve Telkin	82
2.5.1. Ölüye Ağlama	82
2.5.2. Telkin	85
2.6. Ölüye Kur'an Okumak.....	87
2.6.1. Ölüye Kur'an Okunabileceğine Dair Rivayetler ve Görüşler.....	88
2.6.2. Ücretle Kur'an Okuma.....	94
2.7. Ölünün Temel İbadetleri İçin Fidyeye Ödenmesi.....	96
2.7.1. Iskat.....	97
2.7.2. Devir	100
2.8. Taziye.....	101
2.9. Kabir Ziyareti.....	103
2.9.1. Kabir Ziyaretinin Adabı.....	106
2.9.2. Kabir Ziyaretindeki Yanlış Uygulamalar.....	108
2.10. Tevessül	111

BÖLÜM 3: FOLKLORİK UYGULAMADA ÖLÜM ÖNCESİ VE SONRASI	
(KELES ÖRNEĞİ)	121
3.1. Keles'in Coğrafi Konumu ve Tarihi	121
3.2. Keles'te Ölümden Önceki Uygulamalar	124
3.2.1. Telkin	125
3.2.2. Kur'an Okumak	126
3.2.3. Ölüm Anı	126
3.3. Keles'te Cenaze ve Cenaze Merasimleri.....	127
3.3.1. Cenazenin Yıkanması ve Kefenlenmesi	128
3.3.2. Cenaze Namazı	131
3.3.3. Defin İşlemi	132
3.3.4. Iskat ve Devir	135
3.4. Taziye ve Taziyenin Yapıldığı Mekânlar.....	137
3.5. Ölüye Ağlama	139
3.6. İkramlar ve Ölü İçin Yapılan Hayırlar	139
3.7. Kabir ve Türbe Ziyareti.....	140
3.8. Teolojik ve Folklorik Uygulamaların Karşılaştırılması	145
SONUÇ.....	156
KAYNAKLAR	160
ÖZGEÇMİŞ.....	175

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
by.	: Baskı Yeri Yok.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EAÜİFD	: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İSAM	: İslami Araştırmalar Merkezi
md.	: Madde
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
TD.	: Tahrir Defteri
TDEB	: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Y.	: Yıl

TezinBaşlığı: Teolojik ve Folklorik Açıdan Ölüm ve Ölüyle İlgili Davranış Uygulamaları	
TezinYazarı: Zekeriya Ceylan	Danışman: Doç.Dr.Ramazan Biçer
Kabul Tarihi: 12 Ekim 2010	SayfaSayısı: vi (ön kısım) + 175 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Kelam Anabilimdalı
<p>İslam perspektifinden bakıldığında korkulacak bir olgu olamayan ölüm, insanlık için gizemliğini korur. Yeryüzündeki tüm dinler, felsefi akımlar, tasavvufi düşünceler gibi değişik disiplinler, kendi açılarından ölümü açıklarken ortak noktaları ölümün mahiyetini anlamak ve ona hazırlık yapmaktır. Ölüm sonrasında kişiyi tertemiz bir bedenle göndermek ve ona saygı göstermek adına da bir takım uygulamalar yapılmaktadır. Kur'an'da ölümün ve sonrasında mahiyetinden bahsedilmekte; hadislerde ise ölüm anı ve sonrası hakkında ölüme ve ölüye karşı alınacak tavırlardan bahsedilmektedir. Ölüm anı acıları, ölümü temenni, ölüme hazırlık; cenaze namazı, cenaze defni, kabir ziyareti gibi hususlar, ölüm öncesi ve sonrası için esas konulardır.</p> <p>Türk kültüründe geniş yer ihtiva eden ölüm olgusu, hem İslamiyet'ten önce hem de sonrasında önemini korumuştur. Bu araştırmada, yöremiz Keles ve çevresinde ölümü haber veren ve ölümü engelleyen inanç ve uygulamalar, ölüm anında gözlemlenen inanç ve uygulamalar, ölünün define hazırlanması, defin ve inanç uygulamaların, dini kaynaklara göre uyum ve uygunluğunu incelenecektir.</p> <p>Toplumun ölen kişiye karşı aşırı sevgi ve bağışlanma arzusuyla bir takım tavırlar içine girmesi, Müslümanların zamanla yanlış istikamete doğru yol almasına neden olmuştur. Bu yanlış istikamet düzeltilmesi muhakkak Kur'an ve Sünnet çerçevesinde hareketle mümkündür.</p>	
Anahtar Kelimeler: Ölüm, Cenaze, Kabir, Gelenek, Ziyaret.	

The title of the thesis: Perspective On Behavior Of Death And Applications Dead in The Theological And Folkloric	
Author: Zekeriya Ceylan	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ramazan Biçer
Date: 12 October 2010	Nu. Of pages: vi (pretext) + 175 (main body)
Department: Basic Islamic Sciences	Subfield: Theology Sects
<p>The Islam from the perspective of a phenomenon that can not be afraid of death, the mystery of humanity shall maintain relevance. All the religions on earth, philosophical movements, such as the mystical ideas of different disciplines, their common points in terms of explaining death to understand the nature of death and to prepare him. After the death of the person with a clean body and respect it in order to send a series of applications that are made. After death, the nature of the Qur'an and its mention, in the hadith about the moment of death, and then will be taken against death and the dead are talking about attitude. Bitter memories of death, death wish, death preparations, funeral prayers, funeral, burial, the grave matters such as visits, before and after death are the main subjects for.</p> <p>In Turkish culture, which includes extensive coverage of the death cases, both before and after Islam has retained its importance. In this study, the are we Keles and around the death notice and death, limiting beliefs and practices, the time of death observed beliefs and practices of the dead define preparation, burial, and belief practices, religious sources according to the compatibility and suitability will be reviewed.</p> <p>Of society against the person who died of love and forgiveness over a team with the desire to enter into attitudes of Muslims once led the wrong direction to take to the road. Certainly correct that wrong direction movement is possible within the framework of the Qur'an and Sunnah.</p>	
Keywords: Death, Funeral, Grave, Tradition, Visit.	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

“Teolojik ve Folklorik Açıdan Ölüm ve Ölüyle İlgili Davranış Uygulamaları” başlıklı araştırmamız, İslam teolojisi açısından dini kaynaklar verilerine göre vefat aşamasına gelen bireyin, ölüm öncesi yaşadığı kabul edilen durumlar, iman ve inanç açısından can veriş şekli, can alınış anında yaşanan olaylar, rivayetlere göre ölümün hemen sonrasında yaşadığı kabul edilen aşamalar, Keles ve çevresindeki halkın algılayış ve bu bağlamda gelenekselleşen uygulamalar, bu alanda Türk halkının inançları üzerinde yapılan folklorik araştırmalar ve bunların İslam teolojisi açısından uygunluğu değerlendirilecektir.

Araştırmanın Önemi

İslam inancında her doğanın mutlaka tadacağı ölüm karşısında, Allah'ın (c.c.) huzuruna tertemiz bir bedenle göndermek adına, ölüm döşeğindeki hastanın yanında Kur'an okunmasına, ona telkinde bulunmasına, ebedi yolculuğuna çıkmadan önce Allah'a (c.c.) karşı hüsn-ü zan beslenmesinden tutun da ölünün yıkanmasına, Cenâb-ı Hakk'ın onu affetmesi için definden sonra dua edilmesine, borçlarının ödenmesinden cenaze namazına varıncaya kadar geride kalan mü'minlere İslam dini, birçok görevler yüklemiştir. Fakat Müslümanlar, yakınlarına ya da din kardeşlerine olan aşırı sevgilerinden ötürü bu görevlerle yetinmemişler, onların bağışlanması için daha fazlasını yapmaya yönelmişlerdir. Ama bu yöneliş, yeni kültür ve geleneklerle karşılaşma, menfaat temini ve bilgisizlik gibi unsurlarla birleşince, zamanla Müslümanları çok farklı istikametlere sevk etmiştir. Bütün bunlara bir de toplumsal baskı eklenince, ıskat-devirden hazır hatimlere, mevlitten muayyen gün ve gecelere varıncaya kadar çok çeşitli uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, toplumda görülen bazı yanlış uygulamalar bahane edilerek, ölüm döşeğindeki hastaya ve ölünün arkasından yapılan her türlü amelin bid'at ve hurafe olduğu da ileri sürülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), vefat öncesi ve sonrası ve arkadaşlarına karşı nasıl bir tutum sergilemiştir? Sahabe ve tâbiûn nesillerinin ölüm karşısındaki duygu ve düşünceleri nasıl olmuştur? Geride kalacakların ve kalanların yaptıkları hiçbir ibadetten ölümlerin faydalanamayacağı şeklindeki iddianın geçerli dini

dayanakları var mıdır? Bu tür sorulara, konuya ilişkin hadislerin ve sahabe uygulamalarının tahric ve kaynak değerleri tespit edilerek cevap verilmesi durumunda: İslam inanç manzumesi içerisinde Müslümanların, kişinin son nefesini vermeden önceki uygulamaların ve vefat eden yakınlarının arkasından yapmaları gereken ibadetlerin neler olduğu ortaya çıkacak ve dinde aslında olmadığı halde sonradan dine sokuşturulan bir takım bid'at ve hurafelerin ayıklanması kolaylaşacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu konuyu seçip çalışmaktaki amacımız, geride kalanların, vefat öncesi ve sonrası yakınlarına yardım edebilmek amacıyla yapabilecekleri ibadetlerin neler olduğunu tespit ederek, toplumda sağlıklı bir İslam anlayışının oluşmasına katkıda bulunmaktır. Araştırmamız, kişinin ölüm öncesinde ve ölüm sonrasında yapılabilen ve yapıldığı takdirde ona faydasının olacağı umulan ibadetler ve görevler ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sağlığında ve sahabe dönemlerinde bulunmadığı halde günümüzde Keles ve çevresinde yaygın olan bir takım uygulamalara işaret etmektir.

Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemindeki ölüm ve taziye uygulamaları ile Keles ve civar yerleşim yerlerinin ölüm ve taziye uygulamaları arasındaki benzerliklerini ve farklı olan yönlerini ortaya koyarak, ortaya çıkan bu farklı uygulamaların sosyal, ekonomik ve psikolojik nedenlerini tespit etmektir. Buna ilaveten ölüm öncesi, sonrası ve cenaze merasimlerine bağlı işlerde, İslam âlimleri ve mezhep imamları arasındaki görüş farklılıklarının nedenlerini belirterek Keles ve civar yerleşim yerlerindeki folklorik uygulamaların ve bunun yanında yeri geldiğinde Türkiye coğrafyasındaki farklı yöre ve kültürlerin folklorik yansımalarını ve yapılan uygulamaların farklılıklarını da ele alarak teolojik bir temele dayanıp dayanmadığını ve bunların sebeplerini ortaya koymayı amaçladık.

Gerek ölüm döşegindeki kişilere gerek ölümlere gerekse de ölünün ardından yapılan ve yapılması istenenleri ayet, hadis, sahabe uygulamaları ve İslam âlimlerinin görüşleri ışığında; geleneğimizde ise bu uygulamanın nasıl devam ettiğini, ne gibi olumlu veya olumsuzlukların ortaya çıktığının tespiti yapılacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma alanını oluşturan Bursa'nın Keles ilçesi ve çevre yerleşim yerlerinin araştırma

alanı olarak tercih edilmesinde, Keles ve çevresinin Osmanlı kültürünü yaşatarak gelenek ve kültüründe homojen bir yapıda olması ve yerleşim alanının araştırmacı açısından yakınlığı önemli rol oynamıştır.

Öncelikle konu ile ilgili Kur'an ve Sünnet de yer alan ayet ve hadisleri tarama, okuma, inceleme ve yorumlama süreci takip edilerek mezhep imamların ve İslâm âlimlerinin yorum ve görüşleriyle elde edilen bulgular, eleştirel bakış tarzıyla folklorik uygulamalarla karşılaştırılarak incelenmiştir.

Çalışmamız, söz konusu Keles ve çevresinde yaşayan halkın, ölüm öncesi ve sonrası ile ilgili dini inanç, yaşantı, örf ve adetlerinin İslam geleneğine uygun olup olmadığını ortaya koymayı amaç edindiğinden bu araştırmamız, alan araştırması özelliği taşımaktadır. Bu özellik sebebi ile araştırmamızı, teolojik veriler çerçevesinde ele alarak İslâm dininin ölüm öncesi ve sonrası uygulamalar hakkında yapılmasını uygun görüp görmediği hususları açıkladıktan sonra yazılı kaynaklar arasında konuyla ilgili kitap, makale, yasal belge, kişisel anı vb. gibi dokümantasyon bağlamında kaynak taraması; olayın ve davranışın doğal, sonuçların nesnel olması için gözlem; doğal ve net davranış sergileme bakımından katılma yoluyla doğrudan gözlem ve fiili uygulama şeklinde gerçekleştirdik. Araştırma sonucunda elde ettiğimiz teolojik verilerin pratikteki yansımalarını, yine gözlem, katılımcı gözlem ve fiili uygulamalar ile değerlendirdik. Yöremizde yaşayan halkın konu ile ilgili uygulama ve yaşantılarını, öncelikle ilçe merkezinde sonrasında da yörede, gözlem ve katılımcı gözlem yoluyla tespit etmeye çalıştık. Bunun yanı sıra, filli olarak -din görevlisi olmam hesabıyla- bizzat uygulamalar içinde bulunmakla da detaylı bilgiler edinme fırsatı bulduk. Bunları gerek yazılı gerekse de görsel ve sesli kayıt cihazlarını kullanarak kayıt alıp araştırmamız kapsamında değerlendirdik.

Diğer yandan, araştırmamız boyunca, Keles ve çevresinde yaşayan muhataplarımızı hiçbir etki ve zan altında bırakmayarak olabildiğince objektif bir bakış açısıyla yaklaştık. Araştırmanın tamamlanmasında din görevlisi olarak görev yapan şahıslarla birlikte çalıştık. Gözlem, katılımcı gözlem ve fiili uygulama yöntemiyle elde ettiğimiz bilgileri, İslami geleneğe uygunluğu doğrultusunda ele alarak değerlendirmeye gayret ettik. Bunun neticesinde, folklorik uygulamaların teolojik verilere varsa uygun olan yoksa yanlış olan hususları belirtip açıklamaya çalıştık.

Araştırmada Problemleri ve Varsayımları

Araştırmada karşılaşılan zorlukların en başında, yöre ile ilgili kaynak sıkıntısı gelmektedir. Ölüm ve ölüm ile ilgili Türkiye'nin bazı bölgeleri ve yöreleri veya genel olarak Türk örf ve gelenekleri baz alınarak yazılmış kitap, tez ve makale bulunmakla birlikte henüz literatürde yöre ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma bölge açısından ilki teşkil etmektedir. Bundan dolayı araştırma ile ilgili uzak ve yakın dokümanlar incelenmiş, bu dokümanların içerdiği bilgiler doğrultusunda araştırmamızın genel çerçevesi oluşturulmuştur.

Araştırmamız hakkında ön bilgi edinmek ve araştırmamıza temel olması açısından incelediğimiz kaynaklara baktığımızda, Türkiye coğrafyasında yaşayan Müslümanların farklı geleneklerin olmasının yanında, İslam geleneği ile farklılık arz eden bir takım hususların, genel olarak Türklerin İslam'a girmeden önceki uygulamalar olduğu ve bunların halen uygulanageldiği görölmektedir. Ekseriyetle olmasa da yöresel ve bölgesel uygulamaların İslam geleneği ile farklılık gösteren davranışlar, dinî altyapıdan yeterince faydalanılmadığını da göstermektedir.

Bu açıdan, kaynak taraması yapıldıktan sonra ve araştırma başlamadan önce, araştırma öncesi Keles ve çevresinde yaşayan vatandaşlarımız üzerinde üç temel varsayım gerçekleştirdik:

1. Türklerin İslamiyet'e girişlerinden bu yana ölüm ve ölü ile ilgili diğer yanlış davranış şekilleri, Türklerin İslam'a girmeden önceki ve bırakamadıkları uygulamalardır.
2. Keles ve çevresinde yaşayan vatandaşlarımızın bir takım yanlış uygulamaları, yıllardır iç içe yaşanılmasına rağmen dinî alt yapıdan yeterince faydalanma imkânını elde edememesi, eğitimsizlik ve bilgisizlik sonucudur.
3. Son yıllarda sayısı artan din görevlisi ve gelişen kitle iletişim araçları sayesinde doğru bilgiye ulaşma imkânı bulunmaktadır. Toplumun bir takım eksik ya da yanlış bilgi ve davranış şekillerini, bunlar sayesinde dinî hayata uygun bir tarza uyarlaması ve buna göre yaşaması beklenmektedir.

BÖLÜM 1: TEOLOJİK AÇIDAN MÜ'MİNİN ÖLÜM ÖNCESİ VE ANI

Tarih boyunca insanların ölüm karşısında sergiledikleri tutumlar, çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Ölüm, geçmişten günümüze farklı din ve kültürlerle sahip toplumlar arasında basit bir olay olarak değil, bilakis üzerinde önemle durdukları bir olgudur. Bu sebeple ölüm, din, felsefe, edebiyat gibi değişik disiplinlerde incelenen bir çalışma konusu olmuştur. Özellikle semavi ve batıl bütün dinlerde, ölüme birer mana ve muhteva verilmiş, onun üzerinde önemle durulmuş, onun hakkında zihinlerdeki sorular cevaplandırılmaya çalışılmış ve teolojik açıdan tüm boyutlarıyla değerlendirilmiştir.

Ölüm yabancı bir hadisedir. Herhangi bir sebepten dolayı sık sık karşımıza çıkan ve bizde karmaşık duyguların yaşanmasına yol açan kaçınılmaz ve evrensel bir olgudur. İnsan, böyle bir gerçek karşısında, hissettiği kaygı ve korkuların olumsuz etkilerini azaltmak veya mümkünse ortadan kaldırmak için kültürel, felsefi ve dinsel araçlara yönelmiştir. Buna karşın, felsefi ve dinsel sistemler de, insanın ölüm kaygı ve korkusuyla baş etmesine yardımcı olma gibi bir fonksiyonlarının olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim antropoloji ve etnoloji gibi bilim dalları tarafından yapılan araştırma sonuçları, ölüm ve din kavramlarının, birbiriyle ilgili olduklarını ve bu ilişkinin varlığının insanlık tarihi kadar eskiye dayandığını ortaya koymuştur (Yıldız, 1999:105-119).

Ölüm, bir insanlık gerçeğidir. İnsanlar, halklar, milletler ve kavimler değişik inançlara, dinlere, mezheplere ve felsefi kanaatlere mensupturlar. Bireylerin ve toplumların ölüm gerçeği karşısındaki tutumlarını, inançları ve felsefi kanaatleri belirler, ölüm, cenaze kaldırma, kabir gibi hususlarla ilgili gelenekler de genellikle bu çerçevede oluşur ve şekillenir. Hal böyle iken, insan hayatını, dünya ve âhiret unsurları ile bir bütün olarak değerlendiren İslâm, âhiret hayatını ihmal eden ve hayatı sadece ölüm öncesiyle sınırlayan bir hayat anlayışını kabul etmediği gibi, dünya hayatından kopuk ve dünyanın âhiretle ilgili belirleyici niteliğini göz ardı eden bir ruhaniliği de insanlığa takdim etmemiştir. Bundan dolayı, dünya ve âhiret dengesini sağlamada ölüm olgusu, bir terazi hükmündedir. Çünkü insanların belirli bir ömre sahip olması, ölüm ve sonrası için hazırlık yapmada belirleyici bir kriterdir.

1.1. Tanım ve Kavramlar

1.1.1. Ruh ve Hayat

Kelime olarak ruh; “bedendeki etkin ilke, tin, canlılık, en önemli nokta, öz, esans, koku” (Heyet, 2005:II, 1230) anlamlarını ifade etmesinin yanında “can, hayat karşılığı” (Sami, 1998:1466), hayat maddesi olan “vedfa-i İlahiyye (can)” (Firuzebadi, h.1305:I, 461), “vücutta bulunduğu inanılan maddesiz hayat ilkesi, hayatın özü, can, manevi benlik güç” (İbn Manzûr, 1990:II, 461), “esenlik” (Ezheri, 1964:V, 217; İbn Fâris, 1991:II, 456) ve “hız” (Zemahserî, 1995:183; Isfehânî, 1986:300; Cevherî, 1979:I, 368) gibi anlamlarını da içermektedir.

Arap dilinde ruh kavramı ve onunla ilgili üç temel kullanım göze çarpmaktadır: Birincisi; rüzgar manasında kullanılan “er-Rîyh” kelimesidir ki bu, havanın esintisidir (Ezheri, 1964:V, 216; İbn Manzûr, 1990:II, 455). İkincisi; ister iyi olsun ister kötü olsun fark etmeksizin koku, esinti anlamına gelen “rayiha” kelimesi de bu kavramlardan birisidir (İbn Manzûr, 1990:II, 459; Firuzebadi, h.1305:I, 462). Onun sadece iyi, güzel koku olduğunu söyleyenler de vardır (İbn Manzûr, 1990:II, 457). Ruh kavramı ile ilgili diğer bir kullanım ise ‘rahatlama’ kavramıdır ve dinlenme manasında kullanılır. Ramazan ayında kılınan namaza da belli aralıklarda dinlenilerek kılındığı için “terviha” kelimesinin çoğulu olarak kullanılan “terâvih” adı verilir ki yine bu da ilgili kelimelerdendir (Ezheri, 1964:V, 219).

Ancak İslam literatüründe genel olarak ruh, “nefislerin kendisiyle hayat bulduğu, cesedin onunla kaim olup hayat kazandığı şeydir” diye tarif edilmektedir (Ezheri, 1964:V, 126; Cevherî, 1979:I, 370). İnsanın kendisiyle yaşadığı şey (Zemahserî, 1995:183; İsfahanî, 1986:299) diye de tarif edilen ruh kelimesi, “nefs” kelimesiyle de bir arada ve aynı manaya gelecek şekilde isim olarak da kullanılmıştır (Zebîdî 1994:II, 147). İslam âlimlerinin çoğunluğunun görüşüne göre de ruh; ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenene ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat (Yavuz, 2008:187) olarak tanımlanır.

Kur’an-ı Kerim’de ruh ve ruh kavramıyla ilgili ayetler incelendiğinde birtakım anlamlar ifade ettiği görülecektir. Bu kavramların ifade ettiği anlamlardan biri vahiy meleği Cebrail (a.s.)’dir ki Kur’an’da “*Ruh ve Ruhü'l Kudüs*” (en-Nahl, 16/102) olarak

isimlendirilmiştir (Çolak, 2000:59-70). Hz. Meryem'e Allah (c.c) tarafından erkek bir çocuk verileceği müjdesini verenin (el-Meryem, 19/17-19; el-Maide, 5/110; en-Nahl, 16/102; eş-Şuara 26/193) ve Kadir gecesinde yeryüzüne inen melekler ve ruhun (el-Kadir, 97/4-5) kastettiği mana da budur. Nitekim Bakara suresinin 87. ayetinde geçen *Ruhü'l Kudüs* ibaresi her ne kadar İsm-i Azam, İncil, Allah'ın (c.c.) ruhu gibi tefsir edilse de çoğunluğun görüşü olarak Cebrail (as) olarak anlaşıla gelmiştir (Yazır, 19???:I, 337). Hz. İsa'nın (a.s.) dünyaya gelişinin normal bir evlilik ilişkisi sonucu meydana gelmediği ve Hıristiyanların bu konudaki yanlış telakkilerini reddeden (en-Nisa, 4/171; el-Enbiya, 21/91; et-Tahrim, 66/12) ayetlerde de Hz. İsa'nın (a.s.) kastedildiği görülmektedir. *"Benden başka hiçbir ilah yoktur. Ancak benden korkun"* (en-Nahl, 16/2) ve *"(Allah) emrinden olan ruhu kullarından dilediğine indirir"* (el-Mü'minûn, 40/15) ayetlerinde geçen ruh kelimesinden de maksat vahiydir. Çünkü vahiy ruhi bir iştir. Ruh da Allah'ın (c.c.) işlerinden bir iş olmasından ötürü vahiy, özel bir ruh demek olur. Dolayısıyla vahiy Allah'ın (c.c.) emirlerinden ruhsal bir şeydir ki onu kendi yanındaki melekleriyle kullarından dilediği kimseye indirir (Yazır, 19???:V, 228). *"İste biz sana da (Habibim) böylece emrimizden bir ruh (Kur'an) vahyettik* (eş-Şûra, 42/52) ayetinde kendisiyle kalplerin hayat bulduğu Kur'an anlamında kullanılmıştır. İlahî emirlerin ve hükümlerin bildirildiği kaynak olan Kur'an'ın vahyedilmesinin de vahiy meleği aracılığı ile olduğunu anlatır (Yazır, 19???:VII, 34). Ruh kelimesinin bir anlamı da kendi adına izafe ile anılan bazı varlıklardır. Yani insan, cin, melek cinsi gibi bir de Allah'ın (c.c.) yarattığı bazı varlıklar mevcuttur ki onların adı da "Ruh"tur. İbn Abbas (r.a.) Ruhun yedinci kat semada bulunan bir melek olduğunu, yüzü itibariyle insan yüzüne benzeyip vücudunun melek vücudu olduğunu belirtmiştir (İbn Kesir, 1993:V, 112-113). *"Allah'ın rahmetinden(ravh) ancak kafir kavimler ümit keser"* (el-Yusuf, 12/87) ayetinde geçen ravh kelimesi rahmet, yardım olarak açıklanmıştır. Ayrıca güç, kuvvet, koku anlamını da ifade etmektedir (el-Enfal, 8/46; el-Yusuf, 12/94). Allah'ın (c.c.) sıkıntıları gidereceği, daralmış göğüslere nefes aldırıp ferahlık vereceği müjdelenerek, O'nun yardımından, lütuf ve rahmetinden ye'se düşülmemesi gerektiğini belirtilmiştir. Allah'ın yardım ve rahmetinden kâfir kavimlerden başkasının ümit kesmeyeceği hatırlatılmıştır (Yazır, 19???:V, 85).

Bütün bu anlamların dışında görünmekle beraber tamamen de dışında diyemeyeceğimiz fakat kapsayıcı bir anlamı da vardır. Müfessirlerin değişik yaklaşımlarıyla beraber

ittifak ettikleri şuur, idrakle ilgili tüm olayların dolayısıyla bir manevi hayatın kaynağı, can ve hayat sebebi olan ruhtur (Razi 1938:XXI; Ateş, 1988:721-723; İbn Kesîr, 1993:IX, 4921).

Yeryüzüne halife olarak gönderilen, şerefli hale getirilen insanın yaratılması çeşitli merhalelerden geçmiştir. Şerefli ve değerli olması bizzat kendisinden olmayıp yaratıcısının ona kendi ruhundan bir ruh üflemeyle olmuştur. Özelde Hz. Âdem (a.s.) (el- Hicr, 15/29; es- Sad, 38/72) ve Hz. İsa'ya (a.s.), genelde tüm insanlığa ruh üflendiği (es-Secde, 32/9) aşikârdır. Bu mevzuya işaret ederek yaratılış hakkında bize geniş malumat veren hadisler mevcuttur. Ruh kelimesinin yanı sıra onun yerine nefis ve “neseme” kelimelerinin kullanıldığı bazı hadislerin (İbn Malik, “Cenâiz”, 49; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 16) yanında ruh ve beden ayrımının yapılmadığı hadislerde vardır (Buhârî, “Büyü”, 17-18; Müslim, “Fiten”, 110). İlgili hadisler incelendiğinde, yaratılışın başında anne-babadan gelen maddelerin anne karnında kırk günde toplandığı, sonra kırk günde katı bir pıhtı haline geldiği, sonra kırk günde mudğa haline geldiği ve bunun neticesinde 120 günlük teşekkül döneminin ardından Allah'ın (c.c.) gönderdiği bir melek tarafından “can” bağlamında ruh üflendiği ve ölüm anından da meleklerce ruhun bedenden alındığı (Buhârî, “Bed'ül-Halk”, 6, “Tevhid”, 28; Müslim, “Kader”, 1; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 16) belirtilmiştir.

Kaydettiğimiz hadisin ifade ettiği manaya göre embriyo kırk gün içerisinde nutfe, alaka, mudğa, kemik ve kemiklere et giydirilme safhasını tamamlamaktadır. Bu tamamlamaların ermesi ile Allah Teâlâ (c.c.) tarafından onun gelişmesi ile ilgilenmesi için bir melek gönderiliyor. Gelişimini tamamladıktan sonra ise ruh üfleniyor (Davudoğlu, 1978:VIII, 114). Bundan anlaşıldığı üzere ceninin teşekkülü ve belli bir asamaya gelmesinden sonra ruh üflenmektedir. Rahimdeki cenine ruh üflenmeden önce bazı safhalar vardır. Bunlar ayet ve hadislerde ifade edilmektedir: “*Öyleyse insan hangi şeyden yaratıldığına bir baksın! O sulb ile teraib arasından fışkıracak dışarı akan bir sudan yaratılmıştır*” (el- Mü'minun, 23/13).

İslâm düşünürleri ruhun varlığını kabul etmişler ancak mahiyeti hakkında değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Şimdiye kadar bütün insanlığın kabul edebileceği şekilde ruhun tarifi ve mahiyeti hakkında tatmin edici bir ifade ortaya konulamamıştır. Kalam âlimlerine göre ruh herhangi bir mekâna muhtaç değildir. Böylece ruhun izafe edildiği

organlar sadece o ruhî kuvvetlerin tezahür ettiği mahallerdir (Gölcük ve Toprak, 2001:144).

İmam Gazzâlî, Mu'tezile, Sia ve Kerramiyye'den bazıları; insan ruhu mücerredir, soyuttur, cisim olmadığı gibi cismani de değildir, bedene yapışık, muttasıl olmadığı gibi ondan ayrı da değildir, yer işgal etmez, kendi basına kaimdir, görüşündedirler. İnsan ruhu, gül suyunun güle sirayeti gibi bedene dağılmış bir latif cisimdir, yer işgal etmekten ve değişiklikten uzaktır. Kelamcıların çoğunluğunun görüşü bu doğrultudadır. Bakıllani “ ruh kalpte, dimağda ve ciğerde olmak üzere üç kuvvettir. Kalpteki hayvani kuvvet, dimağdaki nefsi kuvvet, ciğerdeki nebati kuvvettir. Bu halde ruh nefisten başkası, hayat denilen arazdır” der (İzmirli, 1981:168-169). Kelamcılar ve pek çok Müslüman filozof ruhların kadim olusu görüşüne iltifat etmemişler ve nefeslerin hâdis olmaları görüşünü savunmuşlardır. Yine kelim literatüründe nefislerin hâdis olmalarına ilişkin ittifak ve icma zikredilir (Ebu'l-İz, *Serh*, 326) Ruhların hadis olduğu görüşü “Allah her şeyin yaratıcısıdır” (ez-Zümer, 39/62) ayeti ile kanıtlanır. Buna göre Allah'ın (c.c.) her şeyin yaratıcısı olması, hiçbir şekilde tahsisi olmayan genel bir manadır (Cezviyye, 2007:140).

Kur'an-ı Kerim'de “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emri (cümlesi)ndendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir” (el-İsra, 17/85) ayetinin işaret ettiği gibi duyular kanalıyla elde ettiğimiz bilgilerden çok azının bu gibi konulara taalluku mümkündür. Belki de eşyanın çoğunu his, idrak edemez ve kendiliğinden herhangi bir bilgi halinde kavrayamaz. Bu da gösteriyor ki ruh, bizzat bilinmesi mümkün olmayan bir şeydir. Ancak iç içe bulunduğu şeylerden ayırt edilmek için a'razlarıyla bilinir (Bursevî, h.1389:II, 451).

Ruhun ilahi tecellilere mazhar olması sayesinde kavuştuğu yeni yaşama tarzı için kullanılan tasavvufî terime ise hayat denir (Uludağ, 1998:12). Ruh bedenî canlı olmasını sağlayan bir a'razdır. Onun yansımaları konumunda bulunan ilim, irade ve hayat gibi nitelikler bedenden bağımsız bir varlığa sahip olamaz (Yavuz, 2008:189). Nitekim İslâmî manada ruhun mahiyeti, hayat, hareket ve idrak gibi üç ana özellik içinde işlenmiştir. Her şeyden önce hayatın başlangıcı ruh olarak düşünülmüş ve hareket ettirici bir kuvvet, aynı zamanda gerek cüz'i gerekse de külli idrakin başlangıcı olarak kabul edilmiştir (İmamoğlu, 1995:350). Dolayısıyla hayatın bir başka ifade ile canlılığın

kaynağı ruhtur ve ruhun bedenle ilişkisinin hem dahili hem de harici olarak kesilmesi de ruhun bedenden alınması ile olur (İmamoğlu, 1997:236-237).

1.1.2. Ecel

“Bir nesne için tayin edilmiş süre anlamına gelen ecel” (er-Radi, 2006:228), terim olarak, “Allah (c.c.) tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti” anlamına gelir (İsfahanî, 2007:103). Ehl-i Sünnet âlimlerine göre her ferdin, milletin ve topluluğun belirlenmiş bir vakti vardır. Ecel her şey ve herkes için bir tane olup, söz konusu olan ecel, Allah’ın (c.c.) kaza ve kaderi iledir. Yeryüzünde yaşayan tüm varlıklara hayat veren, onları rızıklandıran ve öldüren Allah (c.c.) olduğundan, eceli belli bir vakitte belirleyen de O’dur (Tunç, 1994:X, 380).

Allah Teâlâ (c.c.), her nefsin ömrünün ecele bağlı olduğunu, ecel geldiğinde ise onun ne öne alındığını, ne de geciktirildiğini, O’nun izni olmadan kimsenin ölmeyeceğini (el-Âli İmran, 3/145) Kur’an’da bildirmiştir. Kula takdir edilen bir ömür sürenin oluşu, onun her şeyi Allah (c.c.)’a havale etmesini ve eli kolu bağlı oturup beklemesini gerektirmez. Aksine kulun, kendisine bahşedilen güç ve iradeyi kullanarak Allah’ın (c.c.) emir ve yasakları doğrultusunda hareket etmesi gerekir (Kubat, 2008:163).

Hz. Peygamber’den (s.a.s.) nakledilen “*Kim rızkının genişletilmesini, ecelinin geriye bırakılmasını isterse, hısım-akrabasını ziyaret etsin*” (Buhârî, “Büyü”, 13, “Edeb”, 12; Müslim, “Birr”, 6) hadisindeki ecelin geriye bırakılması; kişinin hısım ve akraba ziyaretinde bulunmaması, o kimsenin ömrünün ne kadar olacağı Allah’ın (c.c.) ilminde mevcuttur, bununla beraber Allah (c.c.), o kişinin hısım ve akraba ziyaret edeceğini ve bu sebeple ömrünün daha fazla olacağını da biliyor, şeklinde yorumlanabilir. Burada Allah’ın (c.c.) hüküm ve irade ettiği şey, akraba ve hısım ziyaretiyle kişinin uzun ömürlü olmasıdır (Gündoğar, 2006:136).

Herhangi bir müdahale olmaksızın tabii biçimde ölen kişinin, eceliyle öldüğü konusunda İslâm mezhepleri ittifak etmişlerdir. Ancak öldürülerek hayatını kaybeden kişinin eceli ile ölüp ölmediği konusu görüş ayrılığına sebep olmuştur (es-Sâbûnî, 2005:153-154). Ecelin “vakit” anlamına geldiği noktada birleşen Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile (Eş’ârî, 2005:215) maktulün eceli konusunda ayrılmışlardır. Ehl-i Sünnet’ten Mâturîdîlik ve Eş’ârîliğe göre, öldürülen kendi eceliyle ölmüştür (Eş’ârî, 2008:42).

Şayet insan, kendi ecelinin dışında herhangi bir dış müdahale ile ölseydi, Allah'ın (c.c.), maktulü kendi eceline ulaştırmaktan aciz kalması ve o adamın ecelinin geldiğinden Allah'ın (c.c.) haberi olmaması durumu doğar ki bu, Allah'ı (c.c.) inkardır (Mâturîdî, 2005:244). Katl/cinayet işlemi, katilin bir fiili olup ona mahsustur, ölüm ise katilin fiili neticesinde Allah'ın (c.c.) yaratması sonucu ölmüş kimsede gerçekleşen haldir (Gündoğar, 2006:136). Mu'tezile'nin Bağdat koluna göre (Tunç, 1994:X, 381) ise, insan her hangi bir dış müdahale olmadan ölürse, ecel-i kazaya göre ölmüş olur. İkinci durumda ölen kişi kazaya uğramasaydı veya öldürülmeseydi ecel-i müsemmasına kadar yaşayacaktı (Eş'ârî, 2005:215-216). Bundan dolayı Allah'ın (c.c.) ölen kişiye, bu dünyada tahsis ettiği rızıklar ona öteki dünyada verilecektir. Mu'tezile'ye göre, öldürme olayı hür bir fiil olduğundan Allah'ın (c.c.) kudretinin dışında, insanda vuku bulmaktadır (Gündoğar, 2006:136).

Ehl-i Sünnet'in kabulüne göre ise hiçbir canlı kendisi için takdir edilen zamanından önce hayat bulamayacağı gibi hakkında takdir edilen ölüm vakti gelmeden de ölmez. Tabîî yolla da olsa, kaza ve öldürülme yoluyla da olsa herkes kendi eceliyle ölür. "Öldürülmeseydi yaşardı" demek vâkıya aykırıdır, ecel ise vakıanın ifadesidir (Tunç, 1994:X, 381).

1.1.3. Ölüm

Ölüm bireysel bir vakıa olması yanında, insanlığın sosyal bir realitesidir. Bazı olaylar insanların sadece bir kısmı tarafından yaşanırken diğer kısım insanları pek ilgilendirmez. Ancak bazı olaylarda vardır ki tüm insanlığı ilgilendirir. Zira herkes o olayları bizzat kendi yaşar. İşte bu herkesin yaşadığı olaylardan biri de ölümdür.

Arapça "mâte-yemûtu" filinden "mevt" kelimesi anlamı itibariyle, ölmek, yok olmak, helâk olmak anlamlarına gelip çoğulu "emvât"tır (Isfehânî, 1992:477). Sözlüklerde "ölmek, yok olmak, helak olmak, yatışmak, dinmek" (Mutçalı, 1995;853), "tıbbi ve hukuki olarak bir insanın hayatının sona ermesi" (Karaman, 2007:440) gibi manalara gelmektedir.

Hayat, insanın ruh ve bedeninin bir araya gelmesiyle oluşan bir varlıktır. Ölüm hadisesinde ise ruhun bedenden ayrılması söz konusudur. Bir başka ifade ile ruhun ceset üzerindeki tasarrufunun bitmesi anlamına gelir. Çünkü organlar ruhun kullandığı

aletlerdir. Ölüm, bu organların ruha başkaldırması ve onu kendilerinde barındırmamaları manasında değerlendirilir (Gazzâlî, 2005:19). Genel kapsamıyla ölüm, ruhun bedenden ayrılması, bedene olan bağımlılığıyla irtibatını kesmesidir. Bir başka deyişle bir canlı varlığın (ister insan, ister hayvan ve isterse bitki olsun) hayatî faaliyetinin kesin olarak sona ermesi; diğer bir ifade ile canlı varlıkların canlılıklarını kaybetmesidir.

Ölüm, Kur'an'da "mevt" ve "vefât" gibi değişik ifadeler ile birçok ayette geçmektedir. İnanan insanların ölüm gerçeğini kabullenerek kendilerini yaratan Rablerinden yine kendilerini Müslüman olarak öldürmesini dilemeleri (el-Âli İmrân, 3/193; el-A'râf, 7/126; el-Yusuf, 12/101), her nefsin ölümü tadacağı (el-Âli İmran 3/185; el-İsrâ, 17/99; el-Enbiyâ, 21/34-35; el-Mü'minun, 23/15; el-Ankebut, 29/57), bundan hiçbir kimsenin kurtulamayacağı (el-Bakara, 2/243; el-Ali İmran, 3/145,154; en-Nisâ, 4/78; el-Kâf, 50/19), ölümden kaçış olmayıp her nerede olursa olsunlar, nereye saklanırsa saklansınlar ölümün gelip onları bulacağı (en-Nisâ, 4/78), yine her nefsin ölümü tadacağını ve bunu hayır-şey odaklı bir imtihan olarak tekrar Allah'a (c.c.) döndürüleceği (el-Enbiyâ, 21/35), insanı diriltip ardından insanı öldüreceği ve tekrar kıyamet gününde diriltileceği (el-Mü'minun, 23/15-16), ölümün Allah'ın (c.c.) takdiri olduğunu ve öldürenin Allah (c.c.) olduğunu (el-Bakara, 2/28,258; el-Âli İmrân, 3/27,156; el-En'âm, 6/2,95; el-A'râf, 7/158; et-Tevbe, 9/116; el-Yunus, 10/31,58; el-Hicr, 15/23; en-Nahl, 16/70; el-Hacc, 22/66; el-Mü'minun, 23/80; er-Rûm, 30/19,27,40; el-Mü'min, 40/68; ed-Duhân, 44/8; el-Câsiye, 45/26; el-Kâf, 50/43; en-Necm, 53/44; el-Vâkıa, 56/60; el-Hadîd, 57/2) ve herkesin öleceği ancak nerede ve ne zaman öleceğini bilmemesi (el-Lokman,31/34) gibi birçok Kur'an ifadesi bize bu gerçeği açıkça ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de üç yerde geçen "*Her can (nefis) ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz*" (el-Ankebut, 29/57) ayetinden hareketle Gazzâlî, Allah'ın (c.c.) üç türlü ölümden bahsettiğini söyler. Bunlardan birincisi, dünyevî ölüm ki, Hz. Âdem (a.s.) ve onun devamı olan insanların yanı sıra bütün canlıların ölümü; ikinci olarak, melekût âlemine ait olan melek ve cinlerin ölümü; son olarak da melekler arasından seçilmiş olanların ölümüdür (Akçay, 2005:86).

"(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir" (ez-

Zümer, 39/30), “*Her nefis ölümü tadacaktır*” (el-Âli İmrân, 3/185) ayetlerinde “mevt” kelimesi bizatihi ölüm; ecellerin gelmesi sonucu ruhların/canların çıkması anlamlarında kullanılmıştır. Buradaki ölüm, kişinin diriliş gününe kadar dünyaya tekrar dönmesinin söz konusu olmadığı ölümdür (Süleyman, 2004:291). Ayetlerde geçen “her nefsin ölümü tadacağı” ibaresi insanın “elem ve haz” duygularına sahip olduğu yönüne işaret ettiğini söyleyebiliriz. Hayatımızı ve duygularımız temsil eden nefis, aklın işlevselliği için gereken enerjiyi, potansiyeli verir. Binaenaleyh, bu ibarede “ecel”in bir tadı olduğunu ve nefsin bunu tadacağını anlatan çok manidar ve ince bir mana vardır. Ölüm, bütün yaratılmışların ortak kaderidir. Çünkü sonradan yaratılanın muhakkak bir sonu, ömrü vardır. Yaratılmış olmak, sonlu olmak demektir. Nasıl ki insan hayatının evreleri bir aşamaya göre gerçekleşiyorsa -doğmak, büyümek, yaşlanmak- bunun son nihayetinde de ölümü beraberinde getirmektedir. Zira tüm canlılar doğarlar, büyürler, çoğalırlar ve ölürler. Bu da, canlıların ortak kaderidir. Dünyaya gelen her varlık bir şekilde ölümle yüzleşecektir. Yüce kitabımız Kur’an’da, “*Allah dedi ki: “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (mahşere) çıkarılacaksınız*” (el-A’râf, 7/25) ifadesi, insanın yaşam serüvenini çok kısa, öz ve manidar bir şekilde açıklamaktadır. Bundan dolayı ölüm olgusu, tüm insanların hesap vereceği güne geçiş için bir anahtardır. Allah (c.c.) “ölüm”ü var ederek insanoğlunun davranışlarıyla onları denetim altına almak ve insana ölümü hatırlatarak zulmü de önlemek istemiştir. Ölüm, her canlı için mutlaka gerçektir ve gerçekleşecektir.

Hayatı ve hayatın devamı için rızıkları veren Allah (c.c.), nasıl insanın varlığıyla kendi varlığına delâlet ediyorsa insanın ölümü ile de kendisinin bakî olduğuna delâlet eder. Zira Allah’ın (c.c.) “bakî” ismi böylece tecelli eder. Bu itibarla herkesin muhatap olacağı ölüm, âhiretin varlığının en önemli ve somut göstergesidir. Çünkü inanç konularından olan melek, cin, cennet, cehennem gibi hususlar, soyut olduğu ve görülmediği için gerçeklikleri kabul edilmeyebilmektedir. Ancak ölüm, tüm inanç düşüncelerin muhatap olduğu, kaçamadığı, çaresiz kaldığı ve kabul etmek zorunda kaldığı bir realitedir.

Ölümün tüm canlılar için ortak bir kader olması, dünyada hayatının devam edebilmesi için vazgeçilmez bir örnektir. Zira ölüm, dünyanın ekolojik dengesi için ciddi bir önem taşımaktadır (Karaca, 2000:371). Kâinata tüm insanların kolayca anladığı ve müşahede

ettiği gerçek, doğum ve ölümdür. Ölüm, önü alınamayan ve evrensel kaçınılmazlığı ile bir gerçek olduğuna göre (el-Âli İmrân, 3/185), ölümün gerek kişisel gerekse toplumsal hayatta birçok etkisinden söz edilebilir. Ancak ölümün, kişinin kendi psikolojik yapısında kabul etmesi oldukça zordur. Çünkü insan, ebedî olmayı arzulamakta, geçmişteki anıları, gelecek ile ilgili ümit ve kaygısıyla yaşamaktadır. Bu açıdan ilk bakışta insana ölüm tabii olarak görünse de ölüm gibi bir geçikle karşılaşma gerçeği, insanda ürperti ve korku oluşturur ve insan bu gerçeğe kendini hazır hissetmemektedir. Ünlü psikoloğun; *“bilinçdışında herkes kendi ölümsüzlüğüne inanır”* (Freud, 1995:75) dediği gibi, ölüm gerçeği ile ölümsüz olma arzusu insanda psikolojik bir çatışma yaratır. İşte insan, bir yandan ölüm gerçeğini kabul etmekte, diğer yandan da bu gerçeğe yüzleşmek istememektedir. Ancak her ne kadar bu gerçeğe yüzleşmemek istense de, kendisinden kaçınıldığı ölüm, muhakkak zamanı geldiğinde yakalamaktadır (el-Cum’a, 62/8). Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şahsında tüm insanlığa hitaben; senden önce de hiç kimseye ölümsüzlük verilmediği, kimsenin ebedî kalmayacağı ve ölümü, hayır ve şer odaklı imtihan için yaratıp yine bu ölümü insanların tadacağı ve ardından ilk geldiği yere döndürüleceği (el-Enbiya, 21/34–35) ifadesi ile ölüm gerçeğini açıklar. Yine bir başka âyette kimin daha güzel amel yapacağını denemek amacıyla ölümü ve hayatı yarattığı (el-Mülk, 77/2) ifade edilir.

Ölüm bir yok oluş değildir. Aksine bir başka hayata, yaşam alanına geçiştir. İnsan bunu böylece kabul edip değerlendirirse, hem dünya hayatı ona zevk verecek ve hayatını ona göre şekillendirecek hem de ölüm sonrası yaşamla ilgili bilgi ve çabaları son derece önem kazanacaktır. Nitekim peygamberlerin en önemli görevi, insanların farklı ölçüde taşıdığı gelecek hayat beklentisinin kesin bir gerçek olduğunu bildirmek, dünyadan sonra yaşanacak hayata dair bilgiler vermektir. Kur’an, insanlara peygamber gönderilmesini ve peygamberlerin görevinin âhiretle ilgili (el-Mü’min, 40/15) olduğunu açık ifadelerle beyan etmiştir

İnanan mü’min ve Allah (c.c.) korkusu taşıyan insanlar için ölüm, ürkütücü ve kaçınılması gereken bir olgu değildir. Bilakis ölüm, onlar için bir rahatlık ve kurtuluştur. Nitekim Gazzâlî, ölümle, mü’minin ölür ölmez hapis ve dar geçit gibi bir dünyadan kurtulduğunu, karanlık bir evde hapsedilip birden bire geniş bir bahçeye kapısı açılan bir odaya geçen insan gibi ferahlık duyduğunu, bu yüzden tekrar dünyaya

dönmek istemediğini kaydediyor (Gazzâlî, 2007:IV,881). Said Nursi de ölümü, mü'minin faniden bakiye doğru bir yer değişmekten ibaret olduğunu söyler. Ona göre kabir de karanlıklı bir kuyu ağzı değil, nurlu âlemlerin kapısıdır. Asıl karanlıklı olan yer ise, bütün ihtişamıyla insanın önünde duran dünyadır. Dünya zindanından cennet bahçelerine çıkmak, dünya hayatının rahatsız edici dağdağlarından rahat âlemine ve ruhların uçtuğu meydana geçmek ve mahlûkatın sıkıntılı gürültüsünden sıyrılıp Rahman'ın huzuruna gitmek için arzu edilen bir seyahat ve eşsiz bir saadet (Nursi, 1994a:203–204) olduğunu belirtir.

Öte yandan bazı İslam âlimleri, ölümün, mü'min için bir kefarete olduğunu söylemişlerdir. Kefareten maksat da günahların örtülmesidir. Ölümün kefarete olmasının sebebini ise Müslümanın hastalığında ve kabrinde karşılaştığı acıya bağlamaktadırlar. Buna göre hadiste de belirtildiği üzere benzer sıkıntılar yaşayan mü'minin günahları, ağaçların yapraklarını dökmesi gibi dökülür (Müslim, “Birr”, 45) hadisine bağlamaktadırlar (Şa'ranî, 19??:36).

Yukarıdaki ayetlerde de belirtildiği gibi dünya hayatı, kendileri için yaratıldığı varlıkların orada ebedi bir şekilde kalacakları/kalmaları için yaratılmamıştır (Razî, 1993:X, 138). Gerçekten de dünya hayatı üzerindeki bütün varlıklar, ölümle iç içe yaşamaktadırlar. Ölüm her an gelip kapılarını çalabilir. Bu sebeple hayat var oldukça, her zaman ölüm çekirdeğini kendilerinde taşımaktadırlar (Nurbaki, 19??:52). Ancak insanlara ölümü unutturan en önemli etken ise dünyaya dalma, bir başka ifade ile “dünyevi”liktir. Bütün çalışmalarını, planlarını geçici olan dünya hayatına odaklı yapan, çabalarını maddî hayata endeksli olarak tasarlayan (el-Kıyâme, 75/20–21; el-A'la, 87/16–17), dar ve kısa bir anlayışla hayatını tüketen insanlar, aslında kendilerini kandırmaktan, avutmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. Şayet insan, kulluk bilinciyle ölüm gerçeğini idrak edip bunun sonrasını da hesaba katarsa, ileri ve geniş bakış açısına sahip olacak ve bu dünya hayatında, zihnini ve dikkatini hayatın yüksek gaye ve hedeflerine yöneltir ve içinde bulunduğu durumun anlık ve kısa vadeli maddî ve fani şeyler olduğunu anlar, dünya hayatına dalmaz. Dünyevilik insanı dar görüşlü yapar ve anlık düşüncelere sevk ederek gerçek hedefleri unutturur. Ölüm olmaksızın âhîret düşüncesi olmaz. Âhîret olmaksızın da insan anlık yaşama durumuna düşer. Ölümü hatırlama ise “dünyaya dalma” gibi boş ve geçici denilen hayatın aksine, görülmeyeni,

gelecek olanı, ileride karşılaşılabilecek olan tehlikeleri devamlı sık sık zihinde tutarak insanın kendine çeki düzen verip dağılmaktan kurtarmasıdır (Çiftçi, 2000:213–216).

Ölümle birlikte artık insanın ebedi hayatı için yapacağı hiçbir şey kalmamaktadır. Ölümü tadan, bedeni kullanmaktan aciz duruma düşen kişi, elindeki tüm imkânları yitirmiştir. Artık geleceği yönünden kendisine kazanç sağlayacak hiçbir fiili gerçekleştiremez. İnsan, ya inanıp ölüm ötesi tehlikelerden kendini koruyabilmek için gerekli tedbirlere başvurur ya da aldırıyor ve neticede o şartlarla karşı karşıya kalıyordur. Her halükârda da ölümü tattıktan sonra yapabileceği yeni bir şeye yer yoktur (Hulusi, 1999: II, 241–243).

Şunu da unutmamak gerekir ki, ölümün insan üzerinde birçok etkisi vardır. Ölümle ilgili bahisler insanlara ilk olarak bir ürperti verse de kalpleri yumuşatır, davranışları güzelleştirir. İnsanı tövbe kapısına bir adım daha yaklaştırır. Konu ile ilgili ayetler inandıran insanı korkuturken, inanan insan için ise bir müjdedir (el-Bakara, 2/94; el-Âli İmrân, 3/185; el-En'âm, 6/93; el-Mü'minun, 23/99; el-Ahzâb, 33/16, el-Cum'a, 62/8). Çünkü inanan insan için ölüm hatırlandıkça, davranışlarda ona göre hazırlık yapılır ve ameller bu çerçevede şekillenir. Nerede olursak olalım zamanı geldiğinde ölüm bizi yakalayacaktır. Bundan dolayı sürekli olarak ölümü hatırlamak ve ona hazırlanmak bir insan için yapması gereken en önemli şeydir. Nitekim Resulullah (s.a.s.): *“Lezzetleri yok edici olanı, yani ölümü çokça hatırlayın”* (Tirmizi, “Zühd”, 31; İbni Mâce, “Zühd”, 31) buyurarak, dünya zevklerine bağlılığın kopması ve bu vesile ile de Allah'a yönelmek, ölümün sıkça hatırlanmasına bağlamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), ölüme hazırlık yapmak ve dünya sıkıntılarını karşı sabretmek için ümmetine nasihat olma babında, ölümün şiddetini açıklamış ve onun sıkça hatırlanması gerektiğini buyurmuştur. Zira dünya sıkıntılarını ölümün şiddetinden daha hafiftir ve sabretmesi daha kolaydır. Ölümün şiddeti de âhiret azabından, ahiret azabı ise dünya azabından daha şiddetlidir (Selim ve Allam, 2006:29). Ölümünden sonrasını düşünen, ölüme hazır olduğundan ölümden korkmaz. İnsanların ölümden korkmalarının yegâne sebebi, ölümden sonra gerçekleşecek olan hayatı bilmeyip kendilerini ona hazır hissetmemelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa ölüm korkusu, insanın takva ve faziletinin arttığı ölçüde azalır (Toprak, 2005:81).

Ölüm, kendisinden kaçınılmaz bir gerçektir. Sağlıklı bir şekilde değerlendirilmeli ve

hayat ona göre düzenlenmelidir. Ancak bunu gerçekleştirebilen insan gerçek mutluluğa erişmiş olur. Ölümü de neşe ve sevgiyle bekler. Nitekim ölüm, bir ayrılık, bir yokluk ve hiçlik değildir. Bu dünyadan, bizi yaratan Rabb'in tarafına bir yolculuk ve asıl vatan olan âhirete doğru bir yer değiştirmedir (Nursi, 1994b:215).

1.1.4. Kabir Ve Berzah Hayatı

İnsan hayatının geçirdiği tüm aşamaları; ruhun yaratıldığı andan itibaren bedene üfleninceye kadar sürec "ruh", doğumla başlayıp ölümle sona eren "dünya hayatı", yine ölümle başlayan ve tekrar dirilişe (ba's) kadar devam eden dönem "berzah" veya "kabir hayatı" dirilişten başlayıp ebedi olarak sürecek olana da "âhret hayatı" olmak üzere dört evre halinde ifade edebiliriz (Çelebi, 2002:265). Bazı kaynaklarda ise "ruh" safhası sayılmayarak insan hayatının üç evreden oluştuğu söylenmektedir (Uludağ, 2002:231).

İnsanın ölümü, onun âhret hayatının başlangıcıdır. Bir hadis-i şerifte kabrin, âhret duraklarından ilki olduğu belirtilmiştir (Tirmizi, "Zühd", 5; İbn Mace, "Zühd", 32). Bundan anlaşılacağı üzere iki türlü kıyamet olduğunu söyleyebiliriz: Bunlardan ilki İsrail'in, Sûr'a üfmesiyle kopacak olan ve yeryüzünde kimsenin kalmayacağı kıyamettir ki buna büyük kıyamet denir. İkinci ise, küçük kıyamet olup insanın bireysel olarak kendi ölümüdür. İşte ölümle başlayıp, âhret hayatının ilkinin gerçekleştiren insanın tekrar dirilme (ba's) anına kadar devam edecek evreye kabir hayatı ya da berzah âlemi denir.

Kabir, aslen Arapça bir kelime olup, "insanın ölümden sonra defnedildiği yer" (İbn Manzûr, 1990:VII, 376) yer anlamına gelmektedir. Türkçede daha çok "ziyaret edilen yer" manasına gelen "mezar" (Develioğlu, 1998:764) kelimesiyle ifade edilmektedir. Aslı itibariyle "ka-be-ra" kökünden mastar olup çoğulu "kubûr"dur. Aynı anlamda "makbera", "mekâbir" (İbn Manzûr, 1990:V, 68), ecdâs" (müfredi cedes) (İbn Manzûr, 1990:II, 118), "makbûre" (İbn Manzûr, 1990:VI, 377), "meşhed" ve "darîh" kelimeleri de kullanılmaktadır. Berzah kelimesi ise, lügatte "iki sey arasına giren engel, mânia, ayrıcı hudut" gibi manalara gelmektedir (İbn Manzûr, 1990:II, 585). Çoğulu "berâzîh"tir. Bu anlamıyla "ölümle-hayat, Âhret ile dünya arasına giren perde, engel" manasına gelir ve kişi ölünce Berzaha girmiş olur. Dolayısıyla onunla dünyaya geri dönme arasında veya Kıyamet Günü tekrar diriliş arasında engel (Berzah) vardır (Kurtûbî, h.1372:XII, 150).

Dini bir terim olan berzah, ölümle başlayan ve yeniden dirilmeye kadar sürecek olan bir ara dönem; Tasavvuf ilminde ve İshraki felsefede ise bu terime, Kelam ilminde kullanılan mananın dışında farklı bir anlam yüklenmiştir. Kelam ilmi, berzah terimini genellikle dini manada kullanmıştır. Ölen herkes berzaha girer ki, berzah, dünya hayatının son bulması ile âhiretteki cismani haşirden sonraki ebedi hayatı birbirinden ayırması sebebi ile bu adı almıştır. Ayrıca bu âlemin, oradakilerin geri dönmelerine, tekrar dünyaya gelmelerine engel olduğu için, bu isimle adlandırıldığı da ileri sürülmüştür (Toprak, 1994:I, 21). Tasavvufta akıl ve duyularla bilinen maddi âlem ve bilinmeyen manevi âlemler arasında bir köprü vazifesi gören berzah anlamında üç âlemden söz edilir. İshraki felsefede ise nur ve ruh âleminin (melekût âlemi) altındaki “sırf karanlık” olduğu düşünülen cisim ve bedenleri ifade etmekte olan maddi ve karanlık âleme berzah denilmiştir. Bundan dolayı da itikadi mezhepler arasında, Kur’an-ı Kerim’de berzah âlemine dair ayrıntılara yer verilmediğinden dolayı, kabir ahvaline dair konular tartışma konusu olmuştur (Gökçe, 1992:525).

Kabir ve berzah terimlerinin ikisi de Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir. “Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı” (et-Tekâsür, 102/1-2), “Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirdeki kimseleri diriltecektir” (el-Hac, 22/7), “Sonra onu öldürdü ve kabre koydu” (el-Abese, 80/21), “Sûr’a üfürülür. Bir de bakarsın kabirlerden çıkmış Rablerine doğru akın akın gitmektedirler” (el-Yasin, 36/51) ayetlerinde doğrudan mezar, ölünün gömüldüğü yer anlamında kullanılmıştır.

“Nihayet onlardan birine ölüm gelince, “Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım” der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır” (el-Mü’minun, 23/99-100).

Yukarıdaki ayetin yanında “(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar” (er-Rahmân, 55/19-20), “O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerinininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır” (el-Furkân, 35/53) ayetleri de berzah, engel ve ayırıcı anlamında kullanılmıştır.

Mü'minun sûresinin 99–100. âyetlerinde geçen “engel/perde, berzah”, sadece insanı değil, tüm varlıkları da kapsar ki yok olan varlığın tekrar varlık safhasına geçme karşısındaki “engel” olarak anlatılmaktadır. Dolayısıyla berzah, insanın kişisel kimliği ile dünya hayatındaki varlık safhasından yokluk safhasına girmesidir. İnsan ismini kazanmak için zorunlu hayat ölüm ile son bulduğundan, yokluk halinde, onun için zaman-mekân da söz konusu değildir. Bundan dolayı insanın ölümü ve âhirette yeniden dirilmesi, uyuması ve uyanması gibi bir durumu ifade eder (Yar, 2000:105). Ölümün uyku gibi olduğunu (ez-Zümer, 39/42) ifade eden ayetin yanında ölen insanların ahirette tekrar diriltilerek “*yattığımız yerden bizi kim kaldırdı?*” (el-Yasin, 36/52) şeklindeki ifadeleri, ölü haldeyken diriltelen insanların, ölümü uykudayken uyanma şeklinde algıladıkları belirtilmektedir. Kur’an’ın bu örnelemeye başvurmasının temel sebebi, insanların psikolojik durumundan dolayı gaybe (bilinmeyen) ait konuları tam olarak algılayamamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ölüm ve diriliş, uyuma ve uyanmaya benzetilmiştir. Çünkü uyuma ve uyanma gibi nitelikler insanların bildiği ve bizzat yaşadığı bir durumdur. Bundan dolayı insanın uyku halindeyken uyanıncaya kadar geçen süre, onun için bir bilinçsizlik durumu olduğu gibi ölüm de, diriliş gününe kadar yine onun benliğinin dışında bir halde olduğunu ifade eder. İşte bu bilinçsizlik durumundan tekrar diriltilinceye kadar geçen bu süreç berzahdır.

Bu ayetler bağlamında kabir ve berzah kelimelerinin aslında aynı anlamı ifade ettiklerini söyleyebiliriz. Zira ölen insanların çoğu kabre konulduğu için ölümle ba’s arasında geçen bu zamana kabir hayatı denilir. Yoksa tüm insanlık kabir hayatını veya berzah hayatını muhakkak yaşayacaktır. İster toprağa gömülsün, ister yanarak kül olsun, ister boğularak denizin dibinde kalsın mutlaka kabir/berzah hayatını yaşayacaktır ve diriliş günü (ba’s) tekrardan dirilecektir (Kılavuz, 2004:202).

Berzahın diriliş gününe kadar geçen bir süre olduğu hakkında ihtilaf yoktur. İhtilaf edilen ve görüş ayrılıklarına neden olan husus, berzahın mahiyeti, nasıllığı ve berzah hayatında azabın olup olmadığıdır. Araştırmamızın amacını saptırmamak için bu gibi tartışmalara girmeden Ehl-i Sünnete göre kabir suali ve azabının teolojik temellerini ve nasıllığını inceleyeceğiz. Ehl-i Sünnet, kabir ahvaline dair Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ne buyurmuşlarsa olduğu gibi ele almış ve söz konusu bu hususların varlığını ittifakla kabul etmişlerdir

Kur'an'da müphem olarak yer alan ancak sünnetle açıklığa kavuşan konulardan biride kabir/berzah âlemidir. Kur'an'ın bazı ayetlerinde kabir suali, kabir azabı ve nimetleri gibi hususlar, Hz. Peygamber tarafından açık ve anlaşılır bir tarzda izah edilmiştir. Zihinleri meşgul eden bu derece önemli konuların Hz. Peygamber'in (s.a.s.) açıklığa kavuşturması, hem Kur'an'ın beyanı açısından hem de sünnetin itikat alanındaki değeri açısından önemlidir. Kur'an'da ve hadislerde belirtilen kabir hayatı, inanılması gereken, vacip olan gaybî konulardandır (Eserî, 2007:231; Gündoğar, 2006:195–196; Gazzâlî, 2007:I, 279).

Kabir ahvalini; kabir suali ve kabir azabı veya nimeti açısından ele alınması, araştırmamızın gayesini daha belirgin ifade etmesi için incelemek fayda verecektir. Kabir âlemi ile ilgili konulardan biri de kabir sorgusudur. Nitekim İslam âlimlerine göre kabirde, Münker ve Nekir'in sorgu yapacakları; inanmayan ve günahkâr mü'minlerin kabir sıkıntısı ve azabı çekeği (Ebu Hanife, 2008:59) bildirilmektedir. Ölüye nasıl soru sorulacağı ve önlünün nasıl cevap vereceği hususu, ölüp, cesedi ortada olmayanların ne şekilde sorguya çekilecekleri mevzuu, maddi ölçüler açısından algılayamadığımız gaybi konular olduğundan, akıl ve duyularla değil, kitap ve sünnetin ortaya koyduğu bilgiler ile bilinebilir (Demirci, 2003:319).

Ölen kimse kabre konulunca "Münker ve Nekir" adlı iki sorgu meleği tarafından sorguya çekilir. Bu sorguya "Kabir Suali" denir. Ölen kişinin kabirde ilk karşılaşacağı şey, sualdir. Münker ve Nekir'in sözlükteki anlamı ise "bilinmeyen, tanınmayan, değişik kılık ve kıyafette olan" demektir. Sorgu melekleri olan Münker ve Nekir'e, ölen kimselere hiç görmedikleri bir şekilde görecekleri için bu isim verilmiştir (Taftazâni, 1991:251). Kabirde münker ve nekir adlı iki melek kabirde yatana "Rabbin kim? Peygamberin kim?" gibi sorular soracak, salih ameller işleyenler bu soruya kolaylıkla cevap verirken, inanmayan ve münafık kimseler ise bu sorulara cevap veremeyecektir. Neticede de cennet ve cehennem kapıları iki grup için açılacak ve herkese gitmesi gereken yerlerdeki azap kendilerine gösterilecektir (Kılavuz, 2004:202).

Kabirde insanların sorgulanacaklarını bildiren birçok ayet ve hadis vardır. Mesela Kur'an'da inanmayanların sözü hikâye edilerek *"Onlar da şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu*

ateşten) bir çıkış yolu var mı?” (el-Mü’min, 40/11) ifadesi de kabir sualine işaret eder. Çünkü söz konusu ayette birinci öldürme dünya hayatının son bulması, ikinci ölüm ise kabir hayatındaki birinci dirilmeyi takip eder (Yazır, 19??:VI, 515). Keza “Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar” (el-İbrahim, 14/27) ayetinde geçen “sabit söz”ünü Hz. Peygamber (s.a.s.) “kelime-i şehâdet” olarak açıklamıştır. Bu cihetle Allah (c.c.), iman edenlerin kalbine bu sözü yerleştirir ve hem dünyada hem de âhirette iman üzerinde sabit kılar. Burada dünya hayatından kastedilen kabir hayatıdır; çünkü ölümler tekrar diriltilinceye kadar dünya hayatındadırlar. Âhiretten maksat ise hesap zamanıdır. Bazı âlimlere göre de dünya hayatından maksat kişinin kabirde sorguya çekildiği andır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) buna işaret etmiştir (Karaman, 2007:316). Mevdûdî, söz konusu ayetin tefsirinde dünya hayatı ile âhîret hakkında bilgi verirken konuyu sadece dünya ve âhîret ilişkisi üzerine inşa etmiştir (Mevdûdî, 1991:II, 552). İbn Abbas (r.a.) da bu ayetin, mü’minlerin kabirde sorguya çekileceklerine delil olduğunu söylemiştir (Gölcük-Toprak, 2001:450). Keza Abdullah b. Mes’ud (r.a.) da, bu ayeti kabir sualine ve sualde mü’minin doğru cevap verişine delil getirir. Nitekim bir Müslümanın kabre konulduktan sonra kendisine “Rabbim kim? Dinim ne? Nebim kim?” soruları sorulacağı, bunun üzerine Allah (c.c.), o Müslümanı sabit söz üzerine tespit edip o Müslüman “Rabbim Allah, dinim İslam, nebim Hz. Peygamber” diye cevap verir ve kabri genişletilir (Gölcük-Toprak, 2001:450). Berâ b. Âzib (r.a.)’den gelen muhtelif hadislerde de Hz. Peygamber’in (s.a.s.), yukarıdaki ayetin kabir suali hakkında indiğini bildirdiği ve ayetteki “âhîret” ile mü’minin kabrinde sorguya çekilip de Allah’ın bir olduğuna şahadet ettiği ve Hz. Peygamber’i (s.a.s.) tanıdığı zamanın kastedildiğini haber verdiği rivayet edilmiştir (Kocaer, 2004:776; Akın, 2008:1077). Ebu Hureyre (r.a.)’den hasen bir senetle rivayet edilen bir hadislerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) kabir sualini şöyle anlatır:

“Ölü (yahut sizden biriniz dedi), kabre konulunca ona siyah (tenli) ve mavi (gözlü) iki melek gelir. Onların birine Münker, diğerine de Nekir denir. O iki melek derler ki: Bu adam (Muhammed) hakkında ne demiştin? Bunun üzerine o, ölmeden önce söylediğini aynen söyler ve: “O, Allah’ın kulu ve Resulüdür. Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun kulu ve Resulü olduğuna şahadet ederim” der. Melekler: “Senin bunu söylediğini esasen biliyorduk” derler. Sonra onun kabri yetmiş arşın kere genişletilir ve ışıklandırılır, aydınlatılır. Melekler daha sonra ölüye: “Yat ve uyu” derler. O da: “Aileme gidip de durumumu haber vereyim mi?” der. Melekler ona: “Gelin-güvey uykusu gibi uyu ki, onu (gelin veya güveyi)

elbette ailesinden en çok sevdiği kişi uyandırır” derler. O kişi, (Allah onu o yatağından mahşere kaldıracaya kadar rahat rahat) uyur. Ölü münafik ise meleklerle şöyle der: “Halkın (ona peygamber) dediklerini işittim ve ben de aynı şeyi söyledim, (hakikat midir) bilmiyorum.” Bunun üzerine o iki melek: “Senin bunu söylediğini esasen biliyorduk.” derler. Daha sonra arza (toprağa, yere) şöyle denir: “Bu adamı olabildiğince sıkıştır.” Yer de başlar onu cendere gibi sıkıştırmaya. O kadar sıkar ki, kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah onu mahşere kaldıracaya kadar oradaki azap devam eder” (Tirmizi, “Cenâiz”, 70).

Yine Hz. Osman’dan (r.a.) gelen sahih rivayette Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bir mü’minin defin işlemi bittikten sonra yanında durup *“kardeşiniz için istiğfar edin ve imanında sebat göstermesi için Allah’a dua edin. Çünkü o şu anda sorguya çekilmektedir”* (Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 72) ile *“Muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihana çekiliyor”* (Müslim, “Cenâiz”, 17) hadisi kabir sualine açıkça delalet etmektedir. Bunun yanında kabir suali ile ilgili Carir b. Abdillah (r.a.), Enes b. Mâlik (r.a.) ve Esmâ binti Ebû Bekr (r.a.) başta olmak üzere, birçok sahabeden değişik lafızlarla hadisler rivâyet edilmiştir (Toprak, 2005:318–330).

Ölen herkes, kabir âlemine girdiği zaman karşılaşacağı ilk şey sualdir. Ehl-i Sünnet âlimleri, ölümden sonra her insanın kabirde sorguya çekileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak Allah’ın (c.c.) bir kısım iyi kullarına ikram olarak bu sorgulamadan muaf tutacağı bildirilmiştir (Gölcük-Toprak, 2001:450). Naslarda kesin lafızlarla ifade edildiği için âlimler, iyi-kötü, mü’min-kâfir, küçük-büyük herkesin sorguya çekileceğini, sadece müstesna kimselerin bundan muaf olacağı beyan edilmiştir. Bunlar; Peygamberler, Allah (c.c.) yolunda şehit edilenler, Allah (c.c.) yolunda nöbet tutanlar, cuma günü ve gecesi ölenler, her gece Mülk suresini okuyanlar, ölüm hastalığında İhlâs suresini okuyanlar, sıddıklar, karın ağrısından ölenler, salgın bulaşıcı hastalıktan ölenler, akıl nimetinden mahrum olanlar, İslam’ı ihya amacıyla ilim tahsil ederken ölenler, sualin bütün ümmetlere olacağını kabul edip fetret devrinde ölenler, melekler ve çocuklar olarak sıralayabilir (Toprak, 2005:363–373).

Kabir suali ile ilgili bilgileri genellikle Hz. Peygamber’den (s.a.s.) nakledilen hadislerden alıyoruz. Kabir sualinin varlığına, mana yönünden tevatür derecesine varan hadis ve haberler delalet etmektedir. Bu konuda icma olduğu gibi, ayetlerde işaret edilen, hadislerde de açıkça anlatılan ve akıl açısından mümkün olan kabir sualine inanmayı, âhirete imana dâhil edebiliriz. Zira âhiretin varlığına inanan kişi, kabir hallerine de inanmalıdır (Gölcük-Toprak, 2001:450-451).

Aklen gerçekleşmesi mümkün olan bir şey hakkında onun gerçekleşeceğine işaret eden nassın bulunması halinde, o şeyin kabul edilmesi ve ona inanılması gerekir. Bundan dolayı insanların âhirette karşılaşacakları nimet veya azabın, kabir hayatından itibaren başlayacağı kabul edilmiştir. Kur'an'ı Kerim inkârcı ve isyankârların, açık bir ifade ile olmasa bile, ölümlerini başlayıp tekrar dirilişe kadar sürecektir olan kabir hayatında azabın olacağına işaret eder, ancak ayrıntılı bilgiler vermez (el-Mü'minün, 23/100; el-Mü'min, 40/46; en-Nuh, 71/25). Bunlar hakkında geniş bilgi ise, sünnet ve İslam âlimlerinin nasları yorumlama yoluyla açıklığa kavuşur.

İslam kültür ve inancında genel olarak azap; dünyada, kabirde, âhiret hayatında ve en nihai olan cehennemde olmak üzere dört açıdan ele alınmıştır. Ebû Hanife, kabir azabını kabul etmeyen kimsenin Cehmiyye'den olduğunu söyler. Ona göre bunun yanında kabir azabını kabul etmeyen *“Biz onları iki defa azaplandıracağız”* (et-Tevbe, 9/101) ve *“Zalimler, bundan başka azaba uğrayacaklar”* (et-Tûr, 52/47) mealindeki ayetleri de inkâr etmiş olur. Hatta bu ayetlerin tefsir ve te'viline inanmıyorum dese kâfir olur. Bu ayetlerin Kur'an'da, te'vil ve tenzilin aynı olduğunu ifade eder (Ebu Hanife, 2008:44). Yine Ebû Hanife, *el-Fıkh'ul-Ekber*'de kabirde ruhun bedene iade edilmesi, kabrin sıkıştırılması, inanmayan ve günahkâr mü'minler için azabın hak olduğunu belirttikten sonra bunların mümkün ve hak olduğunu da ifade eder (Beyâzîzâde, 1996:136). Haricilerin tamamı, bazı Mu'tezile ve Şia ile kelam âlimlerin büyük çoğunluğu kabir hayatında azabın vuku bulacağını belirtmişlerdir (Yavuz, 1991:302-309).

Ehl-i Sünnet'in bu konuda delil olarak kabul ettikleri ayet ve hadislerin bazıları şunlardır:

Kur'an'da Firavun ve hanedanının ölümden sonraki kötü hallerini açıklayan *“(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de: “Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun” denilecektir”* (el-Mü'min, 40/46) ayetini kabir azabına delil olarak kabul eden Eş'ârî, ayette geçen Firavun ve ailesinin kıyamet gününde daha şiddetli bir azaba uğrayacağını, dolayısıyla bu azaptan önce *“sabah-akşam”* şeklinde zikredilen azabın kabir azabı olduğunu söylemektedir (Eş'ârî, 2008:186). İbn Kesîr, bu ayetle ilgili olarak, Ehl-i Sünnet'in kabir azabının varlığına dair görüşü temellendirdiğini söyleyerek, kabir azabının olduğunu bildirmektedir. Yine

İbn Kesîr, Hz. Aişe'den (r.a.) rivayetle, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) önceleri bu husus hakkında herhangi bir bilgisi olmadığını, fakat daha sonra gelen vahiy ile ümmetin de kabirlerinde azaba maruz kalacaklarını öğrenip haber verdiğini ve bundan sonra her namazda kabir azabından Allah'a (c.c.) sığındığını kaydetmektedir (İbn Kesîr, 1985:XIII, 7001-7005). Yine İmam Buhârî (Buhârî, "Cenâîz", 101), İmam Gazzalî (Gazzalî, 1971:160) gibi birçok İslam âlimi bu ayeti, açıkça kabir azabına delil olarak gösterirler. Nesefî de bu ayetin yanı sıra "*suda boğuldular, ardından da ateşe sokuldular*" (en-Nuh, 71/25) ayetini yine kabir azabına delil olarak gösterir. Nesefî'ye göre ayette geçen "fe", arada bir fasıla ve boşluk olmaksızın peşi sıra gelmeyi ifade eder ve bu da azabın kıyametten öncede olduğunu söyler (Nesefî, 2007:131).

Başka bir ayette "*Andolsun, dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız*" (es-Secde, 32/21) buyrulmaktadır. Mâturîdî'ye göre bu ayette belirtilen "yakın azap", kabir azabıdır (Yörükân, 2006:252). Ebu Hanife (Aliyyül Kari, 19???:275) ve İbn Kayyim de bu ayeti kabir azabının delilleri arasında saymışlardır. İbn Kayyim, Abdullah b. Abbas başta olmak üzere bazı âlimlerin de bu ayeti kabir azabına delil getirdiklerini ifade eder (Cevziyye, 2007:108).

Burada zikrettiğimiz ayetlerin yanı sıra, çoklukla övünen, inanmayan insanların yakında kendilerini bekleyen azabı kesin olarak bilecekleri (et-Tekâsür, 102/1-4), Allah (c.c.) yolunda öldürülenlerin ölü olmayıp onları takip edenler için ise korku olmadığı (el-Âl-i İmrân, 3/169-170), sağlam iman edenlerin hem dünya hem de ahirette sağlam durduğunu, zalimlerin ise saptırıldığı (el-İbrahim, 14/27), kitaptan sapanların kör olarak haşredileceği (et-Tâhâ, 20/124), gibi birçok ayet, yine İslam âlimleri tarafından kabir azabına delil olarak gösterilen ayetlerdir (Toprak, 2005:377-390).

Konu ile ilgili hadislere baktığımızda kabirdeki azap ve mükâfatla ilgili haberlerin, hemen hemen manaca mütevâtir derecesinde olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "*Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur*" (Buhârî, "Cenâîz", 82,89) şeklindeki meşhur hadisi, "*Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından (bir kısmını) sizlere işittirmesi için Allah'a muhakkak dua ederdim*" (Müslim, "Cennet", 17, "Cenâîz", 30) hadisi ile ayrıca O'nun (s.a.s.), namazlarının sonunda, kabir azabından Allah'a (c.c.) sığındığına (Müslim, "Mesâcid", 123) dair gelen rivayetler, bunlardan sadece bir kaçıdır. Kabir

azabına dair pek çok hadis bulunmakla beraber, aşağıdaki iki önemli hadisi, konunun daha da açıklığa kavuşması için zikretmekte fayda vardır.

Yahudi bir kadın Hz. Aîşe'ye (r.a.) gelip kabir azabı hakkında konuştuğundan sonra "*Allah seni kabir azabından korusun*" der. Bunun üzerine Hz. Aîşe (r.a.) eve gelip Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kabir azabını sorar. O da: "Evet, kabir azabı vardır" der. Aîşe bu olaydan sonra Hz. Peygamberin (s.a.s.) namaz kılıp da ardından kabir azabından Allah'a sığınmadığını hiç görmedim" der (Buhârî, "Cenâîz", 84).

Hz. Ali (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s.) Hendek savaşında ikinci namazını kılamadığından dolayı müşrikler hakkında "*Allah onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun*" (Müslim, "Mesâcid", 35) şeklindeki bedduası kabir azabına delil olarak gösterilebilir. Hz. Peygamber'in bu ifadesi kabir azabının olduğunu gösterir ki yine bu ifadesi zaten mevcut olan azapların artırılması içindir.

Sonuç olarak, yukarıda anlattığımız, gerek bu husustaki ayetler gerekse hadislerde ve İslam âlimlerinin eserlerinde, kabir azabından çokça bahsedilmiştir. Kabirdekilerin çoğunluğunun inanmayan ve asiler olmasından dolayı kabirde en çok vuku bulacak şeyin azap olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Cürcanî'nin "*Kabir azabı ispatlanınca, kabirde dirilme ve sorgulama da sabit olur. Çünkü kabir azabını kabul edenler, bunları da kabul ederler*" sözlüyle ifade ettiği gibi kabir ile ilgili diğer meselelerin kabul edilmesi gerçeği, azabın kabul edilmesiyle gerçekleşmiş olur. Çünkü bir şeyin cüz'ünü (parçasını) kabul etmek onun kül (bütün) olduğunu kabul etmektir (Toprak, 2005:376).

1.1.5. Âhiret

Âhiret kelimesi, Arapçada, "evvel" sözcüğünün, bazen de "vâhid" (bir) sözcüğünün mukâbili ve "son" manasındaki "âhir" kelimesinin müennesi (Zebidî, 1994:V, 9), "es-sâbık" kelimesinin zıddı (Halebî, 1996:I, 72-73), "öteki dünya", "Dâr'ül-âhira", son ikamet mahalli olup, "ed-dünyâ" (Heyet, 1950:I, 217) anlamlarına gelip Kur'an'da 110 yerde geçmektedir (Isfehânî, 2007:108).

Sözlükte, "sonra olan ve son gün" anlamına gelen âhiret kavramıyla hem bu dünyanın sonu hem de ölümlle başlayan dünya hayatından farklı ve ebedi olan hayat kastedilmektedir (Karaman, 2007:13). İnsanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı'ya hesap vereceği yer (Heyet, 2005: I, 42), ölüm veya kıyametten

sonraki ebedi hayat, öte dünya, ukbâ, dâr-ı beka (Doğan, 1977:23), öbür dünya, öteki dünya (Develioğlu 1962:20) gibi tanımlar da yine sözlüklerde verilen manalardandır.

Terim olarak âhiret, İsrâfil'in Allah'ın (c.c.) emriyle kıyametin kopması için Sûr'a ilk defa üflemesinden ikinci defa üflemesine, daha sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmelerine kadar olan zamana denmektedir. Ayrıca Sûr'a ikinci kez üfürülüşünden başlayıp, ebedi olarak devam edecek olan zaman (Karaman, 2007:13), ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra ebediyyen devam edecek olan bir hayattır (Gölcük-Toprak, 2001:439).

Ahiret kavramı, Kur'an öğretilerinde insanın ölümünden sonraki ebedi, sonu olmayan, gelecekteki hayatını ifade etmektedir. Dünya hayatından sonra başlayacak olan ikinci bir hayat veya kıyametin kopmasıyla başlayıp ebediyete kadar devam eden yeni bir hayattır (Karadaş, 2008:14). Âhiret lafzının "yevm" kelimesine izafe edilerek "el-yevmü'l âhir" şeklinde kullanılması durumunda ise hem cennet ve cehennemliklerin yerleştirilmelerine kadar vuku bulacak olan kıyamet hadiselerinin tümü, hem de cennet ve cehennem hayatının başlangıcından sonraki ikinci merhale olan ebedîlik süresi anlaşılmalıdır. Bu yönüyle "el-yevmü'l âhir" kavramı daha geniş kapsamlı olan "âhiret" kavramıyla anlatılan hadiseleri daha net ve belirgin bir şekilde anlatmakta ve kapsam genişliği itibarıyla âhiret kavramından sonra ikinci sırayı almaktadır (Yılmaz, 2001:148). Bu kavram Kur'an'da farklı kelimelerle de ifade edilmiştir: Âhiret yurdu (darü'l-ahirat), ahiret günü (yevmu'l-âhir), son gün (el-âhir), saat (essâ'a), din günü (yevmu'd-din), iyinin ve kötünün ayrıldığı gün (yevmu'l-fasl), çıkış günü (yevmu'l-huruc), feth günü (yevmu'l-feth), karşılaşma, buluşma günü (yevmu'l-telak), toplanma günü (yevmu'l-cem), davranışlardaki kusurların ortaya konacağı gün (yevmu'l-teğabun), kıyamet günü (yevmu'l-kıyâme), pişmanlık, yakınma günü (yevmu'l-hasret), çağrı günü (yevmu't-tenad), yaklaşan kıyamet günü (yevmu'l-âzife), hesap günü (yevmu'l-hisâb) (el-Bakara 2/94; en-Nisâ 4/38; Hud 11/19; el-Mümin 40/59; es-Saffât 37/19-21; el-Kâf 50/42; es-Secde 32/29; el-Mü'min 40/15, 18, 32; et-Teğâbun 64/9; el-Meryem 19/39; es-Sâd 38/53) gibi kavramlarla âhiret hayatı ifade edilmiştir (Paçacı, 2001:59-63).

Kelamcılar ise âhiret hayatı için daha çok haşr, neşr ,ba's, iade, iadetü's-sâni ve mead (İbn Hümam, h.1347:41; Harputî, 2000:270; Taftazanî, 1989:V, 82; Gazzâlî, 1971:159-

160) tabirlerini kullanıp ehl-i sünnet, bu konuyu semiyat (Sâbûni, 1979:185) bahsi içinde ele alırken, Mutezile el-menziletu beynel-menzileteyn bahsinde ele alır (Abdulcebbar, 1988:695). Bu tabirlerden de en fazla kullanılan kavram ise mead'dır. Mead ise, dönülen yeri ve zamanı ifade edip, kelimeler literatüründe bunlarla ilgili hükümlerden bahseden bir bölüm olarak yer alır (Paçacı, 2001:58). Bu, yaratıkların tekrar diriltilmeleri, iade edilmeleri anlamını taşıyıp, ilk yaratma deliliyle açıklanır. İlk defa yaratmanın manası, üzerinden varlık geçmeyen bir yokluğun, varlığını icad etmektir. İade ise, daha önce var olan bir yokluğu yeniden varlık sahasına çıkarmaktır. Çünkü iade ikinci bir yaratmadır. Bununla ilk yaratma arasında bir fark yoktur. Buna iade denmesi, önceki yaratmaya binaendir. Şüphesiz bir şeyi inşa etmeye ve ilk defa yaratmaya kadir olan, onu iade etmeye, yeniden yaratmaya da kadirdir. İşte Yüce Allah'ın (c.c.): *“De ki: onları ilk defa Yaratan, diriltecek. O, her yaratmayı bilir”* (el-Yasin, 36/79) sözünün manası budur (Gazzâlî, 1971:159-160).

Âhiret, "son" manasındaki âhirin müennesi olup Kur'an'da 110 yerde geçmekle birlikte bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat şeklinde el-yevmül-âhir (son gün), dokuzunda “dâr” ile sıfat veya isim tamlaması halinde ed-dârül-âhire, dârül-âhire (son ikamet mahalli), birinde en-nes'etül-âhire (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya mânasındaki ûlâ ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir. Bu kullanım şekillerinden de anlaşılacağı üzere âhiret kelimesi ile dünya kelimesi arasında sıkı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkar. Âhiret dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir (Topaloğlu, 1988:543).

Âhiret hayatı genel kapsamıyla ölümü, ölümden hemen sonraki kabir hayatını, kıyameti içine alan, dünya hayatının son bulmasıyla vuku bulan, iman-inkâr ve amel durumlarına göre cennet ve cehennemde sürekli veya bir müddet kalacak hayattır. Dar kapsamıyla ise ilk yaratılıştan sonra ölümden sonraki tekrar diriliş manasına gelen İsrâfil'in ikinci kez Sûr'a üflemesi ile başlayan ve Allah'ın (c.c.) dilemesi ile ebedi olan bir hayattır. Nitekim ilk Sûr'a üflendiği zaman Allah'ın (c.c.) dışındaki gök ve yerde herkesin öleceği, ikinci kez üflendiğinde ölenlerin kalkmış olarak hazır beklediği (ez-Zümer 39/63) ayeti ile, kıyamet günü geldiğinde Allah'ın (c.c.) izni olmadan hiç kimsenin konuşamayacağı, kiminin durumunun mutlu kiminin ise bedbaht olduğu ve bedbaht

olanların ateşte Allah'ın (c.c.) dilediği kadar kalacağı, mutlu kimselerin ise yine Allah'ın (c.c.) dilediği kadar cennete kalacakları (el-Hûd 11/105–108) ayetleri ile bu durum açıkça ifade edilir.

Âhirete iman, Kur'an'da belirtilen iman esaslarından birisi olup, birçok ayette yer almaktadır. Ayetlerde genellikle Allah'a (c.c.) iman ile birlikte zikredilen âhirete iman, bu özelliği ile de önem arz etmektedir. İnsanlığın varoluşundan bugüne kadar gelen ilahi dinlerde, bir başka deyişle Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin tebliğ ettiği ve değişmeyen ana ilkeler Allah'a (c.c.) ve ölüm ötesine (âhiret) imandır. *“Şüphesiz inananlar ile Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan (her bir grubun kendi şeriatında) “Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır” (diye hükmedilmiştir)”* (el-Mâide 5/69) ayetinde de ifade edildiği gibi, bu iki temel esas, tevhit dininin esasını oluşturmaktadır. Cibril hadisi olarak da bilinen meşhur hadiste de “iman nedir?” sorusuna Resulullah'ın (s.a.s.) *“Allah'a ve öldükten sonraki dirilmeye imandır”* (Buhârî, “İman”, 37; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9) cevabı ile *“Allah (c.c.)'a ve âhiret gününe iman eden kimse, sakın komşusuna eziyet ve sıkıntı vermesin, Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, misafirine ikramda bulunsun, Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, ya hayır konuşsun ya da sussun”* (Müsim, “İman”, 74) hadisleri, bu iki temel esası kuvvetle açıklamaktadır.

Âhiret'e iman, iman şartlarının bir rüknü, inanç akidesinin bir parçasıdır. Bundan dolayı âhirete inanmayan iman etmiş ve gerçek mü'min sayılmaz. Nitekim Kur'an'da mü'minlerin vasıfları sayılırken; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve âhirete de kesin olarak inanan ve onlar için Kur'an'ın bir hidayet rehberi ve bir müjdecisi olduğu (en-Neml, 27/2–3), gaybe inanan, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verilenlerden Allah (c.c.) yolunda harcayan, indirilenlere ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) önce indirilenlere inananların kesin olarak da âhirete inandıkları (el-Bakara 2/3–4) gibi hususlar zikredilmektedir. Âhireti inkâr eden ve inanmayanların durumunu ise; kötü sıfatların âhirete inanmayanlara ait olduğu ve en yüce sıfatların ise Allah'a (c.c.) mahsus olduğu, O'nun, mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi (en-Nahl 16/60) olduğu, Allah'ı (c.c.), meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr edenlerin derin bir sapıklığa düştüğü (en-Nisâ 4/136), Kur'an'ın en doğru olan yola götürüp ve iyi işler

yapan mü'minler için büyük bir mükâfat olduğu ve âhirete inanmayanlar için elem dolu bir azap hazırlandığı (el-İsrâ 17/9–10) ve derin sapıklık içinde olduğu (es-Sebe 34/8), ayetleri ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmış ve onların ancak yapmakta olduklarının cezasını çektiği (el-A'râf 7/147; er-Rum 30/16) hususları ayetlerle açıklamaktadır.

Kur'an'da âhîret hayatının varlığı, şüpheye ve tartışmaya yer vermeyecek şekilde kesindir. Âhîretin, Kur'an'da bir iman meselesi olarak ele alınıp açıklanması, diğer iman esasları arasında bağ kurulması, âhîrete iman konusunda, tüm ilahi dinlerin bu konuda ittifak halinde olmasının en önemli sebebi olmuştur. Nakli delillerle yani vahiy bilgisi ile ahîret hayatının vukuu bulacağı kesin olmakla beraber akli delillerle de ahîret hayatının vuku bulacağı mümkündür. Genellikle gösterilen akli deliller şöyledir:

1. Dünyada Allah'ın razı olmadığı şeyler yani, bazı insanların diğerlerine zulüm ve haksızlık etmesi veya kötü işlerle meşgul olmasıdır. Dünyada bunları bertaraf etmek mümkün olmadığına göre mazlumun zalimden hakkını alması, adaletin tecelli etmesi ve kötü işlerle meşgul olan kişilerin terbiye olacağı bir zaman gerekir ki işte bu ahîret yurdundan başkası değildir (Pezdevî, 1980:266).

2. Mükellefiyetlerdir. Çünkü bunlar yapılmalarında birtakım güçlükler bulunan ceza veya mükafatı gerektiren ameller olup, hayat boyu devam ettiği için ceza veya mükafat ancak ölümden sonra olabilir (Fuzûlî, 1962:65).

3. İnsanlar arasındaki yaşayış derecelerinin farklılığıdır. Çünkü insanların bir kısmı fakirliğin sıkıntısı, bir kısmı ise zenginliğin mutluluğu içinde ölmektedir. Eğer fakir fasık, zengin iyi amel sahibi ise, durum layık oldukları gibi gerçekleşmiş olur. Eğer durum bunun tersi olursa fakir iyi ameli olan zengin ise günahkâr biri ise, fakir için haksız bir durum söz konusu olur. Fakirlik ve zenginlik, tembellik veya çalışkanlıkla ilgilidir diyerek itiraz edilemez. Çünkü çalışma beden sağlığına bağlı bir durum olduğu için bazıları doğuştan engelli olup hastalıkları sebebiyle bu konuda mağdur durumdadırlar. Bu durumun telafisi ise çoğu zaman hayatta mümkün olmadığından bu durumda olan kişiler ahîrette mükâfatlanmayı ümit edip beklemektedirler (Fuzûlî, 1962:65).

Yukarıda da belirtildiği üzere daha birçok akli delil sıralanabilir. Fakat ahîret mevzuu

sadece akli delillerle açıklanabilecek veya ispat edilecek bir konu değildir. Çünkü âhiretin vahiy olmaksızın bilinmesi mümkün değildir. Nitekim ahiret hiç kimsenin tecrübe etmediği bir hayat olup, gabya ait bir bilgidir. Gaybi ise, Allah'tan (c.c.) başka kimse bilemez. Bizim bu konudaki bilgimiz sadece Allah'ın (c.c.) bize bildirdiği kadardır. Eğer Allah (c.c.) vahiy yoluyla bu konuda herhangi bir bilgi vermeseydi, biz bu türlü akli yorumlarımızla ahiretin vuku bulacağını söyleyemezdik. Dolayısıyla ahiretin varlığı konusundaki kesin ve en önemli delil vahiy olup, buna inanmak da imani bir meseledir. Nitekim kelamcılarının bu âhiret mevzuunu semiyat (nakli delillerle sabit) bahsi içerisinde ele almaları oldukça doğru bir tutum olmuştur.

Âhiret hayatının başlangıcı olarak insanın ölümünü ilk sıraya alınabilse de âhîret hayatı bir takım aşama ve kendine has halleriyle üç merhalede inceleyebilir:

Birisici aşama, kıyametin kopmasıdır. Kur'an'da es-sâ'a (el-A'râf 7/187; el-Hâc 22/1), yevmu'l-hak (en-Nebe, 78/39), yevmü'l-Ma'lûm (el-Vâkı'a, 56/50), el-vaktü'l-ma'lûm (es-Sad, 38/80-81), el-yevmü'l-mev'ûd (el-Buruc, 85/2), el-yevmü'l-âhir (el-Mücadele, 58/22), yevmi'd-din (el-Fatiha, 1/4), yevmu'l-âzife (el-Mü'min, 40/18), yevmu'n-asîr (el-Kamer, 54/8; el-Müddesir, 74/8-9), yevmu'n-azîm (el-En'am, 6/15), yevmu'l-ba's (eş-Şuara, 26/87), yevmu't-teğâbun (et-Teğabun, 64/9), yevmu't-talâk (el-Mü'min, 40/15), yevmu't-tenâd (el-Mü'min, 40/32), yevmu'l-cem' (eş-Şura, 42/7), yevmu'l-hisâb (es-Sad, 38/16, 26), yevmu'l-hasr (el-Meryem, 19/39), yevmu'l-hurûc (el-Kaf, 50/41-42), yevmu'l-fasl (ed-Duhan, 44/40), el-kari'a (el-Kari'a, 101/1-5), el-ğâşiye (el-Ğâşiye, 88/1) 22), et-tâmmetu'l-Kubrâ (en-Naziat, 79/34-35), en-nebeu'l-azîm (en-Nebe, 78/1-2), el-hâkka (el-Hâkka, 69/1-3), el-va'ad (el-Mearic, 70/42-44), el-vâkıa (el-Vâkıa, 56/1-2), emrullah (el-Mü'min, 40/78; 82/19), yevmu'l-kıyâme (el-Kıyâme, 75/1-40) kelimeleri ile ifade edilmiştir ve bu zamanı Allah'tan (c.c.) başka hiç kimse bilemez (el-A'râf 7/187). Beklenmedik bir zamanda ve çabucak gerçekleşecek olan bu olayın şiddetine hiçbir şey dayanamayacak ve kâinatta mevcut düzenin bozulmasıyla başlayacaktır. Fakat bunun ne zaman olacağı kimseye bildirilmemiş, sadece "*belki de yakın olduğu*" (el-Ahzâb 33/63; eş-Şurâ 42/17) ifade edilmiştir.

İkincisi; insanların kabirlerinde tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanması ile olacaktır. Kur'an'da hesap meydanına hareketin bir İsrâfil çağrısıyla olacağı, insanların ise buna karşı koymadan koşuşan çekirgeler gibi belli bir hedefe doğru ilerleyeceği ifade edilir

(el-Kamer, 54/6–8; el-Meâric, 43–44).

Üçüncüsü ise; her şeyin meydana çıktığı, insanların tutulan hesabı sonucu, Kur'an'ın tarifiyle, “*terazilerin ağır ya da hafif gelmesi*” sonucu kurtuluşa veya hüsrana uğrayacakları (el-A'râf 7/8-9; el-Mü'mininun 23/102-103; el-Kâria 101/6-8) merhaledir (Topaloğlu, 1988:546-547).

Âhret inancı insanda bir takım değerler oluşturur. Bu değerlerin başında, insanın Allah (c.c.) inancı ve O'na karşı sorumluluk bilincinin (hesap verme) oluşması gelir. Yine bu inancın sağladığı bir başka değer de ahlak tezahürüdür. Zira ahlak, yalnızca insan hayatının bütünü kapsamakla kalmaz, aynı zamanda yeryüzündeki canlı veya cansız bütün yaratılmışları, çevreyi, evreni ve bunların insanla olan ilişkilerini de kuşatır. Bir toplum, küçüğünden büyüğüne kadar âhret gününde hesaba çekileceğine inanmıyorsa eğer, kötülüğün giderilmesi ve dürüst olması asla mümkün değildir. Bir kimse ne kadar dürüst olmaya çalışırsa çalışsın ticaretini yaptığı şeyin meblağı büyüdüğünde pekâlâ bu dürüstlüğünden vazgeçebilir. Çünkü dürüstlük onun için müstakil bir değer değil, sadece bir prensiptir. Ancak bir kimse, Allah'a (c.c.) ve âhret gününe inanıyorsa işte o zaman o kimse dürüstlüğü müstakil bir değer olarak kabul ettiği gibi doğruluğu da üstüne bir görev olarak telakki eder. Bu kimse dürüst davrandığı zaman çıkarını ve zararını düşünmez. Zira onun dürüstlük anlayışı daha üst değerlere yani Allah'a (c.c.) ve âhret günü inancına dayanır (Mevdudi, 1991:64).

Cennet ile cehennem ve âhret hayatının ebedîliği hemen hemen bütün İslâm âlimlerinin benimsediği bir husustur. Saadet yurdu olan cennetin ebedîliğine itiraz edilmemekle beraber, elem ve azapla dolu cehennem hayatının sona erebileceğini veya cehennem halkının azaba karşı bağışıklık kazanabileceğini ileri sürenler olmuştur (Topaloğlu, 1988:547). Neticede insanın ölümüyle son bulan dünya hayatından sonra, ebedi olan âhret hayatı başlar. İsrâfil'in Sûr'a ilk üfleşiyle kıyametin kopması, ardından ikinci kez üfleşiğinde insanların tekrar dirilmesi ve bunun ardından hesap verileceği, en nihayetinde de iman ve amellerinin neticesinde cennet veya cehennemde ebedi olarak kalacakları ve bunların tamamını içine alan kavramdır ki, o da âhirettir.

1.2. Ölüm Öncesi Hal ve Tutum

İnsanlar, daima ölen kişinin durumunu merak etmişlerdir. Özellikle de ölmekte olan

insanın ölmeden önce ve ölüm anında ne gibi durumlarla karşılaştığı hususlarla birlikte bu gibi durumlarda nasıl davranılacağı merak edilegelmiş ve önemsenmiştir.

Bireyler, ölümü çok farklı şekil ve tarzda algılayabilmekte ve hayatını buna göre idame ettirmektedirler. Ölüm, kimine göre stres kaynağı iken, kimine göre stresten kurtulma aracıdır. Kimine göre varlık âleminde yok oluş iken, kimine göre sonsuz bir hayatın başlangıcıdır. Kimine göre ölüm karşısında direnmek gerekirken, bir başkasına göre de ölmek, sevinilmesi gereken bir olaydır. Buradaki ölüm algılayışlarını belirleyen en önemli temel faktör büyük ölçüde bireyin sahip ve inanmakta olduğu dinî inanç düzeyidir (Yakıt, 1993:109-110).

Bireyin, ölümü yaşlılık dönemine has bir olgu olarak düşünmesi, ölümü ve ölümlle ilgili terimleri kendisinden uzak hissetmeyi istemesinden de kaynaklanabilir (Çileli, 1995:246). Günümüz modern yaşam, mutluluk ve refah düşüncesi vasıtasıyla bireyin zihninden ölüm düşüncesini uzaklaştırmaya çalışsa da, yine bilincin derinliklerinde ölüme ilişkin korku ve endişe ara sıra bilinç üstüne çıkabilmektedir. Bu bağlamda bugünün teknolojik ilerlemeleri her ne kadar baş döndürücü olsa da birey, ölüm karşısındaki korku ve çaresizliğini yenememektedir (Hökelekli, 1991:83).

Şunu da devamlı akılda tutmak gerekir ki, insana en yakın şey ölümdür. Fakat insan bunu hep uzaklarda görmeye alıştığı ve kendisine yaklaştırmamaya çalıştığı için onu düşünmekten kaçır. Oysaki ölüm, aldığın nefesi verememek, verdiğini alamamaktan ibarettir. O kaçınılmaz sondur ve her insan için çok yakındır.

1.2.1. Ölümü Temenni Etmek

Temenni, bir şeyi dilemek ve ummak manasına gelir. Umulan, temenni olunan şeye “minye/münye” ve “ümniyye” denir (Firuzabadi, h.1305:III,39). Belağat ilminin inşa cümlesinin bir çeşidi olan temenni, imkân dâhilinde olmadığı veya elde edilmesi umulmadığı için meydana gelmesi beklenmeyen, ancak arzu edilen şeyi isteme (Karagöz, 2007:649) gibi manalara da gelmektedir.

İslâm dini sabır ve sebat dinidir. Müslüman olan kişi, sabırlı ve her hususta sebatkâr olup Allah’a (c.c.) tevekkül ve düşar olduğu musibetlere de tahammül etmelidir. İnsan, hayatı boyunca türlü türlü meşakkatlerle karşılaşabilmektedir. Hastalık, fakirlik, kıtlık, doğal afetler, ana-babasını, eş- dost ve sevdiklerini kaybetme gibi sıkıntılar

insanoğlunun her daim hayatında olabilen söz konusu sıkıntılardır. Bu felaket ve musibetler karşısında insanların birçoğu feryad-u figân eder, hayata lanet edip ölümü arzular. İmandan yoksun ve imanı zayıf kişiler ise intihara kadar gidip bu gibi geçici sıkıntılardan ve başa gelen musibetlerden kurtulmak zannıyla ebedi azaba düşer olur. Ancak bir mü'min bu gibi durumlarda hiçbir zaman ölümü temenni etmez (Dilaveroğlu, 1964:95).

Yaşadığımız ve gördüğümüz çevrede insanların bir kısmı tarafından, hayatın çeşitli safhalarında yaşadığı çeşitli sıkıntılar, üzücü ve olumsuz olaylar, onları ölümü istemeze arzusuna itmiştir. Bu yanlış tutum ve düşünceler, başta Kur'an olmak üzere hadislerde de yasaklanmıştır. Ufak ve dünyevi sıkıntılardan dolayı ölümün arzulanamayacağını ancak bazı uhrevi konulardan doğan sıkıntılardan dolayı ölümün temenni edilebileceğini gelen rivayetlerden anlamaktayız. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ansızın Bedir savaşına çıktığında bir kısım Müslümanlar tarafından savaşın olmadığı zannedilerek savaşa katılmamışlardır. Daha sonra Bedir savaşına katılanlar hakkındaki ilahi ikramları duyduklarında gitmediklerine pişman olup "keşke bizde onlar gibi şehit olsaydık" diye düşmanla çarpışıp savaşmayı ve şehit edilmeyi istemişlerdir. Hatta Medine'de savunmaya razı olmayıp Uhud savaşına çıkmayı isteyip teşvik edenler de bunlardı. Ancak savaş çıkıp düşmanla yüzleşince birçok kişi sebat edemediler. Bundan dolayı *"Andolsun, siz ölümle karşılaşmadan önce onu temenni ediyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz"* (el-Ali İmran, 3/143) ayeti nazil olmuş, ölümü temenni edip de onu görünce bakıp kalmaları azarlanmıştır (Yazır, 19??:II, 434). Bazı müfessirlerce her ne kadar buradaki ölümden kastedilenin savaş olduğunu ve savaşın ölümü içine aldığı söyle de, bizzat ölümü temenni etmek dinen meşru değildir (Yazır, 19??:II, 434).

İnsan çeşitli sebeplerden dolayı ölümü temenni edebilmekte ve isteyebilmektedir. Bunlar; hayattan zevk alamamak, kötümserlik ve karamsarlık (yeis), acizlik, kendi akıbetinden emin olmak, Tanrının özel iltimaslı kulları olduğunu zannetmek ve âhirete inanmamak gibi etkenlerdir. Ölümü temenni bazen insanın kendine ve akıbetine olan büyük bir güvenin sonucu olabilir. Örneğin Yahudiler, kendilerine aşını güvenlerinden dolayı sadece sayılı günlerde kendilerine ateşin dokunacağına inanıyorlardı. Allah (c.c.), onların kendilerine ve akıbetlerine olan bu güvenlerinden dolayı ölümü temenni

etmelerini istemiş, cennetin kendilerine mahsus oduğunu düşünen Yahudilere sözlerinin doğruluğunu ispatı için ölümü temenni etmelerini istemiştir (el-Bakara, 2/94). Ayrıca onların diğer insanlardan özel olduklarını, Allah'ın (c.c.) dostu olduklarını söyleyen Yahudilere, *“De ki: “Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!”* (el-Cum'a, 62/6) buyurarak meydan okumuştur. Bu meydan okuyuş karşısında Yahudiler sözlerinde durmamışlardır ki, yalan söyledikleri ve işittikleri amellerin ahrette kendilerine herhangi bir fayda getirmeyeceğini biliyorlardı. Dünya bir yana âhireti de kaybedeceklerdi (Kutup, 1970:I, 194). Başka bir ayette de, onların önceden yaptıkları yüzünden ölümü temenni etmedikleri (el-Bakara, 2/95) sarıh bir şekilde mevzuu gösterir.

Yine, Kur'an'da Hz. Yusuf'un (a.s.) *“Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat”* (el-Yusuf, 12/101) diye dua edişi ile Hz. Meryem'in kendisi bakire olduğu halde Hz. İsa'yı (a.s.) dünyaya getirmek zorunda kaldığı zaman, durumunun kavmi tarafından anlaşılamayacağını bildiği için, *“Keşke bundan önce ölseym de unutulup gitmiş olsaydım”* (el-Meryem, 19/23) demesi, inanan kimsenin dinine zarar gelmesinden, dininden bir şey kaybetmesinden korktuğu anda ve büyük ya da küçük günaha düşmekten korkuluyorsa (Azimâbâdî, 1994:VIII, 259), ölümü temenni etmesinin mekruh olmayacağına delil olarak getirilmektedir.

İslam akidesine göre ecel, dua ve temenniye değil, kadere bağlıdır. İnsanın ölüm-ecel vakti gelince ne uzar ne de kısılır (el-Yunus, 10/49; en-Nahl, 16/61). Bundan dolayı ölümü temenni etmek veya etmemek ahlaki bir yöne sahip bir mü'minlik edebidir.

O halde ölümü temenni etmenin yasaklığını iki sebebe bağlayabiliriz: Bunlardan birincisi; kadere bir karşı çıkış, bir itiraz mevzu bahistir ki, bu da imanın şartlarından birinin yerine getirilmemesidir. İkincisi ise; gayesi çeşitli şekil ve hallerde imtihan olan hayat vazifesinden kaçmayı engellemektir. Nitekim Kur'an, mal, can ve meyvelerden eksiltmeler yaparak, musibetler ve korkularla imtihan edilmek üzere insanın yaratıldığını bildirmekte (el-Bakara, 2/155; el-Mülk,67/2) bu imtihan dünyasında kazanmak için sabır tavsiye etmektedir (Canan, 1993:V, 7-8).

Ölümü ve ölümden sonrasını hatırlamanın nefsi ıslah etmede onu ileride salih amel işlemeye ve dünyaya meyletmemeye teşvik etmedeki etkisi büyüktür. Nitekim

Resulullah, bunun için ölümlü çokça hatırlamaya teşvik etmiştir. Rasulallah (s.a.s.), Müslümanın başına gelen belalardan dolayı ölümü temenni etmesini yasaklamıştır. Çünkü insan, hayrın, ölümünde mi yoksa hayatında mı olduğunu bilemez. Bundan dolayı Allah'tan kendisi hakkında hayırlı olanı takdir etmesini istemelidir. Nitekim Resulullah *“Biriniz başına gelen bir zarar ve musibetten dolayı sakın ölümü istemesin. Eğer bunu mutlaka yapacaksa, ‘Allah’ım, yaşamak benim için hayırlı ise beni yaşat, ölmek benim için hayırlıysa beni öldür’ desin”* (Abdülbaki, 2004:716) buyurmakla ölümü temenni etmeyi yasaklamıştır. İslam fukahası da buna binâen ölümü temenni etmenin mekruh olduğunu beyan etmişlerdir (Toprak, 2005:71-72). Yine ashaptan Habbâb'ın (r.a.) karnını, bir akrebin yedi yerinden ısırması sonucu, *“Resulullah bizi ölümü istemekten menetmemiş olsaydı, elbette ölümü temenni ederdim”* (Buhârî, “De’avat”, 30) demesi de ölümü temenni etmenin yasaklığını bize açıkça ifade etmektedir.

Yukarıdaki ilk hadiste Rasulallah'ın (s.a.s.) ilk muhatabı ashab-ı kiram ise de kıyamete kadar gelecek bütün Müslümanları da aynı şekilde muhatap almaktadır, yani yasağın hükmü evrenseldir. Hadiste mevzu bahis edilen “zarar” için, seleften birçoğu *“dünyevi zarar”* olduğunu beyan etmişlerdir. Buna göre, kişi *“dinde fitneye düşmek”* gibi dini bir zarar mevzu bahis olacak olsa, hadisteki nehyin dışında kalacağı belirtilmiştir (Canan, 1993:V, 6).

Bir kısım İslâm âlimler, yine Resulullah'ın (s.a.s.) bir başka hadisine dayanarak mü'minin ancak bir yerde ölümü temenni etmesinin mekruh olmayacağını söylemişlerdir ki, bu da kişinin dininin elden gitmesinden korktuğu, yaşadığı takdirde dinen bir zarar söz konusu olduğu durumdur (Mâlik b. Enes, “Kur'an”, 37).

Hz. Peygamber (s.a.s.), mü'minlerin ahir zamandaki durumlarını izah ederken, öyle bir zaman gelecek ki; mü'minlerin dini inanç ve yaşayışlarıyla alay edilecek, bundan dolayı o imanlı kimselerin son derece müteessir olup bir kabre rastladıklarında: *“Keşke bu kabirde yatanın yerinde ben olsaydım, yani daha önceden ölmüş olsaydım da bu durumları görmeseydim”* (Buhârî, “Fiten” 23) diyeceklerini bildirmiştir. Söz konusu bu gibi durumda da dini açıdan zor bir duruma düşüp ölümü temenni etmeye cevaz verilmektedir. Ancak bundan başka hiçbir yerde ölümü istemek ve temenni etmek caiz değildir (Toprak, 2005:74).

1.2.2. Ölümü Hatırlamak ve Ölümüne Hazırlanmak

Allah (c.c.)'in dışında tüm canlılar için ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu unutmamak ve ölümüne hazırlıklı olmak her insanın gayreti ve özelliği olmalıdır. Ölümü anmak ve hazırlıklı bulunmak, Müslüman olarak ölmek isteyen her mü'min için gereklidir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, mü'minlerin en akıllısını ölümlü en çok hatırlayanın ve ölümden soransı için en şekilde hazırlık yapanların (Canan, 1993:XVII, 629) olduğunu vurgulaması bunu açıkça ifade eder.

Ölümün insan üzerinde büyük bir etkisi vardır. Akli bir çerçeveden bakılırsa ölümle ilgili bahisler insanların davranışlarını güzelleştirmenin yanında kalpleri yumuşatır ve yaptığı hata ve kusurlardan tövbeye yönlendirir. Bundan dolayı Kur'an'da bu hususla ilgili pek çok ayet zikredilmiştir. Ayetler inanmayanları korkutmuş, inanlara ise müjdeler vermektedir. (el-Ankebut, 29/57) Allah Teâlâ (c.c.), ölümün herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda gelebileceğini ve insanın hiçbir şekilde ölümden kurtulamayacağını bildirmiştir: *"Her nerede olursanız olun, ölüm sizi bulur; yüksekçe yerlerde tahkim edilmiş şatolarda olsanız bile."*(en-Nisa, 4/78) Bu yüzden insanın yapması gereken sürekli ölümü hatırlamak ve ona hazırlanmaktır.

Dünya hayatı, insanların, tabiri caizse, eğitim yeridir. Allah (c.c.) insanlara çeşitli sorumluluklar yüklemiş ve onlara gözetlemeleri gereken sınırları bildirmiştir. İnsan, bu sınırları gözetmediği, emredilenleri yerine getirip, yasaklanan şeylerden sakındığı ölçüde ruhen olgunlaşır, akli ve şuuru gelişir (Canan, 1993:V, 6).

Ölüm ötesini en güzel şekilde hatırlatan olgu ölüm olduğu için Hz. Peygamber ölümü çokça zikretmeye teşvik etmiş ve bunu hayra alamet saymıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Lezzetleri yok edici olanı, yani ölümü çokça hatırlayın"* (Tirmizi, "Zühd", 31; İbni Mâce, "Zühd", 31) buyurmuştur.

Dünyaya dalan, aldanişa kapılan bir kimsenin kalbi ölümü zikretmekten uzaktır. Ne ölümü hatırlar ne de hatırlatır. Kendisine ölüm hatırlatıldığında ise hoş karşılamadığı gibi ondan nefret eder. İşte bu kimseler her ne kadar ölümden kaçsalar da ölüm bir gün gelip kendisini yakalayacaktır (el-Cum'a, 62/8).

Gazzâlî, insanları; dünyaya dalanlar, tevbe edip Allah'a (c.c.) yönelenler ve kemale ermiş olanlar olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Ölümü anmaktan uzak olan ilk grup,

ölümü hatırlamazlar, hatırlasalar bile dünyadan nasıl kopacaklarına üzüldükleri için hatırlarlar. Bu sebeple ölümü zemmederler. Bu kimselerin bu gaye ile ölümü hatırlamaları, kendilerine Allah'tan (c.c.) uzaklaşmaktan başka bir fayda temin etmez (Gazzâlî, 2007:IV, 787-788).

Tevbe edenler ise; onların ölümü daha çok hatırlaması, tövbeye devam etmesi ve korkusunun artması için gereklidir. Çünkü bu kişiler Allah'a (c.c.) kavuşmayı kötü görmediği gibi, ölmeyi de kötü görmemektedir. Kusurlarını ve eksiklerini gidermeye çalışmaktadırlar. Bu aynen sevenin sevdiğine kavuşabilmek için onun hoşuna gidecek şekilde giyinip hazırlanabilmek için zaman kazanmak isteyenlerin haline benzer. Bu kavuşmayı kötü görüyor ve kavuşmak istemiyor anlamına gelmez. Bunun alameti de devamlı ona hazırlıkla meşgul olmaktır. Böyle olmazsa o kimse dünyaya bağlanmış demektir (Gazzâlî, 2007:IV, 787-788).

Son olarak kemale erenlerdir ki; her durumda ve zamanda ölümü daima hatırlar ve aklından hiç çıkarmaz. Onlar devamlı olarak ölümü anarlar. Çünkü ölüm onların nazarında sevgiliye kavuşmak vaktidir. Seven kimse sevgilisiyle buluşacağı günü hiç aklından çıkarmaz. Öyle ki geç kalması onun canının sıkılmasına yol açar. Bu isyan mahalli olan dünyadan bir an önce kurtulmayı ve Allah'a (c.c.) kavuşmayı ister. Hatta bunun için can atar (Gazzâlî, 2007:IV, 787-788).

Yine Gazzâlî, her zaman ölümü hatırlamada büyük faydalar olduğunu kaydeder. Zira, dünyaya meyleden insan, ölümü hatırlayarak yavaş yavaş dünyadan uzaklaşmaya başlar. Çünkü artık dünya nimetleri ona ağır gelmektedir. Böylece dünyanın zevk ve isteklerinden insanı soğutan her şey kurtuluş sebebidir (Gazzâlî, 2007:IV, 788).

Ölüm gelmeden önce ölü için hazırlık yapmayı hidayet alameti sayan Peygamber Efendimiz (s.a.s.), Abdullah b. Ömer'in omzundan tutarak onun şahsında bütün inananlara şöyle nasihat etmektedir: *“Dünyada sanki gurbette imiş gibi veyahut yolculukta bulunuyormuş gibi ol. Kendini mezarlıktakilerden kabul et”* (Tirmizi, “Zühd”, 17).

İslam âlimleri, insanın bu dünya hayatında, darlık ile genişlik, nimet ile azap olan iki halden ayrılamayacağını söylerler. Bunun için insan nimetin gafletinden, güçlüklerinden, kendisinde bulunan bazı musibetlerin hafiflemesi için ölümü ve sonrasını

hatırlamaya muhtaç olduğunu söylerler. Yine İslam âlimleri, ölümü hatırlamanın faydaları içinde dünyada çok yaşama ümidinin kısaltılması ve ölümün zamanının hazırlıklı ve tedbirli olarak beklenilmesinin olduğunu söylerler (Şa'ranî, 19??:36).

Allah'ın (c.c.) hikmetli bir şekilde yarattığı ölüm olayı, dünyadaki eğitimin bir parçası olan imtihan ortamının sırrı ve gerçekliğidir. İnsan bu dünyada başına gelen sayısız olaylarla sınanır ve bu imtihandaki başarısı oranında ebedi hayatında ceza ve mükâfata kavuşur. Ölüm belirlenmiş bir kaderdir (el-Ali İmran, 3/145). Uzun yaşama hesapları yapmak yerine insan, Allah'a (c.c.) karşı sorumlu olduğunu ve hesap gününde bütün yaptıklarının hesabını vereceğini bilerek Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinin rehberliğinde ve onun gösterdiği yola uygun yaşamalıdır. Aksi halde, sonsuz hayatı için bir hazırlık yapmaması, bunun için kendisine tanınan bu tek ve son fırsatı kaçırmaması ve ebediyen cennetten mahrum kalması kendisi için gerçekten de çok acı bir durum olur. Öyleyse, bu gerçeğin, dünyadaki her şeyden daha önemli olduğunu anlamak gerekir. İnsanın, hayatında karşısına çıkabilecek muhtemel olaylar için önceden hazırlık yaptığı gibi, daha da fazla ölüm ve sonrası için benzeri bir hazırlık yapması en mantıklı davranış olacaktır. Ebedi kurtuluşu isteyen insanlara Allah (c.c.), Kur'anda şöyle der:

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir” (el-Haşr, 59/18-19).

Ölüm, yokluk olmadığına ve bir dünyadan diğerine geçiş olduğuna göre, elbette ki ölüme ve ölümden sonrasına hazırlık ihtiyacı kendisini hissettirmektedir. Zira yukarıda anlattığımız gibi insan daima yarına bir hazırlık ihtiyacı içerisinde bu dünya hayatını planlamakta ve yaşamaktadır.

Sonuç olarak, gurbette yaşayan bir yabancı, orada kalıcı olmadığını farkındadır. O, oranın daimi sakinleri gibi hareket etmez. Geçici olarak bulunduğu o mekânın makam ve mevkii, mal ve mülkü kendisini fazla ilgilendirmez. O, daha ziyade döneceği asıl vatanını düşünür. Hazırlıklarını, birikimlerini ona göre yapar. Ona endeksli olarak çalışır, çabalar. O, geçici hayata takılıp kalmanın, kaçınılmaz yolculuk sununda kendini içinde bulacağı ebedi hayata zarar vereceğinin bilincindedir.

Ömür su gibi akıp gitmektedir. İnsan her an yavaş yavaş ölüme yaklaşmaktadır. Âhiret hazırlığı için tanınan süre geçip tükenmektedir. Bu gerçekleri bilen mümin, kulluk görevlerini doğmayacak bir günün sabahına bırakmaz. Dünyanın çalışma, âhiretin ise hesap verme yeri olduğunun idraki içerisinde olur.

Ancak pek çoğumuz ölümün yaklaştığını anladığımız vakit, Rabbin huzuruna pak bir şekilde çıkmak için olabildiğince dua, istiğfar ve tövbeye başlarız. Fakat şunu unutmamak gerekir ki, geçen her dakika ölüme bir adım daha yaklaşmaktayız ve ölmekteyiz. Çünkü âhiret için bize verilmiş zaman dilimleri yavaş yavaş tükenmektedir. Bundan dolayı da ölümü çokça hatırlamalı ve buna hazırlıklı olmalıyız. Ölüme hazırlıklı olmak ise, daima her hususta güzel hareket etmek için ölümü hatıra getirmek ve ölüm arefesinde yaşamadığının farkına varıp bunu bilmektir (Toprak, 2005:85).

1.3. Ölüm Döşesindeki Durum

Bugüne değin ölüp sonradan dirilerek insanlar arasına dönen ve neler görüp hissettiğini anlatan kimse olmamıştır. Bu nedenle ölümün nasıl bir durum olduğunu, bir insanın ölüm döşesinde ve ölüm anında neler hissettiğini bilmemize teknik olarak imkân yoktur. Bununla birlikte ölümün belli ölçülerde nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini Kur'an'da bildirilmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinde de bu hususlar açık beyanlarla ifade edilmiştir. Bundan dolayı, ölüm olgusunun nasıl gerçekleştiğini, ölmekte olan kişinin ölüm döşesinde neler yaşadığını, neler hissettiğini ancak Kur'an ve sünnet ışığında öğrenebiliriz.

Kur'an, bazı ayetlerde ölecek kişinin ölüm anında görülen ancak çevresindekiler tarafından gözlenemeyen olaylar yaşandığını haber vermektedir. “*Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize! Oysa siz o zaman bakıp durursunuz. Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz*” (el-Vâkı'a, 56/83-85). Bir başka ayette ise gözlenemeyen olayların inanmayan inkarcılar için bir zorluk anı olduğun şöyle ifade eder: “*Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin. Allah, bunlarla ancak, dünyada kendilerine azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor*” (et-Tevbe, 9/85). Buna karşın mü'minlerin ölümünün ise güzellekle olduğunu ve dünya hayatında yaptıkları amellere karşın cennete gireceğini (en-Nahl, 16/32) haber verir. Bu ayetler ışığında, ölen kişinin yaşadıkları ile onun yanındakilerin gözlemlendikleri şeylerin çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Mesela inkârcı bir kişinin ölümü, dışarıdan bakıldığında

uyuklama gibi bir ölüm olurken, aslında ruhunu teslim ederken büyük bir sıkıntı içindedir. Aynı şekilde inanan bir mü'minin ruhunu teslim ederken yanındakiler tarafından sıkıntılı bir şekilde görülürken gerçekte ise ruhu melekler tarafından güzellikle alınır.

Ölüm, fani âlemden ebedî âleme geçiştir. Mümin için en çok arzu edilen an; Allah (c.c.) ile karşılaşmak için atılan adımdır. Mümin ölümü ve âhreti düşünerek dini hayata, yani Allah'a (c.c.) yönelir. Kısacası ölüm, vücut tarafından hapsedilen ruhun hürriyetine kavuşmasıdır.

İnsan, bir yerden başka bir yere gidecekleri zaman mutlaka bir hazlık yaparlar. Mü'min de ölüm hastalığında, dünyadaki günlerini tamamlayıp âhret yolculuğuna çıkmak üzere olduğu için son hazırlıklarını yapması gerekir. Mü'min kimse her ne kadar bu hazırlıklarını yapmış olsa da, şimdi kendisi bizzat bu yolculuğa çıkmaktadır. Artık hayatı boyunca yaptığı çalışmaların semerelerini alma, Allah (c.c.)'a kavuşma günü gelmiştir. Bundan dolayı insan, kul hakkı varsa helalleşmeli (Buhârî, "Rikak" 48), varsa borcu ödemeli, yaptığı hatalar ve işlediği günahlardan dolayı tövbe ederek Allah'ın (c.c.) huzuruna çıkmalıdır. Çünkü orada, kul borcu amellerle ödenir. Zira hadiste kul hakkını ihlal eden kişi, değil affedilmek, salih amelleri ve sevapları, zulme uğrayan, hakkı ihlal edilen kişiye verildiği, şayet sevap ve salih amelleri biterse bile hakkı ihlal edilenlerin günahını da haksızlık eden kişiye yüklenileceğini (Buhârî, "Mezâlim", 10) belirtiliyor. Bu açıdan kimse başkasının günahını yüklenmeyi veya kendi sevaplarından başkasına vermeyi istemez. Öyle ise kul borcu ile ölmemeye son derece dikkat edilmelidir.

Allah'a (c.c.) karşı olan hata ve günahlardan dolayı son derece pişman olmalı, günahları sebebi ile ümitsizlik yerine bütün hayatı boyunca olduğu gibi ölürken de ümit ve korku arasında olmalıdır. Yani ne Allah (c.c.)'ın rahmetinden ne ümidini kesmeli ne de O'nun azabından emin olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), ölüm döşeğindeki bir gencin yanına varıp; *"kendini nasıl buluyorsun"* diye sorunca, genç; *"Allah (c.c.)'in rahmetini umuyor, günahlarımdan korkuyorum"* diye cevap vermesi üzerine Efendimiz *"bu iki düşünce bir kulun kalbinde toplanırsa Allah ona umduğunu verir ve korktuğundan da emin kılar"* (İbn Mace, "Zühd", 31) buyurarak gencin durumunu tasvip etmiştir. Çünkü *"her kul ne üzerine ölmüş ise öyle diriltilir"* (Müslim, "Cennet", 19) hadisine göre

insan, nasıl ölmüş ise âhirette öyle muamele görür.

Allah'ın (c.c.) kuluna karşı yaptığı muamele, kulun yaratıcısına karşı zannına göredir. Yine kulun, kendisini bağışlayacağını Allah'tan (c.c.) ümit ederse, Allah'da (c.c.) ona af ve mağfiret eder. Kudsi bir hadiste *“Ben kulumun bana olan zannına göreym, yani kulumun bana zannı nasılsa öyle tecelli ederim”* (Buhârî, “Tevhid”, 35) buyrulmaktadır. Aksi bir durumda ise yine aksiyile muamele görür. Nitekim Allah (c.c.), kendisine su-i zan besleyenleri, bu zanlarından dolayı helak edeceğini *“işte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. O sizi mahvetti de ziyâna uğrayanlardan oldunuz”* (el-Fussilet, 41/23) ayeti ile belirtir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.), *“hiçkimse Allah'a karşı zannını güzelleştirmeden ölmesin”* (Müslim, “Cennet”, 19) telkini, ölüm döşegindeki kişinin ne kadar günahkâr olsa da Allah (c.c.)'a imanı tam olduğu sürece O'nun rahmetinden yararlanacağını haber vermektedir.

Ölüm döşegindeki hasta manen ebedi yolculuğuna bu şekil de hazırlandığı gibi, maddeten de hazırlanmalıdır. Ancak bu hazırlık çoğu kez, gerek hastanın bilincinin tam olarak yerinde olmaması gerekse takatinin yetmemesi gibi sebeplerle, hastanın hizmetini görenlere ve yanında bulunanlara düşmektedir.

1.3.1. Ölüm Döşeginde Yapılacak Muamele

Müslümanın diğer bir Müslüman kardeşi üzerindeki haklarından bir tanesi de, hastalığında onu ziyaret etmesi ve hizmetinde bulunmasıdır (Tirmizi “Edeb”, 1). Bu husustaki ziyaretler ve hizmetler sünnettir. Nitekim ziyaretten maksat, onu sırf ziyaret etmiş desinler diye değil de, hastanın görülecek ve ziyaretçi tarafından yapılabilecek bir hizmeti varsa onu yapmaktır. Bundan da hem hasta olan kişi hem de ziyaretçi faydalanmalıdır. Hasta, kendisine yapılacak hizmet açısından fayda görürken, ziyaretçi de gördüklerinden ibret alarak, sağlık ve sıhhatinin kıymetini bilmedir.

Bunun yanı sıra, ziyaretçiler tarafından hastanın yanında bir takım dikkat etmeleri gereken hususlar vardır: Öncelikle hasta yatağındaki kişinin yanında gereksiz sözler söylenmemeli, devamlı dua ve istiğfar edilmelidir. Allah'ın (c.c.) rahmet ve mağfiretinin genişliğinden bahsedilmelidir. Ölüm döşegindeki hastaya ecel konusunda hoşuna gidecek, sevindirecek sözler söylenmelidir. Çünkü böyle bir hastanın yanına

bulununca, ona sağlık ve uzun 6m6r temennisiyle onu rahatlatmak, g6nl6n6 hoş tutmak (Tirmizi “Tıbb”, 35) efendimizin tavsiyesidir. B6ylece hastaya hem t6vbe edilmesi hatırlatılır hem de Allah’ın (c.c.) rahmetinden bahsetmekle hatalarından ve g6nahlarından bağışlanma 6midinin, korkusundan daha çok olması sağlanır. Bu bilinci hastaya kazandıracaklar da yine yanında bulunan akraba ve ziyaretilerdir. Hastanın yanındakiler, kullandıkları s6zlerine oldukça dikkat etmeli ve yaratıcının rahmet ve mağfiretinin bolluğunu bildiren ayet ve hadisleri okumalıdır.

Bir diğer hususta, meleklerin 6lmek 6zere olan hastanın yanında bulunup o esnadaki konuşmalara 6min dedikleri ve o zamanın, dualarının kabul zamanı ve yeri olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s.) haber vermektedir: “*Sizler bir hastanın veya 6l6n6n yanında bulunduğunuz zaman hayır s6yleyin. 6nk6, melekler sizin orada s6ylediklerinize 6min derler*” (M6slim, “Cen6iz”, 3; İbn Mace, “Cen6iz”, 4). Yine, İslam 6limleri de, 6lmekte olan kimsenin yanında kendisine t6vbe etmesi, Kelime-i Şehadet’i hatırlatması ve kendisi ile arkada bıraktığı kimseler için hayır dua ederek onların bu dua ile faydalanmaları için iyi ve salih kimlerin ve de ilim sahiplerinin, 6lmekte olan hastanın yanında hazır bulunmalarını m6stehap saymışlardır (Şa’ran6, 19??: 44).

6l6m d6şeğinde olan hastanın yanında, her ne kadar ulema ihtilaf etmişe de, c6n6p, hayızlı, loğusa ve gayr-i m6slim olanların bulunmaması gerekir. 6nk6 6lmek 6zere olan hastanın yanında rahmet meleklerinin gelmesi arzu edildiğinden ve meleklerin maddi ve manevi pislikleri sevmediklerinden buna uyulması icab eder. Lakin bu gibi durumlarda olan kimsensin, hastaya hizmet etmesi veya hastanın annesi, hanımı, kardeşi, kızı gibi yakın akrabası, hastanın yanında bulunmasını istediği yahut da hastanın yanından ayrılmaya tahamm6l edememeleri halinde bu kişilerin hastanın yanında bulunmasının bir sakıncası yoktur (Dilaveroğlu, 1964:108).

6l6m vakti yaklaşmış hastanın yanına gelen ziyaretçiler daima Allah’ın (c.c.) l6fundan ve mağfiretinden bahsedip, azap ve gazabından bahsetmekten kaçınmalıdır. Kişiye korkutmak yerine onu 6mitlendirici s6zler s6ylenmelidir. 6nk6 korkutmak kişinin halini d6zeltmesi içindir. Oysa b6yle bir durumda kişinin korku yerine h6sn-6 zan besleyip O’ndan rahmet dileyerek halis bir kalp ile Allah’ın (c.c.) mağfiretini umması gerekir. Zira ashap da 6lmek 6zere olan hastanın yanın vardıklarında onun yanında sağlıklı olduğu zamanlardaki hayırlardan konuşup bahsederlerdi. B6ylece onun, Allah’a

(c.c.) hüsn-ü zan ile gitmesine yardımcı olurlardı (Toprak, 2005:89).

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kızı Hz. Fatıma (r.a.), vefatından önce sağ tarafı üzerene yüzü kibleye dönük bir vaziyette yatırıldığı rivayet edilmiştir. Hasta yatağında olan kişinin de bu şekilde yatırılması müstehaptır (Toprak, 2005:94). Efendimiz, bir hadisinde Kâbe'yi kastederek “*ölü ve dirilerinizin kiblesidir*” (Ebû Dâvud, “Vesâyâ”, 10) buyurmuştur. Buna istinaden âlimler, ölmek üzere olan bir kimseyi, eğer bir güçlük yoksa kibleye doğru sağ yanı üzerine çevirmek, uyurken ve kabirde de bu vaziyette bulunmak veya bulundurmamak sünnettir demişlerdir. Şayet bu şekilde mümkün olmasa sırtına veya ensesine yastık gibi şeyler koymak suretiyle başı yükseltilerek yüzü ve ayakları kibleye gelecek şekilde yatırmak ve yüzünü kibleye çevirmek de caiz ve müstehaptır. Nitekim İmam Şafii bu ikinci şekli seçmiştir (Şevkânî, 1952:IV, 21). Cumhuriyet ulemanın görüşüne göre hastayı birinci şekilde yatırmak daha evladır. Şayet bu şekilde de yatırmak mümkün olmasa, hastaya eziyet vermeden en kolay nasılsa öyle yatırılır (Toprak, 2005:94).

Kısacası ölüm, herkes için bir evden öbür eve veya bir şehirden başka bir şehire göç etmek gibi sade ve basit bir olay değildir. İnsanın canıyla uğraştığı, nefis ve şeytanın bütün güçleriyle kişiyi idlale çalıştığı en tehlikeli hayati bir andır. Bu zor durumdaki yolcuya akrabalarının ve din kardeşlerinin son görevlerini yapmaları ve yardımda bulunmaları, onun için saadet kapılarının açılmasına vesile olur.

1.3.1.1. Ölmek Üzere Olanlara Telkinde Bulunmak

Telkinin sözlük anlamı, “anlatmak, birine bilmediği bir şeyi öğretmek, kavratmak ve aklına sokmak, sıkça tekrarlayıp belletmek” (İbn Manzûr, 1990:XIII, 390), ıstılah anlamı olarak da “son nefesine yaklaşmış, ölmek üzere olan kişinin yanında Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehadet okunması” ayrıca “cenaze defnedildikten sonra, kabirde sorulması muhtemel soruları ve cevapları ölüye hatırlatma konuşmasına da denir (Paçacı, 2007:649).

Fukahanın terim olarak kullandığı “telkin” de sözlük anlamından farklı bir şey değildir. Ancak günümüzde telkin denince anlaşılana, definden sonra kabrin başında bilinen şekliyle yapılan uygulamadır. Fakat telkin bundan ibaret değildir. Zira ölmek üzere olan müslümanların yanında da telkin söz konusudur. Yani telkinlerden biri ölmekte olan

hastaya yapılan telkin, diğeri ise ölen kişinin kabrinde yapılan ve sorgu melekleri tarafından sorulan muhtemel soruların cevaplarını ölüye hatırlatma konuşması olan telkindir. Söz konusu iki telkinden ilkinin bu bölümde ikincisini ise bir sonraki ikinci bölümümüzde ayrı ayrı ele alarak şer’i bir nassa/delile dayanıp dayanmadıklarını ve dindeki yerlerini ele alıp tespit etmeye çalışacağız.

Bitkisel hayatta olmayan, söyleneni anlayıp tekrar edebilecek durumda olan bir ölüm hastasına, yakınlarından uygun olan birisinin belli aralıklarla telkin yapmasının sünnet olduğu konusunda ittifak vardır (İbn Kudâme, 19??:II, 453-464). Zira hem Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözlü sünneti hem de sahabenin uygulaması çok açık bir şekilde bu telkinin sünnet olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Ebû Sâîd el-Hudri (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “*Ölülerinize, Lâ ilâhe illâllah sözünü telkin ediniz*” (Müslim, “Cenâîz”, 1, 2; Tirmizi “Cenâîz”, 7; İbn Mâce, “Cenâîz”, 3). Hadiste geçen “ölülerinize” tabiri, gerçek değil, mecazi manada kullanılmıştır; yani ölmek üzere olan kişiler kastedilmiştir. Bunu da rivayette söz konusu olan hadis metninin hemen arkasından gelen ve Ebu Hureyere (r.a.)’den gelen rivayetten anlamaktayız: “...Ölüm anında kimin son sözü *Lâ ilâhe illâllah* olursa bir gün cennete girecektir. O güne kadar bir takım musibetler yaşasa bile.” (Tirmizi “Cenâîz”, 7) İslam âlimlerinin çoğu da bu hadisteki “ölü” lafzından kastın “ölmek üzere olan kişi”nin kastedildiğini beyan etmişlerdir (Döndüren, 2005:497). Hadisi şerifte zikredilen “Lâ ilâhe illâllah” kelimesi ile Kelime-i Tevhid’in her ikisinin de birlikte söylenmesi kastedilmiştir (Mollamehmetoğlu, 1962:II, 192).

Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edilen bu hadisin bir bölümü müstakil olarak Muâz b. Cebel’den de nakledilmiştir. Onun rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “*Kişi son sözünde Lâ ilâhe illâllah derse cennete girer*” (Ebu Davut, “Cenâîz”, 20) Buhârî bu hadisi, hadis olduğunu söylemeksizin “bâb” başlığı olarak kullanması ve ayrıca rivayet etmemesi (Buhârî,” Cenâîz”, 1) hadisteki sünneti teyid etmektedir.

Kelime-i Tevhid’in hastaya telkin edilmesinin, o esnada kişinin itikadi bakımından ifsad için gelen şeytanı kovarak onun şerrinden Allah’a (c.c.) sığınmak ve hastanın son olarak dünya kelamının Kelime-i Tevhid olmasını sağlamak gibi iki faydası olduğunu söyleyen İslam âlimleri, böylelikle Hz. Peygamber’in (s.a.s.) müjdesine nail olmasını temin

etmek olduğunu söylemişlerdir. Çünkü “*kim ne üzere ölürse, öylece diriltilir*” (Müslim, “Cennet”, 19) hadisi ki, mü’minin iman, münafığın da nifak üzere diriltileceğini bildirir (Şa’ranî, 19??:45-58).

Telkin ve istiğfarı da, hastanın sevdiği, saydığı, kendisine değer verdiği kişiler okumalıdır (Bilmen, 19??:248). Ölmek üzere olan bir kimseye telkinde bulunuluyorsa ve o kişi bunu rahatlıkla söyleyebiliyorsa tekrardan telkinde bulundurma gereği yoktur. Böyle bir durumda hasta yatağında yatan mü’min, söylemeye çalışıyor ama söyleyemiyorsa veya hiç söyleyemiyorsa, yanındakiler tarafından Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehadet tekrar edilmek üzere hastaya hatırlatılır, ona yardımcı olunur. Aksi takdirde ısrar edilmez. Nitekim Abdullah b. Mübarek (r.a.) ölüm döşeğinde yatarken kendisine çokça telkinde bulunulunca: “*Sizler ölüme hazırlanmış kimseye Lâ ilâhe illâllah kelimesini hatırlatınız, fakat bu sözü söyleyince artık kendisini bırakınız*” demiştir. İslam âlimleri de bu hususu önemli olarak görmektedir. Çünkü ölüm halindeki insana karşı endişe edilip de bu kelimeyi onun söylemesi için ısrar ettikleri zaman şeytan, diline ağırlık getirerek bu sözü söylemekten aciz bırakabilir ve bu surette o ısrar, bu kişinin hayatını kötülükle bitmesine yani su-i hatimesine sebep olur. Zaten telkinden maksat da, hasta olarak yatan kişinin kalbinde Allah’a (c.c.) ulaşmaktan O’nun mağfiretine nail olmaktan başka bir düşünce olmadan ölmesidir. Burada da dikkat edilmesi gereken kalbin amelidir ki, kurtuluştaki onunla olur. Zira kalpte bu husus olmadıktan sonra dil ile zikretmek hiçbir fayda vermeyecektir (Şa’ranî, 19??:43-44).

Bazı kimselerin son anlarında dillerinin tutulduğu, ne kadar telkin ettirilse ettirilsinler, bir türlü söyleyemedikleri ve hatta bazı kimselerin bunu söylemeye takatlerinin yetmediğini itiraf ettikleri bilinmektedir. İslam âlimleri bunu; ezan, ikamet, hutbe ve Kur’an okunurken, dini bir sohbet yapılırken ve abdest bozarken, dünya kelamı konuşmak; insanlara iftira ve zulmetmek; ana-babaya asi davranmak gibi sebeplere bağlamaktadır. Bundan dolayı Kelime-i Tevhid’i son nefesinde söylemek isteyenlerin, bu hususlara dikkat etmeleri ve özellikle de ana-babaya iyilik ve onların rızasını kazanması gerekmektedir (Toprak, 2005:97). Burada şu hususa da işaret etmek yerinde ve isabetli olacaktır Kelime-i Tevhid, kalpteki imanın işaretidir. Muâz b. Cebel’den (r.a.) nakledilen hadisi “*Kim, son anında Allah’a ve Resûlüne inanmış olarak âhirete göçerse, cennete girer*” şeklinde bir çıkarım, uygun düşecektir. Çünkü bu şekildeki

anlayış biçimi, herhangi bir sebeple Kelime-i Tevhid'i açıkça söyleyemeyen kimselerin cehennemlik olduğu gibi yanlış bir anlayışı önler.

Sonuç olarak; koma halinde olmayan, söyleneni anlayıp cevap verebilecek durumda olan ölüm döşeğindeki hastaların, mü'min olarak ölmelerine yardım edebilmek amacıyla onu zorlamaksızın yanı başında *Lâ ilâhe illâllah* şeklinde telkinde bulunmak sünnettir. Ölmek üzere olan mü'min kişinin durumu göz önünde bulundurulmalı, Kelime-i Tevhid'i telkin ederken rahatsız olmaması, nefretin oluşmaması için çok tekrarlamamak, bağırılmaması, hastaya "Senden söyle!" diye teklifte ve ısrarda bulunmamak gerekir (Karaman, 1978:61).

1.3.1.2. Ölmek Üzere Olanlara Kur'an Okumak

Ölüm döşeğindeki hastanın akrabalarına, arkadaşlarına ve yanında bulunanlara düşen görev; son demlerini yaşayan o kimseye karşı iyi davranmak, geçmiş olsun demek, dua etmek, iyiliklerini anlatmak, helalleşmek, ateşi var ise azar azar su vermek, tevhid telkin ederek tövbe ve istiğfar yapmak ve Kur'an-ı Kerim'den ayet ve sure okuyarak tesellide bulunmaktır.

Ölüm döşeğindeki hastaya, Kur'an ve Kur'an'dan hangi süre okunmasının sünnet ve müstehap oluşunda ihtilaf edilmiştir. Ancak İslam âlimleri, ölüm hastasının yanında okunacakların güzel bir haslet olduğuna ve hastanın öldükten sonra, yıkanmasına kadar geçen sürede ise sesli bir şekilde Kur'an okumanın kerâhetinde ittifak etmişlerdir. Yine İslam âlimleri, içinden gizli olarak veya ölüden uzakta bir yerde Kur'an okumanın da mekruh olmadığını söylerler (İbn Abidin, 1983:III, 403).

Ölüm hastasına Kur'an okunması hususunda bilinen en meşhur iki hadis, Mak'al b. Yesâr tarafından nakledilmiştir. Birinci rivayette Resulullah (s.a.s.): "*Ölülerinize Yâsin süresini okuyunuz*" (Ebu Davud, "Cenâîz", 24; İbni Mace, "Cenâîz", 4) buyurmaktadır. Hadiste geçen "ölüleriniz" kelimesinden kasıt, ölmek üzere olan hastalardır. Zira İbn Hibban da bundan kastın "ölmek üzere bulunan kimse"dir demektedir (İbn Abidin, 1983:III, 397). Heysemî, rivayet edilen hadisin ravilerinin sahihin ricalinden olduğunu söyleyerek, isnada sahih hükmü vermiştir. Ayrıca, sünenlerde yer alan hadisinde tamamı değil sadece bir kısmını teşkil ettiğini söylemiştir (el-Heysemî, 1987:IV, 314).

İkinci olarak rivayet edilen hadiste: "*Kur'an'ın kalbi Yasindir. Bir kimse onu, Allah'ı ve*

âhiret gününü murat ederek okursa, Allah onu affeder. Onu ölülerinize okuyunuz" hadisidir. Buradaki "ölülerinize" tabiri, hem ölmüş hem de ölmekte olan hastalar kastedilmiş olabilir. İbn Hibban bu ifadeyi, ölmekte olan hasta olarak yorumlamıştır. Yine ona göre yanında Yasin süresi okunan hastanın, ölümünün kolay bir şekilde gerçekleştiğini bildiren hadiste bunu teyid etmektedir (Toprak, 2005:100). Şevkânî de, birbirini teyid ve takviye niteliğinde olan bu rivayetleri değerlendirerek ve göz önünde bulundurarak, ölmekte olan bir hastaya, Kur'an okumanın caiz ve faydalı olduğu kanaatindedir (Şevkânî, 1952:IV, 21).

Kur'an okumak faziletli ve feyizli bir ibadettir. O'nun okunduğu yere şeytanın giremeyeceğine ve efendimizin tavsiyesi olduğuna göre ölmekte olan birinin yanında Kur'an'dan bir süre ya da Yasin süresini okumakta bir beis yoktur. Hadislerde özellikle Yasin süresinin geçmesi, sürede; imana davet, geçmiş milletlerin halleri, kaderin ispatı, kulların fiillerinin Allah'a (c.c.) dayandığı tevhidin ispatı, şirkin reddi, kıyamet alametleri, öldükten sonra dirilme, haşr, arasat meydanında toplanma, hesap, ceza gibi birçok dini esaslar ve önemli meseleleri içermesinden kaynaklanmaktadır. Orada okunan ve anlatılan ahval, hasta yatağında hasta için iman esaslarını bir kez daha hatırlatır, yaklaşmakta olan berzaha ve kendi kıyametine daha iyi bir hazırlık içinde olur. İşte ölmek üzere bulunan bir hastanın başında Yasin okunmasının hikmeti surenin bu gibi mevzuları içerisinde toplamış olmasıdır.

İbn Hibbân, Nesâî, Hâkim ve Ebu Davud gibi bazı âlimler de Yasin süresinin ölmekte olan hastaya okunmasının müstehab olduğunu söylemişlerdir. Bunun yanı sıra bir kısım İslam âlimleri de, İbn Ebi Şeybe ve Mervezi'nin tahric ettikleri haberi delil getirerek ölüm döşeğindeki hastaya, bilenlerin Ra'd süresini okumayı da tavsiye etmiştir. Bunların, ölmekte olan hastanın ruhunu kolay teslim etmesine yardımcı olacağı bildirilmiştir. Yine Ensâr'ın bu gibi hastaların yanında Bakara süresini okudukları rivayet edilir. Ancak İmam Malik, okunacakların şu sûre veya bu sûre diye sünnet olarak yapılmasını, yani herhangi bir sûreyi sünnet olarak tahsis etmeyi uygun görmemiş ve mekruh olarak tanımlamıştır (Toprak, 2005:101).

Her ne kadar ölmekte olan bir kişinin yanında Kur'an okunmasını söylen hadislerinin sıhhati tartışılmış ise de (Şekerci, 1972:336) yukarıda bahsettiğimiz faydalarından dolayı Kur'an'dan gerek Yasin sûresi gerekse başka bir sûre olsun, elbette ki hastaya

olumlu yönde fayda sağlayacaktır ve bunda herhangi bir mahzur yoktur.

Resulullah (s.a.s.) ve ashabının yaptığı şekilde yapmak şüphesiz en güzel olanıdır. Bu anlattıklarımız hastanın yakın akraba, eş ve dostları, ziyaretçileri ve hizmetinde bulunanları tarafından yapılması, hem hasta için faydalıdır hem de uygunluğu açısından sünnetin bir gereğidir.

1.4. Sekerâtü-l Mevt Halleri

Ölüm anındaki ızdırıp ve baygınlıklara genellikle sekerât-ı mevt denmiştir. “Sekr” sözcüğü “kişiyle akli arasına bir set, engel olarak giren, akli gideren bir hal” demektir ki, akli gideren sarhoş edici maddelere genel olarak “müskir” ya da “müsekkir” adı verilmektedir. Bu kelime “gazap, aşk, elem, dalgınlık veya bir acıdan ötürü gelen baygınlık için de kullanılmakta” (Isfahanî, 2007:733) ve bu hale de “sekr” denilmektedir. Kur’an’da sekerât, “*Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir de ona, “İşte bu, senin öteden beri kaçıp durduğun şeydir” denir*” (el-Kaf, 50/19) ayetinde “ölüm sarhoşluğu” şeklinde kullanılmış aynı zamanda ölümden kaçanlara da mutlaka bir gün sekerâtın geleceğini haber vermiştir. Buna göre, Kur’ânî bir terim olarak “sekerât-ı mevt”, “insanın ölümüne delalet eden ölüm baygınlığı” manasına gelir. Başka bir ifadeyle buna can çekişme de denir. Bu, bedeninin bütün derinliklerine yayılan ölüm anındaki acı çekme halidir (Faiz, 1993:122).

İnsanların ölüm sekerâtındayken karşılaşacakları ceza ve lütuflara işaretler Kur’an’da bulunmaktadır. Ruhunu teslim eden kişi, inanmış, iyilerden, salih ve kurtuluş ehlinde ise, onlar için cennet müjdelendir. “*Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, “Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete” derler.*” (en-Nahl, 16/32). Ayette sözü geçen “selam” hitabında, daha önceden bahsettiğimiz “*La ilahe illallah diyen cennete girecektir*” (Tirmizi, “İman”, 17) gibi benzer hadislerden anlaşıldığı gibi mü’minlerin cennete girmelerinde ve böylece onlar hakkında âhiret yurdunun daha hayırlı olmasında, onların amellerinin neticesi olduğu gerçeği muhakkaktır (Karaman ve diğ., 2007:III, 392).

Ancak bu, mü’min kullar için sadece verilen nimetin bir parçasıdır. Zira Kur’an’da, “*Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir*” (et-Tevbe, 9/21) buyrulur.

daha büyük bir nimet ve bolluk vereceğini müjdeler.

Bunun yanı sıra “Allah’a kavuşacakları gün mü’minlere yönelik esenlik dileği “Selam” dır. Allah onlara bol bir mükafat hazırlamıştır” (el-Ahzab, 33/44) ayetinde, Allah (c.c.)’ın kullarını selamlaması onlar için eşsiz bir mutluluk vesilesidir. Çünkü bu selam, bütün nimetlerin sahibi olan Rabbin, mana ve içeriğini kullarına lütfetmesi, onlar için bunu en güzel bir şekilde gerçekleştirmesi olmalıdır (Karaman ve diğ., 2007:IV, 389).

Yine Fussilet suresinde geçen “Şüphesiz “Rabbimiz Allah’tır” deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: “Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vadedilmekte olan cennetle sevinin!” (el-Fussilet, 41/30) ayetinde, mü’minlerin ölüm sırasında, yeniden diriltilip kabirden çıkarıldıklarında ve kabirdeyken gerek ruhlarını tatmin gerekse korkularını gidermek için yanlarına meleklerin indiği ve onları bunlardan emin kıldığı belirtilir. Bundan da anlaşıldığına göre bazı melekler, “Rabbimiz Allah’tır” dedikten sonra doğru inanç yolunda gitmeyi sürdüren ve hayatını bu inanca uygun bir şekilde yaşayan insanların iyiliklerini artırmalarına yardımcı olmakta, bu surette Allah (c.c.)’ın inayetinin melekler vasıtası ile mü’minler üzerine inmesi süreklilik kazanır (Karaman ve diğ., 2007:IV, 707). Bundan dolayıdır ki meleklerin “Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarımızız” (el-Fussilet, 41/31) demelerinin manası budur.

1.4.1. Sekerât Halinde Görülen Zahirî Durumlar

Ölüm döşeğindeki hasta, ölümün yaklaşması neticesinde bir nevi bilinç kaybına uğrar. Aslında bu bilinç kaybı hastanın akli kuvvetinin zayıflamasından kaynaklanmamaktadır. İnsanlar ölürken yanı başında bulunanları ya zor tanır ya da hiç tanıyamaz. Belki hayatta iken anlayamadığı şeyler, o anda anlaşılır hâle gelmesinden kaynaklanmaktadır. Son nefesteki hastada görülen ve başucundakiler tarafından anlaşılamayan bazı sözler ve ifadeler, işte bu durumla alakalıdır. Yani hastanın görüp yaşadıklarını, yanındakilerin görmemesi ve yaşamaması ile ilgilidir. Nitekim Gazzâli insanın sekerât halindeyken, akli melekelerin yitirmesi, konuşamaz olması ve vücut azalarının hareket edemez olması şeklinde üç temel zahirî durumu olduğunu söyledikten sonra insanın, tedrici olarak azalardan canın çekildiği için ayak ve ellerin önce soğuduğunu, parmak uçlarından başlayarak vücudu sardığını, dilin boğaz köküne doğru çekildiğini, dudakların önce büzülüp sonra morardığını, gözlerin kaydığını ve ruhun tamamen

ayrıldığı esnada gırtlaktan bir hırıltı ve horlama sesi duyulduğunu kaydeder (Akçay, 2005:91). Yine Gazzâli, bu zahîrî durumların yanı sıra, kişinin iyi veya kötü insan olduğuna delâlet eden bazı özel hallerin olduğunu, örneğin; ölmek üzere olan şakî birinin ağzının köpürüp salyası aktığını ve dudakların büzüşüp yüzünün morardığını; iyi birinin ise yüzünün tebessüm bil hal aldığını, gözlerinin kısılmasının âhiretteki yerinin iyi olduğunu ve müjdelendiğini aktarır (Akçay, 2005:91).

Son nefesinde kendi başına gelen olaylardan ötürü insanın tanıdıklarını dahi tanıyamaz hale gelmesi, aslında insanın o esnada gideceği yerin, makamının gösterilip azap ve nimet ile müjdeleneceği, bunun neticesinde de sıkıntı çektiği ile alakalıdır.

1.4.2. Sekerât Halinde Müşahede Edilmeyen Durumlar

1.4.2.1. Âhîret'teki Yerin Gösterilmesi ve Tövbe Kapısının Kapatılması

Meleklerin, ölüm anındaki kimseye görünerek kendisinin makamını bildirmesi, gerek yanındakilerin gerekse diğer kişilerin anlayamayacağı gaybi konulardandır. Allah (c.c.) ve Resul'ünün (s.a.s.) gaybi hakikatlere dair bildirdikleri her şeye mü'minin inanması zaruridir (el-Bakara, 2/3; el-Fatır, 35/18; el-Hadid, 57/27). Aksi bir durumda ise imanı tehlikeye girer.

Ölümü yaklaşan mü'minin, Allah (c.c.)'a kavuşacağı gün için esenlik dileği "selam"dır (en-Nahl, 16/32) ve Allah (c.c.), onlara bolca mükâfat hazırlamıştır (el-Ahzab, 33/44). Zira ölüm meleği insanın ruhunu almaya gelince selam verir sonra kendisine amelleri neticesinde gideceği makamı gösterilir. Kişi, bu andan itibaren kabir ve bekâ durumlarını idrak eder.

Başka bir ayette; "*Şüphesiz "Rabbimiz Allah'tır" deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: "Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vadedilmekte olan cennetle sevinin!"*" (el-Fussilet, 41/30) bildirilen hüküm de ölüm anında olduğu söylenmiştir. Bazı müfessirler mü'minlerin üzerine meleklerin üç yerde ineceklerini söylemiştir. Bunların ilki; ölüm esnasında, ikincisi; ölen kişilerin öldükten sonra yeniden diriltilip kabirlerinden çıkacakları esnada, üçüncüsü ise; kabirdeyken ve yeniden dirilme sırasında. Aynı sürenin başka bir ayetinde inkârcılara sapkınlıklarını artıran arkadaşlar musallat edildiği bildirilmiştir (el-Fussilet, 41/30). Burada ise mü'minler üzerine müjdeler getiren meleklerin inmesi

bahsedilmekte, bu meleklerin sadece âhirette değil dünya hayatında da mü'minlerin dostu olduklarını belirtmektedir (Karaman ve diğerleri, 2007:IV, 707).

Mü'minin süresinde de, inanmayan ve de inanıp da kulluk vazifesini tam olarak yapmamış mü'minlerin, ölüm anında melekler tarafından yerlerinin gösterileceğini, azapla müjdeleneceklerini ve bunun neticesinde de dünyaya tekrar geri dönmeyi isteyecekleri *“nihayet onlardan birine ölüm gelince, “Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım” der. Hayır! Bu sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır”* (El-Mü'minun, 23/99-100) ayeti ile ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) *“Bir kimse öldüğü zaman âhiretteki kalacağı yer sabah akşam kendisine gösterilir o kimse Cennetliklerden ise Cennet'ten, Cehennemliklerden ise Cehennem'den olan yeri gösterilir ve ona işte senin oturacağın yer burasıdır, kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek denilir”* (Buhârî, “Cenâiz”, 89; Tirmizi, “Cenâiz”, 70) ve *“kim Allah'a (c.c.) kavuşmaktan hoşlanırsa Allah'ın (c.c.) da ona kavuşmaktan hoşlandığını, kiminse Allah'a (c.c.) kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah'ın (c.c.) da ona kavuşmaktan hoşlanmadığını”* söylemesi üzerine orada bulunan bir kısım sahabelerin *“hepimiz ölümden hoşlanmayız”* demeleri ve ardından Hz. Peygamber'in (s.a.s.), *“bu durum bundan hoşlanmak değildir. Şüphesiz mü'mine varacağı yer gösterildiğinde Allah'a (c.c.) kavuşmaktan Allah (c.c.) ona kavuşmaktan hoşnut olur”* (Tirmizi, “Cenâiz”, 6; Müslim, “Zikr”, 14) hadisleri de, ölen kişiye makamlarının gösterileceğini belirtiyor.

Hz. Peygamber (s.a.s.), ölüm anında mü'minin Allah'ın (c.c.) rahmet, mağfiret ve rızası ile cennetle müjdeleneceğini, kâfirin ise Allah'ın (c.c.) gazap ve azabı ile müjdeleneceğini, herkesin ölüm anında makamının gösterileceğini, bundan dolayı da mü'minin makamını görünce bir an öce Allah'a (c.c.) kavuşmayı arzuladığını, kâfirin ise bunu çirkin göreceğini ve Allah (c.c.)'a kavuşmayı istemediğini söylemektedir (Buhârî, “Rikak”, 41; Tirmizi, “Cenâiz”, 67).

“Melekler, onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, “Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete” derler”(en-Nahl, 16/32) ayeti ve diğer ayetler (en-Nisa,4/97; el-Enfal, 8/50) ölüm anında kişinin makamını görüp haz veya

elem duyması ile azap ve nimet ile ölümün başladığını belirtir. Makamı gösterildikten sonra iman etmiş bile olsa imanı kabul olmaz, çünkü tevbe kapısı kapatılmıştır. Zira ölüm anında kendisine azap gösterildikten sonra iman ettik diyenlere imanı fayda vermeyecektir (en-Nisa, 4/18; el-Mü'min, 40/84-85). Hadiste de, can boğaza gelmeden yapılan tövbenin kabul olacağını fakat sonrasında yapılan tövbenin ise kabul olunmayacağını (İbn Mace, "Zühd", 30) bildirilmiştir. Ancak, son nefesteki tövbenin kabul olup olmayacağı hususunda Mâtüridiyye ile Eş'ariyye arasında görüş farklılığı vardır. Mâtüridiyye'ye göre, ölmekte olan kişi, küfür sahibi ise ve son nefesinde iman etmiş, imana gelmiş olsa o kişi küfür üzerine ölür. Veya tam tersi bir durum da, ölmekte olan kişi mü'min ise ve son nefesinde küfür üzerine ölmüşse o kimse mü'mindir der. Zira insanın küfür ve iman üzere ölmesi, son anının hükmüne göre değil hayattayken ne üzerine yaşamışsa ona göre ölür. Eş'ariyye'ye göre ise, kişinin son halinin önemli olduğunu ve kişinin ona göre iman üzerine mi küfür üzerine mi hüküm giyeceğini savunmaktadır (Toprak, 2005:109).

1.4.2.2. Ölüm Anında İki Meleğin Görülmesi

Tabiûnun ünlü fakihlerinden olan Ebu Cafer Muhammed b. Ali, ölüm esnasında kişiye iyi ve kötü amellerinin gösterileceğini ve kişinin de kötülerden yüz çevirip iyiliklere yöneleceğini söylemiştir. Suyutî, *Şerhu's-Sudur* kitabında Hasan-ı Basri'nin, ölüm anında insanın yapıp yapamadığı, işlediği bütün amellerin kendisine haber verildiği (el-Kıyame, 75/13) ayetinin tefsirinde; ölüm anında "Hafaza" adlı meleklerin gelerek kişiye yaptıkları bütün hayır ve şer amellerini arz eder, bu amellerden iyilik görünce sevinir, fakat bir kötülük görünce de gözünü indirerek ona bakmaz, yüzünü ekşittiğini söyler. Yine Suyuti aynı eserinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ensardan birinin ölüm döşeğindeyken ne gördüğünü sorması üzerine ensarın siyah ve beyaz iki şeyin kendisine hazırlandığını gördüğünü söylemesi üzerine, efendimiz hangisinin daha yakın olduğunu sorunca, siyahın daha yakın olduğunu ve kendisine dua etmesini istemiştir. Bu istek üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) dua eder ve ensar, siyah şeyin kendisinden uzaklaştığını nakleder. Siyah kötü ameli, beyaz ise iyi ameli temsil eder. Nakledilen bu rivayet, ölüm esnasında amellerinin gösterileceğine delil teşkil eder (Toprak, 2005:103).

İnsan ölüm anında iken kendisini korumakla yükümlü "Hafaza" ve amellerini yazan "Kirâmen Kâtibin" meleklerini görecektir. Nitekim Gazzâlî, hiç kimse amelini yazan

iki meleği görmeden ölmeyeceğini, ölüm anında bu iki kişinin kendisine görünüp şayet salih biri ise ona “Allah (c.c.) sana güzellikler, iyilikler ihsan etsin. Sen, bizim yanımızda çok iyi ameller işledin, bizi rahata kavuşturdu” dediklerini, şayet isyanâkar biri ise ona da “Allah (c.c.) sana iyilik vermesin. Bizim yanımızda çok kötülük işledin” dediğini kaydettikten sonra ölmekte olan kişinin bundan sonra gözleri gökyüzüne doğru dikilmiş bir vaziyet aldığı ve bir daha dünyaya dönüş yapamadığını kaydeder (Akçay, 2005:92).

1.4.2.3. Ölmekte Olana Şeytanların Musallat Olması

Bazı İslâm alimlerine göre Şeytan, yardımcılarını özellikle ölmekte olan kişiyi şaşırtıp ebedî helake sürüklemek için gönderir. Şeytanın bu yardımcılarının bir kısmı, kişinin daha önce dünya hayatından göçmüş anne, baba, kardeş ve samimi dostlar gibi yakınları suretinde görünerek onu aldatmaya çalışarak “Ey falan, ölmek üzeresin, biz senden önce ölmüştük, Yahûdî olarak öl. Çünkü Allah katında makul din budur” dediklerini, daha sonra diğer bir kısmı gelerek “Hıristiyan olarak öl, çünkü Hz. İsa’nın dinidir ve Hz. Musa’nın dinini neshetmiştir” dediklerini kaydettikten sonra bu şekilde hemen her milletin din ve inançlarını telkin etmeye çalıştıklarını kaydederler. İşte insan bu konumda iken “*Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi kaydırma. Bize tarafından rahmet bapışla...*” (el-Âl-i İmran, 3/8) mealindeki ayette de işaret edildiği üzere Allah (c.c.) dilediği kişinin kalbini kaydırır. Ancak Allah (c.c.), bir kuluna da hidayet dilemiş ve merhamet buyurmuşsa, insan bu halde iken yanına Rahmet yani Cebrâil gelir ve şeytanı kovarak “ben Cebrâil’im, onlar senin düşmanların olan şeytanlardır, sen Şeriat-ı Muhammediye üzere öl” der. Nitekim Gazzâlî bu açıklamaları “*Bize katından bir rahmet ihsan et. Şüphesiz lütfu en bol olan sensen*” (el-Âl-i İmran, 3/8) anlamındaki ayetle delillendirir (Akçay, 2005:94).

1.4.2.4. Ölüm Meleğinin Gelişi ve Görünüşü

Dirilten ve öldüren şüphesiz Allah’tır (c.c.). Bizleri yoktan var eden Allah (c.c.), elbette zamanı gelince öldürendir (ez-Zümer, 39/42). Bu itibarla ölüm, Allah’a (c.c.) isnad edilir. Ancak O, ruhların alınışı işini ölüm meleğine vermiştir. Nitekim bu husus ayette: “*De ki: “Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz*” (es-Secde, 32/11) bu açıkça ifade edilir ki can alışı görevi “melekul mevt” adlı verilmiştir. Kur’an’da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça

belirtmekle birlikte yine bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah'a (c.c.) nispet edilir (ez-Zümer, 39/42).

Ölümlle görevlendirilen ve "meleku'l mevt" diye de isimlendirilen Azrâil, dört büyük melek olarak bilinen meleklerin dördüncüsüdür. Çok güçlü, heybetli bir melek olup bazı zayıf hadislerde "Azrâil" adıyla anılmaktadır. Azrâil kelimesi kesin olmamakla birlikte İbrance asıllı bir kelime olup Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde geçmemektedir. Hadislerde çoğunlukla "meleku'l mevt" tabiri geçmektedir (Kılavuz, 1991:350-351). "Azrâil" kelimesinin Arapça karşılığı ise, "bir işi zorla tatbik eden kuvvet, görünüşü heybetli ve görene korku veren" demektir. Ölümün gerçek faili yani Allah (c.c.)'tır. Ancak ruhların bedenlerden alınma görevi ölüm meleğine verildiğinden ve bunun hakkında nass olduğundan Azrâil yahut ölüm meleği olan bu meleğin varlığına inanmak dini bir zorunluluktur (Toprak, 2005:119-120).

Azrail'in ölüm meleği oluşu kesin olmakla birlikte kendisine yardımcı meleklerin olup olmaması hususu ihtilaflıdır. Fakat müfessirlerin çoğunluğu, "*Nihayet birinize ölüm geldiği vakit (görevli) elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler*" (el-En'am, 6/61) ayetinde geçen "elçiler" den kastın Azrail adıyla bilinen "ölüm meleği" ile onun yardımcıları olan başka meleklerin olduğu söylerler. Onlara göre bu melekler, insanların amellerini kaydetmekte veya ömrü bitenlerin ruhunu kabzetmekte asla kusur etmezler (Karaman ve diğ., 2007:II, 417). Yine Secde suresinde ve öteki bazı ayetlerde can almakla görevli melekten tekil sığasıyla bahsedildiği halde diğer ayetlerde çoğul şekliyle bahsedilir. Bu sebeple Azrail'in ruhları almakla görevli melekler topluluğunun reisi olduğunu veya meleklerden yardımcıları bulunduğu kabul edilmiştir (Kılavuz, 1991:351).

Can almakla görevli olan melekler, pek ve temiz kişilerin diğer bir tabirle mü'min kimselerin ruhunu alırken onlara selam vererek kolaylıkla canlarını alırlar. Ayette bu durum; "*Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler*" (en-Nahl, 16/32) şeklinde belirtilir.

Azrail'in yanında rahmet melekleri olduğu gibi azap melekleri de vardır. İyi bir kimse vefat ettiği zaman onun ruhu rahmet meleklerine verilir, aynı şekilde de kötü biri öldüğü zaman da onun ruhu azap meleklerine verilir. Kıyâme suresinde bu durum şöyle açıklanmıştır: "*Hayır, can boğaza dayandığı, "Kimdir (bunu) iyi edecek?" dendiği,*

(ölmek üzere olanın da) bunun ayrılış olduğunu bildiği, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevkediliş Rabbinedir” (el-Kıyâme, 75/26-30). Ayetin tefsirinde bir yoruma göre, can boğaza gelip de kişi ölümle yüz yüze geldiğinde, “bunu ölümden kurtaracak kimse yok mu?” diye can çekişenin çevresindekiler birbirilerine sorarak ölüm döşeğindeki kişiyi ölümden son bir kurtarma çaresi ararlar. Başka bir yoruma göre de, bu soruyu soracak olan ölüm meleği “bunun ruhunu rahmet melekleri mi yoksa azap melekleri mi götürecektir?” diye sorar. Bu esnada ölmek üzere olan hasta kişi, bu dünyadan artık gideceğini, yakınlarından ayrılacağını anlar. Ecel geldiğinde ise can çıkıp gider. Ayette geçen “bacaklar birbirine dolaşır” ifadesi, “artık ölen kişinin bu dünya ile ilgisinin kesilmiş, âhîret hayatına, ilahi huzura yönelmiş” şeklinde açıklanmıştır. Bundan sonrası için ise kendi irade ve isteği ile hareket etme imkânı yoktur. Allah (c.c.) katındaki durumu ise, dünya hayatında yaptıkları ile değerlendirilir. Mü’minlerden ise cennete, inkârcılardan ise cehenneme gönderilir (Karaman ve diğ., 2007:V, 510).

Ölüm döşeğindeki kişinin ölüm esnasında melekleri görmesi ve seslerini işitmesi, hatta onlarla konuşmasını, bu hususla ilgili rivayetlerden anlamaktayız. Ölüm meleği olan Azrail, herkese görünür ve korku saçır. Kâfirlere ve inanmayanlara görünüş şekli korkutucu ve dehşetli, mü’minlere ise daha güzel bir şekilde görünür. Mesela rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim (a.s.), kâfirlerin canını alırken onlara görüldüğü şekilde kendisine de bu şekilde görünebilir misin? diye Azrail’e sorunca, bu şekilde görmeye gücünün yetmeyeceği cevabını almıştır. Hz. İbrahim (a.s.) bunda ısrar edince Azrail, biraz uzaklaşmasını söyler. Bir müddet sonra Azrail’e yaklaşınca onu korkunç, dehşet verici bir tarzda görüp bayılır. Baygınlığı geçtikten ve Azrail’i önceki şeklinde gören Hz. İbrahim (a.s.), Azrail’e hitaben, kâfirin ve facirin ruhlarını alırken onlara başka bir ızdırıp çektirmeye gerek olmadığını, zira bu dehşet verici şekilde görünmen, onlara yeterince azabın verdiğini söyler (Akçay, 2005:92; Erdoğan, 1977, 85-86). Başka bir rivayette Ömer b. Abdulaziz, ölüm döşeğindeyken başını kaldırıp tek noktaya bakmaya başlar. Yanındakiler şaşırıp bunun sebebini sorunca, kendisini almaya gelenlerin olduğunu ancak bunların ne insan ne de cin şeklinde olduğunu söyleyerek ruhunu teslim eder (Suyuti, 1985:139). Basralı olarak bilinen Muhammed b. Vasi, ölüm anında melekleri görerek selamlar ve Allah’a (c.c.) tespihte bulunur. Bu olayı rivayet eden ravi, o zamana kadar hiç korkmadığını ve Vasi’nin ölüm meleğini görüp açıktan açığa

öldüğünü söyler. Yine Abdurrahman b. Avf (r.a.) da olmak üzere ashaptan birçoğunun, ölümlerinden önce kendilerine iki meleğin göründükleri rivayet edilir. Bununla birlikte ruhu tam çıkmak üzere olan biri, muhakkak ölüm meleğini görür. Hatta gözleri kör bile olsa ölüm meleğini görür. Nitekim tabiun fıkıhçılardan olan İkrime'ye, ölüm meleği kör olanların ruhlarını almaya gelince de kör olanlar ölüm meleğini görür mü? diye sorulunca “evet” cevabını vermiştir (Toprak, 2005:128-129). Yine Ebu Hureyre (r.a.)’den nakledilen rivayette ise, Hz. Davud (a.s.) bir gün evinin kapısını kilitleyip evden çıktıktan bir müddet sonra hanımı eve gelince evde bir kişinin olduğunu gördü. Ardından Hz. Davud (a.s.) eve gelip o kişiye kim olduğunu sorunca, padişahlardan korkmayan biri olduğunu söyler. Hz. Davud (a.s.) ölüm meleğinin olduğunu anlar ve görünüşünden dolayı donarak kalır (Gazzâlî, 2007:814).

1.4.3. Sekerâtü-l Mevt Hallerinin Zor Olmasının Sebepleri

Ölüm anındaki yaşanan haller ve bu hallerin güzel, kolay veya çirkin ve zor olması kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Ancak genel olarak Kur'an'da insanların ölüm anında karşılaştıkları lütuf ve cezaya açık bir şekilde işaretler bulunmaktadır. Bu lütuf ve cezalar da yaptıkları ameller doğrultusunda gerçekleşecektir. Nitekim Vakı'a sûresindeki ardı ardına gelen ayetler bunu açıkça ifade etmektedir. Söz konusu sûresin 88 ve 89. ayetlerinde, yaptığı ameller doğrultusunda hayırda ileri gidenlere bir rahatlığın olacağını ve cennet ile müjdeleneceğinden bahsedilir (el-Vakı'a, 56/88-89). Hemen birkaç ayet ardından gelen 92 ve 93. ayetler de ise, inanmayanlar için kaynar sudan bir azabın beklediğini haber verilmiştir (el-Vakı'a, 56/92-93).

Hz. Aişe (r.a.)’den rivayet edilen bir hadiste: “*Resulullah, benim kucağımda vefat etti. Resul-i Ekrem'in vefatı sırasında çektiği sıkıntıyı gördükten sonra, hiçbir kimsenin ölüm anındaki çektiği sıkıntılara imrenmem*” (Tirmizi, “Cenâiz”, 8) demiştir. Hastalığı ağırlaşınca da Resulullah (s.a.s.) şöyle dua ettiği nakledilmektedir: “*Allah'im, sekerât-ı mevttte (ölüm zahmeti ve baygınlığında) bana yardım et*” (İbn Mace, “Cenâiz”, 64).

Ayet ve hadislerde, insanın dünya hayatındayken Allah'a (c.c.) ve Peygamberine uyanların, emir ve yasaklarını uygulayanların, iyi bir hal ile hayatlarına devam edenlerin ölümleri, güzel ve sıkıntı çekmeden olacağını, aksi bir yaşayışı benimseyip isyan ve küfür peşinde koşanların ölümü ise sert ve ızdıraplı olduğu bildirilir. Ancak bu kaide her zaman geçerli olamayabilir. Ölüm anında, salih kimselerin acı çektiğini,

olmayanların ise ölümü kolay olduğu da vakidir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ölüm anı çetin ve ızdıraplı olmuştur (Tirmizi, "Cenâiz", 8). Yine Hz. Musa'nın (a.s.) ölümü de zorlu geçmiştir. Hz. Musa'nın (a.s.) ruhu bedeninden alındıktan sonra Allah (c.c.), ölümü nasıl bulduğunu sorunca, "*nefsimi tavada kızartan diri serçe gibi buldum, ölmez ki istirahatata kavuşsun, kurtulmaz ki uçsun*" diye cevap verir. Başka bir rivayette de "*kasabın elinde yüzülen deri gibi*" dediği söylenmiştir (Gazzâlî, 2007:IV, 813).

Genel anlamda ayet ve hadislerde ölüm anındayken mü'min için acı ve korkunun olmayacağı söylenirken zaman zaman aksi durumunda yaşanmasını, İslam âlimleri çeşitli sebeplere bağlamaktadır. İslam âlimleri mü'min için sekerâtü-l mevtin zor olmasının sebeplerini genel olarak üç başlık altında toplamışlardır. Bunlar; mü'minin manevî derecesini daha çok yükseltmek, mü'min kulların günahlarına keffaret ve son olarak da dünya hayatındaki son bir imtihanıdır olmasıdır (Altay, 1979:35).

Allah (c.c.), manevi derecelerini yükseltmek istediği kullarına ölüm anında ıstırap çektirir. Peygamberlerin ve salih kulların sekerâtü-l mevtlerinin şiddetli olması bu yüzdendir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Hz. Musa'nın (a.s.) ölümleri esnasında zorluk yaşamaları onların Allah (c.c.) katındaki manevi derecelerini daha fazla yükseltir.

Sekerâtü-l mevtin zor geçmesinin ikinci sebebi; Allah (c.c.), günahları olan mü'min kullarını affetmek istediğinde, kulların günahlarına keffaret olsun diye ölüm anındaki ıstırapı şiddetli kılar. Kafir ise, dünyada herhangi bir iyilik yaptığı zaman o da iyiliğin sevabını dünyada tastamam olarak alması için Allah (c.c.) kendisine ölümün kolayını verir (Şa'ran'î, 1977:35). Kafirlerin kolay olan ölümlerine imrenilmemelidir. Çünkü kâfirlerin mükâfatı bu fani dünyada iken, mü'min kişinin mükâfatı ise hem bu dünyada hem de öteki dünyadadır. Bundan dolayıdır ki, Allah (c.c.) müslümanlara kâfirlerin dünyadaki bolluk ve ferahlarına gıpta etmemelerini emretmiştir (et-Tevbe, 9/55).

Sekerâtü-l mevtin şiddetli geçmesinin üçüncü sebebi de, imtihan dünyası olan bu hayatın sonunda, mü'minin son bir kez daha imtihana tabii tutulmasıdır. Elem ve ıstırapın gayesi, denenmek ve tecrübe edinmektir. Elbette ki bunun karşılığı ona göre olacaktır. Bunun yanı sıra, iman etmeyen kimselerin de ölümünün şiddetli olacağını Kur'an'dan öğrenmekteyiz. Allah (c.c.) En'am suresinde şöyle buyurmaktadır:

“Allah’a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, “Bana vahyolundu” diyen, ya da “Allah’ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim” diye laf eden kimseden daha zalim kimdir? Zalimlerin şiddetli ölüm sancuları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, “Haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı doğru olmayı söylediğiniz ve onun ayetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız” diyecekleri zaman hallerini bir görsen!” (el-En’am, 6/93).

Bununla ilaveten, meleklerin, kâfirlerin canlarını yüzlerine ve sırtlarına vura vura cehennem azabını tadın diyerek canlarını alacakları (el-Enfal, 8/50) bildirilmekte, hemen arkasından gelen ayette de bunun sebebinin, dünyada yapılan kötü ameller (el-Enfal, 8/51) olduğu bildirilmiştir.

1.5. Ruhun Bedenden Ayrılışı

Ölüm, biri fânî diğeri ebedî olan iki hayat arasında bir köprüdür. Zira dünya âhiretin tarlasıdır. Dünyada salih ve iyi işler yapan âhirette kötü bir muamele ile karşılaşmaktan kurtulur ve Allah (c.c.)’ın vaat ettiği cennette ebedi olarak kalır. Kötü amel sahibi kişi ise cehennem ateşi ile azaba uğrayanlardan olur. Ancak Allah (c.c.) affederse bu azaptan ve külfetten kurtulması mümkündür (Zuhaylî, 1992:III, 9).

Ölüm hadisesi, esas itibari ile mutlak yokluk değil, bir âlemden başka bir aleme geçmektir. Bu intikalin başlangıcı, birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan beden ile ruhun birbirinden ayrılmasıdır. Ruh bedenden ayrılınca, onun gittiği âlem hakkında bir müşahedede bulunmak mümkün değildir. Gözlem ve deney safhasından uzak bulunan, dünyadaki duyu organlarımızla idrak edemediğimiz bu gayb âlemde meydana gelen olayları ve ölümden itibaren insanların başına gelecek olay ve durumları ancak gelen nakillerden öğrenebiliriz (Toprak, 2005:139).

Ehl-i Sünnete göre ruh bakidir, yok olmaz. Allah’ın (c.c.), “Allah canları vefat ettirir” (ez-Zümer, 39/41) mealindeki ayetten kasıt, ruh değil, ruhun hayat verdiği bedendir (Zuhaylî, 1992:III, 9).

Ölüm sekerâtındaki şiddeti ancak yaşayan bilir. Bununla tecrübe edilmemiş kişi onun asıl mahiyetini bilmemekle beraber insanların sekerât halindeyken buldukları şiddetli halleriyle kıyas yaparak idrak eder. Gazzâlî, insanın herhangi bir yerine bir diken battığında yahut bir tarafı kesilince duyduğu acı, o anda oradaki hücrelerin canlarının

çekilmesi sebebiyledir. Bunu bütün bir bedenin canı çekilmesi anındaki duruma kıyaslayan Gazzâlî, ölüm acısının çok şiddetli olacağını söylemektedir. Ona göre ruh, insan vücudunu tedrici olarak terk eder. Ruh önce ayaklardan yukarı doğru çekilir, ayaklar soğumaya başlar. Sonra ise bacaklar ve daha yukarı kısımlar çekilir ve gırtlığa gelince artık insanın dünya ile bir irtibatı kalmaz ve ölür. Dünyayı göremez ve öteki âleme doğru yönelmiş olur (Gazzâlî, 2007:809-810).

Eceli gelmiş kişi, kâfir ise melekler, kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarını vura vura “haydi tadın cehennem azabını” diyerek onların canlarını alır (el-Enfal, 8/50). Ölüm anında melekler, kâfirlere kendisine son derece korkunç bir sûrette görünerek şöyle hitap ederler: “*Çık ey habis cesette olan ruh. Alçaltılmış olarak ve cehennemle müjdelenmiş olarak çık.*” Bu hitap melekler tarafından ruhun çıkışına dek sürer. Bunun sebebi de onların her şeyden evvel Allah’ın (c.c.) varlığını ve birliğini inkâr etmeleridir (Suyûti, 1993:65).

Allah’a (c.c.) eş koşanın durumu da Kur’ân’da şöyle teşbih edilmiştir: “*Allah’a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgar onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir*” (el-Hac, 22/31). Yine kulların üzerine mutlak güç sahibi olan Allah (c.c.), kâfirler üzerine tüm hareketleri kaydeden hafaza melekleri gönderir ve onlar, birine ölüm vakti gelince üzerinde melek gönderilenlerin ruhları alarak görevlerini yerlerine getirirler (el-En’am, 6/ 61). Daha sonra o ruhu ondan rahmet melekleri yahut azap melekleri alır ve ondan sonra onlar o ruh ile ilgili görevli olurlar (el-Hanefî, 2008:424-425).

Hız. Ebû Bekir (r.a.)’e ruhların bedenlerinden ayrıldıktan sonra nereye gittiklerini sorulduğunda, ruhların bedenlerinden ayrılınca sekiz bölüme ayrılacaklarını söyler. Bunları şöyle tasnif eder: Peygamberlerin ruhları Adn cennetine, âlimlerin ruhları Firdevs cennetine, mutlu olanların ruhları İlliyyîn makamına, şehitlerin ruhları kuşlar gibi cennete uçarlar, sonra arşın altındaki altın kandillerine giderler. Günahkâr mü’minlerin ruhları havada askıda, mü’minlerin ruhları cennette miskten bir dağda, münafıkların ruhları mezarda cesetleri ile azabda, kâfirlerin ruhları bedenleri ile cehennemde olur (Suyûti, 1993:107).

Neticede, esas itibari ile ruhun bedenden çıkışı bir yokluk, insanın kendisi için bir bitiş noktası değildir. Nitekim Kur’an’da şehitlerin ölü olmadığını (el-Bakara, 2/154) ve

öteki alemde nimetler içerisinde rızıklandırıldıkları (el-Ali İmran, 3/169-171) haber veriliyor.

Allah'ın (c.c.), her canın ve nefsin, her kişinin ölümle yüz yüze gelip onu bizatihi tatması (el-Ali İmran, 3/185) esas itibari ile bedenın ölümü hissetmesi, ölümün acı ve ıstırabını çekip duymasındır. Nitekim Ehl-i Sünnet âlimlerince ittifakla, her insanın bir ruhu olduğu ve onun insanın cesetten ayrılması ile de vefat etmesi, Allah'ın (c.c.) âdetullah dediğimiz kanunları gereğidir. Bundan dolayı, ölüm hayatın zıddı olmakla beraber ruhun beden ile irtibatının kesilmesidir. Ölüm herkes için mutlaka geleceğine göre, insanlar ölümden sonra kendileri için öbür hayatta rahat edebilmeleri ve mutluluğa erişebilmeleri için iyi düşünmelidir (Toprak, 2005:154).

Hadisi şerifte ölüm karşısında insanlar iki ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, ölümle rahatlık bulup rahat eden mü'min ve salih kimseler, ikincisi ise Allah (c.c.)'a ve âhirete inanmayan ve başkalarına rahatlık veren kimsler (Buhârî, "Rikak", 42).

Rahmet ve azap melekleri, ölüm meleğinin yardımcılarındandır (el-Hanefî, 2008:424-425). Bir insan, vefat edeceği vakit, ölüm meleği ile birlikte rahmet ve azap melekleri de ölmekte olan insanın yanında hazır olur. Bu melekler, ecel vakti gelmiş olan mü'mine güzel bir şekilde görünüp rıfk ile muamelede bulunur. Mü'minin ruhuna şöyle der: "Çık ey güzel cesette bulunan doygun ruh. Hamd edici ve Allah'ın (c.c.) rahmeti ile güzelliklerle müjdelenmiş olarak çık ve Rabbine kavuş." Mü'mine meleklerin güzel görünüşü ile verilen bu müjde, kılıçların vuruşundan çok daha şiddetli olan ölüm acılarını unutturur ve mü'mini sevince boğar (Şa'ranî, 19???:62).

İbn Abbas'ın "*Nihayet işi çekip çevirenlere (ki, mutlaka tekrar diriltileceksiniz)*" (Nâzi'ât, 79/5) ayetinin tefsirinde, söz konusu melekler hakkında, ölüm meleği ile birlikte bulunan ve ölenlerin ruhlarının alınması esnasında hazır olan meleklerin olduğunu ve bunların bir kısmının ruhu yükselteceği, bir kısmının ise yapılan dualara âmin diyeceği ve bir kısmının ise namazı kılıp kabrine konuluncaya dek onun için mağfiret dileceğini söyler (Suyûti, 1985:90).

Mü'min kimselerin ve inançsız kimlerin ruhlarını alan melekler, bunu kişinin iman ve imansızlık durumuna göre alır. Nitekim Nâzi'ât süresinde bu durumu şöyle ifade edilir: "*Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) şiddetle çekip çıkaranlara, Andolsun (mü'minlerin*

ruhlarını) kolaylıkla alanlara, Andolsun yüzüp yüzüp gidenlere, Derken, öne geçenlere, Nihayet işi çekip çevirenlere (ki, mutlaka tekrar diriltileceksiniz)” (Nâzi’ât, 79/1-5).

Allah (c.c.) bazı varlıklara yemin ederek Nâzi’ât suresinin ana konusu olan öldükten sonra dirilme ve kıyamet olaylarının mutlaka gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Burada, adlarına yemin edilen varlıklar hakkında farklı görüşler varsa da, İslam âlimleri genelde bunların hepsinin melek olduğu kanaatindedirler (Karaman ve diğ., 2007:V, 546).

İlk ayette geçen “ğark” ve “nâzi’ât” kelimeleri sırasıyla, boğmak, bir kabı doldurmak; can almak, can çekişmek anlamlarına gelir. Genel olarak ise “boğa boğa, daldıra daldıra şiddetle can alan melekler” veya “kâfirlerin canlarını alan azap melekleridir” anlama gelir. İkinci ayette geçen “naşitat” kelimesi ise “yumuşak bir şekilde çekmek, tereyağından kıl çeker gibi çekmek” anlamını ifade eder ki ayetin genel kapsamdaki anlamı “mü’minlerin ruhlarını yumuşak bir şekilde alan rahmet melekleri” olur. Üçüncü ayette geçen “sâbihat”, ilahi emir ile ufuklardan gelip giderek iş yapan veya can alırken nefislerde denize dalan dalgıç gibi dalıp yüzen meleklerdir. Dördüncü ayette geçen “sâbikat”, kâfirlerin ruhlarını cehenneme, mü’minlerinkini ise cennete götürmek için yarışan meleklerdir. Son olarak beşinci ayette geçen “müdebbirât-ı emr” ise, Allah (c.c.)’ın âlemin düzeni için sorumluluk verdiği, görevlendirdiği melekler veya meleklerin elçileridir (Yazır, 19??:VIII, 509-511).

Tefsirler, genellikle yukarıda belirttiğimiz şekilde ayetleri tefsir etmişlerdir ki, inançsız ve kâfir olanların ruhlarını *nâzi’ât*, zorla çekip çıkarıcı melekler alır. Bunların ölümleri, son derece zorlu ve ıstıraplı olur. Mü’minlerin ve salihlerin ruhlarını ise *naşitat*, neşeli, kolaylaştırıcı ve zorlatmadan melekler alır diyebiliriz.

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) ve İslam âlimlerinin bildirdikleri ve açıkladıklarına göre kişide ölüm esnasında bir takım görülen iyilik ve kötülük alametleri bulunmaktadır. Hız. Peygamber’in (s.a.s.) “*mü’min alın teri ile ölür*” (İbn Mace, “Cenâiz”, 5) hadisini Abdullah ibn Mesud (r.a.), mü’min olan bir kimsenin dünya hayatındayken sıkıntı üzerine ayrılması ve kabre gömülmesi, oradan da Allah’ın (c.c.) huzuruna bir an önce varmasını istemesi için günahlarından kendisine kalmış olan kısımdan dolayı ölüm zamanında kalmış olan o günahla cezalanması neticesinde günahlardan temizlenmek adına alın terlemesi yaşadığını söyler (Şa’ranî, 19??:30). Yine rivayetlerde mü’minin günahlarından dolayı Allah’ın (c.c.) kendisine mağfiret etmesi neticesinde kulun alını

terler denilmiştir (Şa'ranî, 19??:30).

Gözlerin yaşarması ve yüzün nurlanmasının yanında burun deliklerinin genişlemesi ve şişmesi de mü'minin ruhunu teslim ederkenki iyilik alameti sayılanlardandır (Şa'ranî, 19??:30). Bunun yanında güzel koku, teneşirde kolay hareket (Dilaveroğlu, 1964:132) gibi durumlarda güzele ve hayra alamet olarak sayılmaktadır.

Kötülüğe ve şekavete delalet eden haller ise; boğulmakta olan deve yavrusu gibi hırıldama, yüz renginin değişmesi ve siyaha yakın bir renk alması, ağzın köpüklenmesi gibi durumlardır ki, bu Allah (c.c.) tarafından kişiye verilen azabın olduğu söylenmiştir (Şa'ranî, 19??:30).

BÖLÜM 2: ÖLÜMDEN SONRAKİ İŞLEMLER

Ölen bir birey, doğal olarak bazı işlemlere tabi tutulmaktadır. Yıkanması, kefenlenmesi i'lamı, cenaze namazı, kabre konulması gibi hususlar, geride kalanların yaptıkları ve bazılarının farz-ı kifâye olduğu eylemlerdir. Bu bölümde, kişinin öldükten hemen sonrasında taziyelere kadar olan süreci, İslâm teolojisi açısından açıklamaya çalışacağız.

2.1. Ölüm Sonrası Yapılan İlk İşlemler

2.1.1. Cenaze Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı

Cenaze; Arapça kökenli bir kelime olup “ceneze, yecnizü, el-cenazete” filinden türeyip çoğulu “el-canaize” dir. Örtme, toplama, na's ve ölü manasına gelir (Mustafa ve diğ., 1990:I, 140). Daha çok insan na'sı için kullanılır. Ruhun bedeni terk etmesi haline ölü ya da cenaze denir (Karaman, 1999:21).

İslam geleneğinde ölmek üzere olan kişiye muhtazar, öldükten sonraki haline cenaze, cenaze için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara techîz, yıkanmasına gasil, yıkandıktan sonra kefenlenmesine tekfin, tabuta konulup namazının kılınacağı yer olan musalla ve daha sonra kabrine nakledilmesine teşyî, kabre konulmasına da defin denilmiştir. En nihayetinde de ölünün yakınlarına başsağlığı dileğinde bulunmaya da taziye denir (Apaydın ve diğ., 2006:55).

2.1.2. Ölüm Anında Yapılan İşlemler

İslam dininde ruhun bedeni terk etmesi, onun yok olması anlamına gelmez. Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî sünnetine ve ana fıkıh kitaplarına dayanılarak tespit edilen ahkâma göre ölmek üzere bulunan kişiye bir takım işlemler yapılmasının yanında öldükten hemen sonra müteakip işlemler de yapılmaktadır.

Ölmek üzere olan bir mü'mine yapılması gereken işlemler; mümkünse yüzü kibleye gelecek şekilde sağ yanına çevrilmesi veya başı hafifçe yükseltilip ayakları kibleye doğru uzatılarak sırt üstü yatırılması, bu işlemin, muhtazarın korku ve ümit arasında ruhunu teslim etmesine yardımcı olunması için İslâm'a göre güzel davranışlar olduğunu, önceden vasiyetini yapmamışsa vasiyetini yapması gerektiği (Şener, 1993:354-355) gibi hususları daha önceden belirtmiştik. Şimdi işe öldükten sonra yapılması gereken ilk işlemleri açıklayacağız.

Ölen bir kimsenin gözlerini yumdurmak başka bir ifade ile gözlerini kapatmak müstehabtır. Bunda bütün âlimler müttefiktirler (Davutoğlu, 1978:III, 115). Zira Hz. Peygamber (sas) Ebû Seleme (ra)'nin vefatında, onun gözlerini kapattığı ve ardından ruhun kabz olunduğu vakit gözlerin onu takip edeceği bundan dolayı da ölen kimsenin gözlerinin açık kaldığı (Müslim, “Cenâiz”, 4) rivayet edilir.

Ruh bedenden çıkıp soğuduktan sonra, enli bir bez parçası ile çenesi altından başının üstüne doğru da çenesi bağlanır. Bundaki maksat ise, hem ölünün ağzının açılıp görenler için manzarasının çirkinleşmemesi hem de ölünün yıkanması esnasında ağzına su kaçmaması içindir. Ölünün karnı şişmesin diye üzerine bıçak, demir gibi bir ağırlık konur. Ancak Kur'an-ı Kerim'i koymak ise kesinlikle caiz değildir (Toprak, 2005:160).

Ölünün üzerindeki elbiseler çıkarılır ve üzerine bir bez parçası örtülür. Ancak, elbiseleri çıkarılırken avret mahallinin açılmamasına, görülmemesine ve el değmemesine dikkat edilir. Çünkü bunlar haramdır. Azaları uzatılırken mümkünse parmakları düzeltilir ve kolları yan taraflara uzatılır (Dilaveroğlu, 1964:112).

Ölünün yıkanıp kefenlenmesi için mümkün mertebe acele edilmelidir. Hadiste: “*Ölülerinizi defnetmekte acele ediniz*” (Tirmizi, “Cenâiz”, 27) buyrulmaktadır.

Özetle, hasta, ruhunu teslim ettikten sonra göz kapakları ve ağzı kapatılarak çenesi bağlanır, sırt üstü yatırılır ve elleri iki yana uzatılır. Elbisesi bu sırada çıkarılır ve üzeri boydan boya örtülür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) vefatında üzeri şeritli “hibre” denilen bir örtü ile örtülmüştür. Ölünün karnının şişmemesi ve görüntüsünün çirkinleşmemesi için karnı üzerine demir gibi ağır bir madde konulması uygun görülür. Yanında güzel koku bulundurmak veya etrafını buhur ile tütsülemek de tavsiye edilmiştir. Daha sonra defin için hazırlıklara başlanır, meşru ve ciddi bir mazeret yoksa onu uzun süre bekletmek de doğru değildir. Hatta techiz ve tekfin işlemlerinin sür'atle tamamlanarak defin hususunda acele edilmesi bile tavsiye edilmiştir (Zuhayli, 1992:III, 17).

Hanefiler'e göre yıkanınca kadar, Şâfîler'e göre ise defnedilinceye kadar ölünün yanında Kur'an okumak mekruhtur. Nitekim cahiliye döneminde ileri gelenlerden biri öldüğü zaman kabileler haberciler gönderip: “*Filan öldü, Araplar mahvoldu*” gibi ifadelerle yaka paça yırtarak ölüm haberini âdet haline getirmişlerdi. Böyle bir

uygulama İslam ahlakına uygun düşmez. Bu konuda Abdullah (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.s)’den şöyle rivayet eder: *“Cahiliyenin adetlerinden olan ağıt yakmaktan sakınınız”* (Tirmizi, “Cenâîz”, 10). Tirmizî *Sünen*’inde bu hadisin hasen-garip olduğunu ifade eder. (Tirmizi, “Cenâîz”, 10) Başka bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.s.) yine şöyle buyurur: *“Yanaklarını yumruklayan, yakasını yırtan ve cahiliye davasında bulunan bizden değildir”* (Buhârî, “Cenâîz” 39). Hadislerde de ifade edildiği, gibi Peygamberimiz (s.a.s.) bu tür ölüm ilanlarını yasaklamıştır (Tirmizi, “Cenâîz”, 12). Ancak bir kişinin ölüm haberini, yakınlarına, dostlarına, komşularına ve diğer Müslümanlara ulaştırmak, onların cenâze işlemlerine katılmalarını sağlamak amacıyla duyuru yapmakta sakınca görülmemiş, aksine bu tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)’in, Habeş Kralı Ashame’nin ölümü ile Mute savaşı’nda şehid düşen Zeyd b. Hârise (r.a.), Ca’fer b. Ebû Tâlib (r.a.) ve Abdullah b. Revâha (r.a.)’nın şehit edilmelerini duyurduğu bilinmektedir. Fakat bu konuda maksadın dışına çıkılmamasına dikkat edilmelidir. Ölüm ilânının övgü ve övünme gibi davranışlara araç yapılmaması gerekir. Diğer bir yandan da, sabretmenin daha güzel olduğu belirtilmekle birlikte, aşırıya kaçmamak şartıyla ölü için ağlamakta da bir sakınca yoktur (Şener, 1993:354). Ölüye ağlama konusu teferruatlı bir şekilde “Ta’ziye” başlığı altında işleneceği için burada buna değinmiyoruz.

Ölen kişinin borcu varsa en kısa sürede -mümkünse namazı kılınmadan- ödenmesi veya borcuna kefil olunması, yine vasiyeti varsa bekletilmeden yerine getirilmesi müstehaptır. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.): *“Mü’minin ruhu, borcu ödeninceye kadar ona bağlı kalır”* (Tirmizi, “Cenâîz”, 72).

Yine başka bir hadisinde *“Malı bulunan bir müslümanın vasiyeti yazılmış olarak yanında bulunmadıkça, bir iki gece yatması caiz değildir”*(Buhârî, “Vasâyâ”, 1: Tirmizî, “Vasâyâ”, 3) buyurmuştur. Tirmizî *Sünen*’inde bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir (Tirmizî, “Vasâyâ”, 3). Ölene ait borcun bir an önce ödenmesiyle ilgili bu hadisler vasiyyet konusunda elden geldiğince acele edilmesinin önemini vurgulamaktadır (Şener, 1993:354).

2.1.3. Ölünün İlamı

Ölümün ilamı İslam âlimlerince, cahiliye devrine benzememek kaydı ile müstehap görülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Habeş kralı Necaşi’nin ölümünü Medine’de sahabeye duyurmuştur (Buhârî, “Cenâîz”, 4). Hz. Zeyd (r.a.), Hz. Cafer (r.a.)

ve Abdullah b. Revaha (r.a.)'nın şehid edilmeleri yine Medine'de duyurulmuştur (Toprak, 2005:163).

Ancak ölümün duyurulması şekli önemlidir. Hangi maksatla olursa olsun, hangi şekilde olursa olsun ölen kişiyi bir takım methedici sözler ile ölüm ilan etmek, İslam âlimlerince mekruh sayılmıştır (Dilaveroğlu, 1964:118). Camilerin minarelerinde müezzin veya bir başkası tarafından ücret karşılığında yapılan sala veya ilam, bid'at ve mekruh görülse de böyle bir şekilde yanlış uygulamalara meyletmeksizin maksat olarak sadece ölüm ilamını duyurmak, salat ve selam okumakta bir sakınca görülmez (Karaman, 1978:76).

Cenaze ilamında bazen ayetler okumaktadır. Ancak okunan ayetlerin çoğu kez çevredekiler tarafından dinlenmediği için günah işlenmiş olur. Bundan dolayı günah işlemeye vesile olmamak için özellikle hoparlör ile yapılan ilamda salalar ile birlikte mümkün mertebe ayet okunmamalıdır.

2.2. Cenazenin Hazırlanması

Ölünün, yakınları ve Müslümanlar üzerinde dört hakkı vardır. Yakınlarının ve müslümanların bu hakları yerine getirmesi ise farz-ı kifayedir (Şener, 1993:354-355). Bu haklar ölüyü hazırlama yani ölüyü yıkama-kefenleme, namazını kılma, cenazesini taşıma, ölüyü defnetme ve cenazeye katılmadır (Zuhayli, 1992:III, 17).

2.2.1. Cenazenin Yıkanması (Techiz)

Cenazenin yıkanması farz-ı kifâyedir (Zuhayli, 1992:III, 20). Bu konuda çocukla yetişkin arasında fark yoktur (İbn Kudâme, 19???:II, 453-464). Hanefilere göre ölüyü yıkamak farzdır (Miras, 1998:IV, 319). Herhangi bir müslümanın ölüyü yıkaması ile bu görev diğer Müslümanların üzerinden düşer. Şafii olan Nevevi, ölünün yıkanmasının farz olduğun hususunda icma olduğunu nakletmiştir. Faka herhangi bir Müslümanın bu görevi yerine getirmesi ile bu görev diğerlerinin üzerinden düşmektedir. Cumhur ise yıkamanın vacip olduğu görüşündedir (İbn Hacer, 1988:III, 150).

Bir Müslüman, yaşarken ve ölürken necis bir varlık değildir. Böyle olmakla birlikte Müslümanlar ve tüm insanlar yaşarken yıkanma ihtiyacı duyarlar. Bu yıkanma günlük hayatın getirdiği kirden ve manevi kir denilen abdestsizlik halinden arınmak içindir. Ölü

de aynı sebepten yıkanmaktadır. Bunu Buhârî'nin "Cenâîz" kitabının 8. babında İbn Abbas (r.a.)'tan muallâk olarak rivayet edilen şu hadisten anlamaktayız: "*Müslüman yaşarken ve öldüğünde de necis olmaz*" devamında ise Sa'd şöyle demiştir: "*Eğer necis olsaydı ölüye dokunmazdım*" ve Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "*Müslüman necis olmaz*" (Buhârî, "Cenâîz", 8).

Ölünün nasıl yıkanacağına gelince: Hanefî mezhebine göre, sıcak suyla yıkamak; Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre, soğuk su ile yıkamak efdaldır, Malîkî mezhebine göre ise her ikisi de olur (Akyüz, 2006:670). Ölünün suyu, hatmi veya çöğen katılarak ısıtılır. Ölü, yıkanıldığı zaman, üstüne dökülen suların birikmemesi için bir kerevet üzerine konur ve avret yerlerinin görünmemesi için altını belli etmeyen ve suyun geçmesine engel olmayan bir bez parçası ile örtülür (Merginani, 2004:201-202). Bunun için önce cenaze teneşir denilen tahtadan sert bir sedir üzerine, ayakları kibleye gelecek şekilde sırt üstü yatırılır. Genelde teneşirin çevresi güze kokulu bir şeyle üç, beş ya da yedi defa tıtsülenir (Bilmen, 1977:249). Ölünün yıkanmasında farz olan, niyetle birlikte ölünün bütün bedeni bir defa yıkamaktır. Tek olarak (üç defa) tekrar edilmesi sünnettir. Bunun dışında yapılacak işlerin hepsi müstehaptır, yani yapılması güzel görülen şeylerdir. Bir ölünün yıkanabilmesi için vücudunun yarısından fazla yahut yarısı ile beraber başının da bulunması da şarttır (Yavuz, 2002:190). Yıkayan, cenaze yıkamaya niyet ederek besmele çeker ve yıkama bitinceye kadar arada "*Gufraneke ya Rahman (bu cenaze, artık senin af ve mağfiretinle baş başa, sen onu başışla ey Rahman olan Allah)*" der. Yıkayan kişiler abdestli bulunur (Döndüren, 2005:487). Üç mezhebe göre, kâfiri yıkamak farz değil, haram, Şafîî mezhebine göre ise, temizlik için olduğundan kâfirin yıkanması haram değildir. Yine bir bebeğin yıkanması için de canlı doğup sonra ölmesi gerekir. Düşük durumunda ise, Hanefî ve Malîkî mezhebine göre, ne zaman doğarsa doğsun; Şafîî mezhebine göre, altı; Hanbelî mezhebine göre de, dört ay sonra doğunca yıkanır. Allah'ın adını yüceltmek uğrunda öldürülen şehid yıkanmaz. Aynı hüküm devlete karşı asi olan kimseler için de geçerlidir (Akyüz, 2006:664-668).

Ölüyü yıkaması gereken kişi, bu hususta şayet vasiyet ettiği kişi varsa o yıkamalıdır. Zira Hz. Ebû Bekir (r.a.), kendisini yıkması için kızına vasiyet etmişti. Bununla birlikte ölüyü yıkayacak kişi Müslüman, akıllı ve mümeyyiz olmalıdır. Erkeklerin kadınları yıkamaları caiz olmadığı gibi, kadınların da erkekleri – hanımı dışında- yıkamaları caiz

değildir. Yalnız kadın kocasını yıkayabilir (et-Tayyar, 2003:239-240).

Ölü yıkanırken ya ölünün en yakını ya da bu mümkün olmazsa, güvenilir sâlih bir kişi olması gerekir. Çünkü ölüde görülecek hallerin gizleme hususunda temkinli davranılması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Ölüleriniz güvenilir kimseler yıkasın*” (İbn Mace, “Cenâiz”, 8) buyurmuştur. Yine ölüyü yıkayacak olan kişi, ölünün karnını hafifçe sıvazlamalı ve eline bir bez parçası alıp ölüye taharet aldırmalıdır. Bundan maksat, ölüde bulunması muhtemel maddi pisliklerinin temizlenmesidir (Toprak, 2005:169). Yalnız dudaklarının içini ve dışlarını, burun deliklerini, göbek çukurunu parmakla veya parmağına sardığı bezle mümkün olduğu kadar siler (Bilmen, 19???:249). Sahih olan kavle göre yalnız galiz avretinin örtünmesi kâfidir ki kolaylıkla yıkanabilsin. Gusülden önce abdest aldırılmak sünnet olduğu için abdest uzuvlarını yıkayarak namaz abdesti gibi abdest aldırılır. Fakat suyu tekrar çıkarmak mümkün olmadığı için ağzına ve burnuna su verilmez (Merginani, 2004:201). Bundan sonra ölünün üzerine su dökülür, başı ile bedeni hatmi denilen güzel kokulu bir otlar veya sabunlu su ile iyice temizlenir sonra sol tarafına çevrilerek sağ tarafı yıkanır. Sonra da sağ tarafına çevrilerek, sol tarafı iyice yıkanır. Her azayı en az üç kere yıkamak sünnettir (Döndüren, 2005:488). Bundan sonra cenaze hafifçe kaldırılır. Bu kaldırıpta cenaze yıkayıcının göğsüne veya eline ve dizine dayandırılır. Sonra karnı hafifçe ovulur. Bir şey çıkarsa su ile yıkayıp giderilir. Yeniden abdest ve vücudunun tamamını yıkamaya gerek yoktur. Fakat şişip dağılmak üzere bulunan bir ölünün üzerine yalnız su dökülerek yetinilir (Bilmen, 19???:250). Yıkırırsa tek sayıda yıkanması gerekir. Çünkü Ümmü Atiyye el-Ensâriyye’den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resulullah (s.a.s.), kızı vefat ettiğinde yanımıza girdi ve şöyle buyurdu: “*Onu üç ya da beş ya da uygun görürseniz daha fazla yıkayınız*” (Buhârî, “Cenâiz”, 8, 9, 10, 11). Gerek olmadıkça ölüye bakmak mekruhtur. Hazır bulunanların ihtiyaç dışında ona bakmamaları müstehaptır (et-Tayyar, 2003:241). Ölünün saçları ve tırnakları kesilmez. Sünnet olmamışsa sünnet edilmez. Cenaze yıkanırken pamuk kullanılmaz. Başına ve sakalına *hanut* denilen kâfur veya benzeri güzel kokulu bir şey konur. Secde yerlerinde ise kâfur konur (Bilmen, 19???:250). Ölüyü yıkamak, ona boy abdesti aldırılmak demektir. Bu yüzden boy abdesti almasını bilen herkes cenaze yıkayabilir. Ölü yıkamanın gerektirdiği ayrı bir bilgi ve dua yoktur (Döndüren, 2005:488). Ölen erkek veya kadını, bedenlerini örtecek şekilde kefenlemek farzdır. Bu farz görevini yapmayan Müslümanlar günahkâr

olurlar.

Özetleyecek olursak; cenazenin yıkanacağı yerin kapalı olması ve burada cenazeyi yıkayanla ona yardımcı olanlardan başkasının bulunmaması gerekir. Cenazeyi, ölen kişinin vasiyet varsa onun, yoksa en yakın akrabası veya onun görevlendireceği işi bilen ehil bir kişi yıkamalıdır. Mümkün olarsa cenazenin ayakları kibleye gelecek şekilde yıkanacak bir yerin üzerine konur ve cenazenin göbekte diz kapağı arası örtülü bulundurulur. Önce ele bir bez sarılarak cenazenin tahareti yapılır, sonra temyiz çağı geçmişse namaz abdesti aldırılır. Ağzına ve burnuna su verilmeden parmağa bir bez sarılarak dudakları, dişleri, burun delikleri ve göbeği meshedilir. Cenaze, sabunlu ılık su ile iki defa yıkanır, ardından hafifçe kaldırılarak karnı sıvazlanır ve bir şey çıkarsa temizlenir. Bundan sonra kâfur vb. güzel koku ilâve edilmiş su ile üçüncü defa yıkanır. Burada aslolan, ölüyü temizleninceye kadar yıkamaktır (Şener, 1993: 355). Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), kızı Hz. Zeynep (r.a.) için şöyle buyurmuştur: *“Onu bir, yahut üç, yahut beş, yahut daha fazla yıkayınız. Onu sidr ve suyla son defada da kâfur veya kâfur gibi bir şeyle yıkayın. Bu sizin bileceğiniz bir iştir”* (Buhârî, “Cenâiz”, 8; Müslim, “Cenâiz”, 12; Tirmizî, “Cenâiz,” 15).

Savaşta şehit düşenler yıkanmaz. Yanan ve suda boğulan kişilerin, yıkandıkları takdirde vücutlarının parçalanması söz konusu ise yıkanmayıp üzerlerine sadece su dökülür. Bu da zararlı olarsa mümkün olduğu takdirde teyemmüm ettirilir. Ölen erkek, erkek tarafından, kadın ise kadın tarafından yıkanır. Öyle ki, müslüman bir erkek ölünün cenâzesini yıkamak için bir kâfir kişi ile yabancı bir Müslüman kadın bulursa cumhura göre kâfir yıkamalıdır. Kadının yıkanması hususuna gelince; yabancı bir kadın kocadan daha uygundur (Zuhayli, 1992:III, 21).

Eşlerin birbirini yıkaması konusunda; kadının kocasını yıkaması ittifakla caiz (Toprak, 2005:175), kocanın karısını yıkaması ise mezhepler arasında ihtilafıdır. Hanefiler, nikâh bağı kesildiği için erkeğin ölen eşini yıkayamayacağını ifade ederken (Toprak, 2005:176), cumhur ve Şâfîler, eşlerin bir birini yıkamalarını caiz görerek Hz. Aişe (r.a.)’den rivayetle şu hadisi delilleri getirirler:

“Hz. Peygamber, Baki’deki (bir cenaze’den) dönmüştü. Benim başıma ise çok şiddetli bir ağrı bulunuyor: “Vay başım!” diye sızlanıyordum. Hz. Peygamber: “Belki benim vay başıma!” buyurdu. Benden önce ölsen, sana bir zarar olmaz. Ben seni yıkar, kefenler sonra üzerine namaz kılar ve

defnederdim” (Ahmed b. Hanbel, Cenâiz, 9).

Yine başka bir hadiste Hz. Aişe (r.a.)’den rivayetle şöyle denilmiştir: *“Geçmişte kalan durumla bugün karşılaşılsaydık, Resulullah’ sadece zevceleri yıkardı”* (Ahmed b. Hanbel, “Cenâiz”, 9).

Hz. Ali Hz. Fatıma’yı yıkamış, Hz. Ebu Bekir de kızı Esmâ’ya kendisini yıkamasını vasiyet etmiştir. Hz. Ebu Bekir öldüğünde kızı onun vasiyetini yerine getirdi (Zuhayli, 1992:III, 21). Bu deliller, bize erkeklerin ve bayanların birbirlerini yıkayabileceğinin caiz olduğu sonucuna götürüyor.

Küçük çocukların cenazelerini karşı cins tarafından yıkanmasının bir mahzuru bulunmamaktadır. Cünüp kişilerin ve hayız halindeki kadınların ise cenaze yıkaması, islam âlimleri tarafından mekruh kabul edilmiştir. Su bulunmadığı takdirde de cenazeye teyemmüm ettirilir (Şener, 1993:355).

Ölünün saçı sakalı taranmayıp olduğu gibi bırakılır. Şafî, Malikî ve Hanbelîlere göre cenazenin karnını sıvazlama işi abdestten önce yapılır. Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra cenaze havlu veya bezle silinip kurulanır, sonra da kefenlenir (Şener, 1993:355).

2.2.2. Cenazenin Kefenlenmesi (Tekfin)

Ölüyü kefenlemek de farz-ı kifayedir. Kefen, normal olağanüstü bir durum olmadıkça erkekler için üç, kadınlar için de beş parçadan oluşur. Erkekler için olan kefen, iki sargı ve birde omuzdan diz kapaklara kadar olan gömlektir. Kadınlarda ise bun ilaveten bir başörtüsü birde göğüsler üzerinden sarılan kuşak bulunur. Bunlar müstehap olan şekillerdir. Kefenden maksat olan farz, vücudun tamamının örtülmesidir (Toprak, 2005:170). Ayrıca, kefenleme işlemi de düzenli ve güzel olmalıdır. Nitekim hadiste: *“Sizden biri Müslüman kardeşini kefenlediği zaman kefenini güzel yapsın”* (Müslim, Cenâiz, 15) buyrulmaktadır.

Tirmizi’nin *Sünen* kitabında farklı lafızlarla naklettiği ve ilkinde garip-hasen ikincisine de sahih-hasen dediği kefenleme ile ilgili iki hadisi de şunlardır. *“Sizden biri kardeşinin velisi olduğu zaman kefenini güzel yapsın”* diğeri ise sünnete uygun kefen erkek için üç, kadın için beş parçadan oluşur dediği ve Hz. Aişe (r.a.)’den nakledilen hadistir. *“Resulullah beyaz yemeni bir kumaş içinde üç kat kefenlenmiştir. Bu elbisede gömlek ve sarık yoktu”* (Tirmizî, “Cenâiz”, 19).

Cenazenin techiz işlemi bittikten havlu veya benzeri bir şeyle kurulandıktan sonra tekfin işlemine geçilebilir. Ölünün kefenlenmesi üç şekilde olur:

Birincisi; sünnete uygun olan kefenlemedir. Erkekler için Kamis, izar ve lifafeden ibaret olmak üzere üç kattır. Kadınlar için ise, bu üç parça ile beraber bir başörtüsü, bir göğüs örtüsünden ibaret beş kattır.

İkincisi; kefen-i kifâyettir. Erkekler için izar ve lifafeden ibarettir. Kadınlar için de bunlarla beraber bir başörtüsü bulunur. Hz. Ebû Bekir (r.a.) vefat ederken “*Benim bu iki parça elbisemi yıkayın ve onlarla beni kefenleyin*” diye vasiyet etmiştir (Merginani, 2004:203).

Üçüncüsü; kefen-i zarurettir. Hem erkekler için, hem de kadınlar için yalnız bir kattır. Bu durumda ölü, bulunabilen bir parça elbiseye sarılır. Fakat bir zaruret bulunmadıkça böyle bir kat kefen ile yetinilmez (Bilmen, 19???:252-253).

Sünnete uygun kefenleme işlemini şöyle açıklayabiliriz:

Erkek olan ölüye sarılacak olan ilk parça, yakasız ve dikişsiz bir gömlek (kamîs) olmakla beraber omuzdan ayaklara kadar uzanır. Onun üstüne gelecek parça ise baştan ayağa kadar uzanan bir örtü (izâr), en üstüne ise ondan biraz daha uzun olan bir başka örtüdür (lifâfe). Bu kefen parçaları üzerine mümkünse güzel koku sürülür. Cenazeye önce gömlek giydirilir, elleri iki yana bırakılır. Dış uzuvları olan saç, sakal, alın, burun gibi azalarına yine güzel bir koku sürülür. Şafiî, Malikî ve Hanbelîlerde cenazenin su kaçması muhtemel organları olan ağızına, burnuna, kulaklarına, hatta avret yerine pamuk konur ve avret yeri enli bir bezle sarılır. Hanefîlere göre ise de avret yerleri hariç belirtilen yerlere pamuk konmasında bir sakınca yoktur. Bu işlemlerden sonra kefenin ikinci parçası örtülür, daha sonrada üçüncü parça ile vücudu sarılır. En üstte bulunan kefenin baş ve ayak tarafları bir bezle bağlanır ve daha sonra mezara konurken çözülür. Cenazenin taşınırken kefenin açılmaması için mezarda çözülmek üzere belinden de bir kuşakla bağlanır. Kadının kefenlenmesinde ise; gömleğin giydirilmesinin akabinde başörtüsüyle başı ve yüzü örtülür. Kefenin ikinci ve üçüncü parçaları cenazeye sarıldıktan sonra da yine kefenin açılmaması için göğüs örtüsü, göğüs ve göbek arasına gelecek şekilde kuşak gibi sarılır. Bu örtünün dize kadar olacağı, kefenin ikinci ve üçüncü parçaları arasında bağlanacağına dair görüşler de vardır. Bundan sonra

kefenleme ile ilgili yapılacak işlemler, erkek cenaze için yapılan işlemler ile aynıdır. Bu şekildeki kefenleme işlemi sünnete uygun olanıdır. Erkeğin kefeninin iki, kadının kefeninin üç parça olması da caizdir ki buna: “kefen-i kifâye” denir. Bütün vücudu kaplayan herhangi bir örtü, zaruret halinde kefen olarak yeterlidir. Buna da “kefen-i zaruret” adı verilir. Kefenin beyaz renkte olması menduptur (Şener, 1993:355).

Nitekim İbn Abbas’dan rivayetle nakledilen bir hadiste: “*Beyaz elbise giyiniz. O elbiselerin en hayırlısıdır. Ölülerinizi beyaz kefenle kefenleyiniz*” (Tirmizî, “Cenâiz”, 18) buyrulmuştur.

Kefenin çok kaliteli bir bez olması da gerekmiyor. Fakat çok kalitesiz bir bezde uygun değildir. Zira Hz. Ali (r.a.) Peygamberimiz (s.a.s.)’den şöyle rivayet eder: “*Kefenlerde pahalya kaçmayın. Çünkü kefenin çok kısa bir sürede değeri kaybolacaktır*” (Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 34).

2.3. Cenaze Namazı İle İlgili Hususlar

Cenaze namazını kıldırmak Müslümanlar üzerinde farz-ı kifayedir (Apaydın ve diğ., 2006:360). Cenaze üzerine namaz kılmak, “*Onlara dua et, çünkü senin duan onlar için bir rahatlık ve huzurdur*” (et-Tevbe, 9/103) ayeti ve bazı hadislerde emredilmesine rağmen farz-ı kifaye olmasının sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bazı cenazelerde bulunmayışı ve bazen de ashabına “*kardeşinizin namazını kılın*” (Buhârî, “Cenâiz”, 55) diye emredip kendisinin kılmadığına dair gelen rivayetlerdir (Toprak, 2005:185).

2.3.1. Cenaze Namazı İçin Ölüde Aranılan Şartlar

Cenaze namazının farz-ı kifaye olduğunu belirtmiştik. Ancak cenaze namazının kılınması için, ölüde bir takım şartlar aranır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi ve en önemli şart; ölünün müslüman olması gerekir. Bu şart, ayetle sabittir: “*Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler*” (et-Tevbe, 9/84). Buna göre, müslüman olmayanların cenaze namazı kılınmaz. Müslüman olmayanların çocukları da anne ve babaları hükmündedir. Onların da namazları kılınmaz. Ancak, çocuğun veya anne-babasının en az birinin iman ettiğine bir müslüman şahitlik ederse, o takdirde o çocuğa müslüman muamelesi edilir ve cenaze namazı kılınır (Toprak, 2005:186).

İkincisi; cenaze namazı kılınacak ölünün cenazesi hazır bulunmalıdır. Hazır olmayan yani namaz kılan cemaatin önünde cenazenin bulunmaması halinde namaz kılınmaz. Ancak bu durumda mezhepler arasında farklılık gösterir. Hanefi ve Malikilere göre böyle bir durumda kılınmazken, Şafii ve Hanbelîlere göre ise kılınır. Buradaki fark Hz. Peygamber (s.a.s)’in Habeş kralı Neceşi’nin ölüm haberini alınca gıyabında kıldığı cenaze namazıdır. Hanefî ve Mâlikîlere göre bu husus Resûlullah (s.a.s.)’in şahsına ait bir husustur. Şafîî ve Hanbelî fakihleri ise cenaze başka bir yerde de olsa gıyabında namazının kılınabileceğini kabul söylerler. Delil olarak Ebu Hureyre’den rivayet edilen ve Hz. Peygamber (s.a.s)’in Habeş kralı Necaşi’nin namazını kıldırarak dört tekbir getirdiği (Tirmizî, “Cenâiz”, 37) hadisini delil olarak sunarlar (Şener, 1993:355).

Üçüncüsü; namazı kılınacak ölünün temiz olması gerekir. Yıkanmadan veya su bulunmadığı takdirde teyemmüm ettirilmeden önce ölü üzerine cenaze namazı kılmak caiz değildir ve hiçbir mezhep de bunu uygun görmez. Aksi takdirde kılınan cenaze namazı fasid olur ve cenazenin yıkanıp tekrardan namazının iade edilmesi gerekir (Şener, 1993:355).

Dördüncüsü; cenazenin, cemaatin önünde olması gerekir. Cenaze, hazır bulunan cemaatin arkasında bulunursa namazı kılınmaz. Malikiler hariç diğer üç mezhebe göre de bu şarttır (Döndüren, 2005:491).

Beşincisi; Namazı kılınacak olan cenazenin el, omuz veya bir binek üzerinde olması caiz görülmemiştir. Hanefi ve Hanbelîlerin aksine Şafîîler ve Malikîler bunda bir sakınca görmezler (Şener, 1993:355).

Son olarak; ölü olan cenazenin, başı ile beraber en az bedeninin yarısı yada yarısından fazlasının bulunması gerekir. Çünkü yıkanıp kefenlemeyi gerektirecek kadar olmayan parçalar üzerine namaz kılınmaz.

2.3.2. Cenaze ve Cenaze Namazına İttiba

Cenaze namazı, ölen bir Müslüman için son vazife olarak özel şekilde kılınan ve farz-i kifâye olan, rükû ve secdesi olmayan, tekbirle başlayıp selâmla sona eren, kıbleye doğru ayakta ve abdestli olarak, güneşin doğması ve batması dışında her zaman kılınabilen bir namazdır (Döndüren, 2005:490). Cenaze namazı ruhunu Allah (c.c.)’a teslim eden, amel dünyasından, hesap âlemine göçen bir müslüman için bir ikram ve ona değer vermenin

bir göstergesidir. Çünkü müslümanlar yüce Allah (c.c.)’ın o kişiye mağfiret buyurması, onu affetmesi, lütuf ve keremiyle ona ihsanda bulunması için Allah (c.c.)’a dua ederler. Bu özellikleriyle cenaze namazının müslüman için bir çeşit şefaathı olduğunu söyleyenlerde vardır (et-Tayyar, 2003:244).

Cenaze namazına niyet etmek şarttır. Bu niyetle ölünün kadın, erkek, kız çocuk ya da erkek çocuk olduğu belirlenir. Namazın rükunleri kıyam ve tekbirdir. Sünnetleri ise hamd ve sena etmek, salât ve selam getirmek, hem ölüye hem de diğer müslümanlara dua etmektir. Ayrıca duanın rükun olduğunu söyleyenler de vardır. Ayrıca cenaze namazı için cemaatin bulunması şart değildir. Yalnız bir erkeğin veya bir kadının bu namazı kılmasıyla farz yerine getirilmiş olur (Apaydın ve diğ., 2006:361).

Her ne kadar cenaze namazının asıl mahiyeti dua niteliğinde olsa da abdestli olarak ve kibleye yönelerek Allah (c.c.)’ın huzuruna çıkılacağı için bu, namaz hükmündedir ve bir namaz olduğu için de taharet, kibleye yönelmek, avret yerlerini örtmek gibi şartlar cenaze namazında da aranır. Bu niyetle ölünün kadın veya erkek, kız çocuk veya erkek olduğu belirtilir. Cenaze namazını kıldırarak olan kişi, Allah’ın (c.c) rızası için, “*hazır olan cenaze namazını kılmaya ve o cenaze için dua etmeye*” diye niyet ederek namaza başlar. Ayrıca imamete niyet etmesi gerekmez (Bilmen, 19???:253).

Cenâze namazını kıldırarak olan kişi Hanefilere göre cenazenin göğsü hizasına durur. Diğer mezhepler, cenazenin erkek ve kadın oluşuna göre bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Delillerinden biri Hz. Peygamber (s.a.s.)’in loğusa iken ölen bir kadının cenaze namazını kadının orta hizasında bulunarak kıldırmasıdır (Tirmizi, “Cenâiz”, 41).

Cenaze namazını kıldırarak kişi cenazenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre niyet edip yüksek sesle tekbir alır. Cemaat de aynı şekilde niyet eder ve namazı kıldırarak olan ile birlikte tekbir alır. Hanefilere göre ilk tekbirden sonra Fatiha süresi değil, Sübhâneke duası okunur. Çünkü onlar, cenaze namazının dua niteliğini baskın gördüklerinden Fatiha suresinin Kur’an tilaveti niyetiyle okunmasını tahrimen mekruh sayarlar. Şafîiler ve Hanbelîlere göre ise Fatiha süresini diğer namazlarda olduğu gibi burada da rükun olarak sayarlar. Onlara göre de ilk tekbirden sonra Sübhâneke duası yerine Fatiha süresi okunur (Apaydın ve diğ., 2006:361). Cenaze namazında Fatiha suresinin okunacağına dair İbn Abbas (r.a.)’an rivayetle Hz.

Peygamber (s.a.s.)’in cenazenin üzerine Fatiha süresini okuduğu (Tirmizi, “Cenâiz”, 39.) ve Abdullan b. Abbas (r.a.)’ın bir cenazede Fatiha süresini okuyup onun sünnet olduğunu (Buhârî, “Cenâiz”, 65) söylediği iki hadisi delil olarak gösterirler.

Bundan sonra Hanefî ve Malikîlere göre eller kaldırılmadan ikinci tekbir alınır. Şafîîlerle Hanbelîler her tekbirde ellerini kaldırır. Bu tekbirden sonra “Allâhümmealli” ve “Allâhümme bârik” dualarını, üçüncü tekbirin ardından cenaze için uygun olan cenaze dualardan birini okur. Bu duaları bilmeyenlerin uygun duaları yada Rabbena duasını okuyabilir (Apaydın ve diğ., 2006:362-363). Ve dördüncü tekbirden sonra sağa sola verilerek namazdan çıkılır. Dördüncü tekbir alındıktan sonra sağa ve sola selâm verilir. Hanefîlere göre her iki tarafa selâm verilmesi vacip olduğundan ellerin de sol tarafa selâm verildikten sonra bırakılması uygundur. Diğer üç mezhepte ise sadece sağa selâm verilmesi vaciptir. Cenâze namazı için cemaat şart değildir, bir kişinin kılınmasıyla bile farz yerine getirilmiş olur. Namaz başladıktan sonra cemaate katılan kimseler, eksik kalan tekbirleri imam selam verdikten sonra dua okumaksızın peş peşe alıp namazlarını tamamlarlar (Şener, 1993:355).

Cenaze ve cenaze namazına katılmayı teşvik eden Hz. Peygamber (s.a.s.), cenaze namazı kılınıncaya kadar cenazede hazır bulunan kişinin bir kîrât, cenaze defnedilinceye kadar hazır bulunan için ise iki kîrât sevap kazanacağını ve bunun iki büyük dağ olduğunu (Buhârî, “Cenâiz”, 59) söylemektedir. İbn Hacer, sözü edilen dağın Uhud dağı misli olduğunu söyler. Ona göre bu bir temsildir. Allah (c.c.)’ın ilmi ile onu gerçek kılması caiz olduğunu söyler (Azimabadi, 1994: VIII, 312). Ayrıca “Uhud’un misli” sözü için Zeyn İbn Münir de, yaratılış bakımından ve mü’minlerin gönüllerindeki sevgisinin büyüklüğü bakımından bu benzetme yapılarak sevabın büyüklüğü murad edildiğini söyler (İbn Hacer, 1988:III, 232).

Cenaze namazına katılmanın istenildiğine dair başka bir hadis ise Bera’dan (r.a) nakledilen şu hadistir: “*Nebi (s.a.s) bize; cenaze arkasından gitmeyi, hasta ziyaretinde bulunmayı, davete icabet etmeyi, mazluma yardımı, yemini kabul etmeyi, selam almayı, aksırana dua etmeyi emretti...*” (Buhârî, “Cenâiz”, 2).

Bu iki hadisten anlaşılacağı üzerine gerek cenaze merasimine katılmayı gerekse cenaze namazına katılmak, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in tavsiye ettiği bir uygulamadır.

2.3.3. Cenaze Namazı İle İlgili Diğer Hususlar

Gerek cenaze gerekse cenaze namazı ile ilgili bir takım hususları belirtmek fayda sağlayacaktır. Bu hususların ilk dem müslümanlardan kimin cenaze namazının kılınmayacağı hususudur.

Bunların başında eşkıya diye tabir ettiğimiz yol kesenler, adam boğanlar, tecavüz edenler gibi kötü filleri işleyen kişiler ki, bu uğurda ölür ya da öldürülürseler bunların cenaze namazı kılınmaz. Ancak tevbe eder yada yakalanır cezasını çekerlerse bunların namazları kılınır. Anne-babasını yada herhangi birini bilerek, isteyerek ve zulmederek öldüren kişilerin de cenaze namazı kılınmaz. Yine mevcut meşru düzene isyan eden asilerin de cenaze namazı kılınmaz (Dilaveroğlu, 1964:143-146).

Hamile olan bir kadının karnındaki cenin, şayet dört aydan önce düşmüşse bu durumda bebek yıkanmaz, namazı kılınmaz. Bir beze sarılır ve defnedilir. Bu konuda ihtilaf yoktur (Toprak, 2005:192). Fakat dört ay ve sonrasında düşük olması durumunda iki farklı görüş söylenebilir: Doğduğu esnada canlılık alameti olarak bir belirti varsa ve sonra ölürse o çocuk hem yıkanır hem de cenaze namazı kılınır. Hadiste: *“Eğer çocuk doğduğu zaman ağlar (yani bir canlılık alameti gösterir) de sonra ölürse onun namazı kılınır ve ona varis olunur”* buyrulmuştur (Ebu Davut, “Cenâiz”, 44,45). Şayet hiçbir canlılık alameti yoksa o çocukların cenaze namazı kılınmaz. Çünkü bunlar düşük hükmündedirler (Buhârî, “Cenâiz”, 77).

Mezhepler açısından diğer hususlara bakacak olursak, Hanefiler dışındaki mezheplere göre, şehitler yıkanmadan ve namazları kılınmadan defnedilir. Çünkü Peygamber (s.a.s.)’den Uhud şehitleri hakkında kanları ile defnedilmelerini emrettiği, cenaze namazlarını kılmadığı ve onları yıkamadığı rivâyet edilmiştir (Tirmizi, “Cenâiz”, 45; Buhârî, “Cenâiz”, 71,74). Hanefî mezhebine göre ise, şehit yıkanmaz, fakat cenaze namazı kılınır (Akyüz, 2006:680).

Asiler, eşkıyalar vb. gibilerin namazlarının kılınıp kılınmayacağı konusu da ihtilâflıdır. Şafîî, Malikî ve Hanbelîlere göre bunlar yıkanıp kefenlenip namazları kılınırken; Hanefîlere göre ise bunlar yıkanır, kefenlenir, fakat namazları kılınmaz. Mezheplere göre intihar edenlerin cenaze namazı kılınabilirken farklı görüşte olan Ebû Yusuf’a göre de bunların cenaze namazı kılınmaz (Şener, 1993:355).

Cenaze namazını kıldırma en yetkili kişiler, diğer namazlarda olduğu gibi burada da yöneticilerdir. Bunun mümkün olmadığı takdirde sırası ile, müftü, cami imamı ve daha sora veraset serasında göre ölünün velisi olan yakınlarıdır. Bu zincirde namaz kıldırma sırası veliye geldiği halde, izni olmadan öncekiler dışında biri tarafından cenaze namazı kılınmışsa, veli isterse tekrardan cenaze namazını kıldırabilir. Ebu Hanife'den gelen bir rivayete Ebu Yusuf'un ve Şafii'nin görüşüne göre de, cenaze namazı kıldırma önceliği ölenin velisine aittir (Apaydın ve diğ., 2006:361).

Birden fazla cenaze için tek bir namaz kılmak her ne kadar caiz olsa da her biri için ayrı ayrı kılmak daha makbuldür. Şayet tek namaz kılınacaksa cenazeler yan yana veya arka arkaya dizilir. Cenaze namazını kıldırmadaki yetki sırası mezheplere göre farklıdır. Hanefilere göre cenaze namazı bir defaya mahsus kılınır, ikinci defa kılmak ise mekruhtur. Malikîlere göre bir defa cemaatle kılınmışsa tekrarı mekruh, fakat cemaat halinde kılınmamışsa iadesi menduptur. Şafii ve Hanbelîlere göre ise cenaze namazını daha önce kılmayan kişilerin kılması ise caizdir. Zaruret ve ihtiyaç durumları hariç, kerahet vakitlerinde ne cenaze namazı kılınır nede cenaze defnedilir (Tirmizî, "Cenâiz", 45). Güneş doğarken, batarken ve zeval vaktinde cenaze namazının kılınması Hanefilerce mekruh, Malikî ve Hanbelîlerce haram kabul edilmiştir. Ancak İmam Şafii bu vakitlerde cenaze namazının kılınmasında hiçbir sakınca olmadığını söyleyerek bu konu hakkındaki fikrini beyan etmiştir (Şener, 1993:356).

Kadınlar, cenaze namazını kılabilirler. Nitekim Hz. Aişe (r.a.) Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.)'ın cenaze namazını kılmıştır. Ancak, saf düzenine riayet etmek, erkeklerle karışık olmamak ve önlerinde durmamak, kendilerine ayrılan yerlerde olmak kaydıyla cenaze namazını kılmalarında hiçbir sakınca yoktur. Herhangi bir sebeple namazı kılınmadan defnedilen cenazenin namazı, cesedi henüz bozulmadığı kanaati devam ettiği sürece kabri başında kılınabilir. Şafii ve Hanbeliler definden sonra kabir üzerine cenaze namazını caiz görürler. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendisinden habersiz defnedilen bir kadının kabri başında cenaze namazını kıldığını (İbn Mâce, "Cenâiz", 32) delil olarak sunarlar. Hanefiler ve Malikiler ise bunun Hz. Peygamber (s.a.s.)'e has bir durum olduğunu söyleyerek kabir üzerinde cenaze namazının kılınmasını mekruh sayarlar (Toprak, 2005:197-202).

Şiddetli yağmur gibi bir mazeret bulunmadıkça cenazeyi cami içine alarak namazı orada

kılmak doğru olmayıp tenzihen mekruhtur. Cenaze mescidin ön tarafına konularak cenaze namazı kıldırarak olan kişi ile cemaatin bir kısmı cenaze ile orada, bir kısmı da mescid içinde durur ve saflar bitişik olursa, bu takdirde mekruh olmaz. Cenaze namazının kabristanda kılınması uygun bazı mezheplere göre de uygun görülmemiştir (Apaydın ve diğ., 2006:361). Hanefiler ve Malikîler, cenazenin cami içine girdirilmesini ve cenaze namazını cami içinde kılmayı mekruh görürler. Bunu da “*kim mescidde ölü üzerine namaz kılsa ona hiçbir şey yoktur*” (İbn Mâce, “Cenâiz”, 29) hadisine dayandırır. Ahmed b. Hanbel, Şafiî, İbn Hazm, İbn Kayyim gibi müctehidlere göre ise cami içinde cenaze namazı kılmakta bir sakınca görmezler. Delil olarak da Hz. Aişe (r.a)’den şu rivayeti getirirler: “*Peygamberimiz Süheyl b. Beyda’nın cenaze namazını mescide kıldı*” (Tirmizî, “Cenâiz”, 44). Tirmizî *Sünen*’inde bu hadisin hasen hadis olduğu şeklinde kanaatini belirtmiştir (Karaman, 2005:67).

2.4. Cenazenin Kabre Konulması İşlemleri

2.4.1. Teşyî

Cenazenin kabre kadar taşınması; yıkanıp kefenlemesi ve namazının kılınması gibi farz-ı kifayedir. Cenazeyi teşyi etmek, yani arkasından mezara kadar gitmek sünnettir. Hatta akraba ya da komşulardan iyi haliyle bilinmiş kişilerin cenazesini teşyi etmek, nafile namazdan daha faziletli olduğunu söylenmiştir (Apaydın ve diğ., 2006:365).

Hanefî ve Hanbelîlere göre cenazenin dört kişi tarafından taşınması sünnete uygun olan taşıma şeklidir. Şafiîler göre de her ne kadar bu taşıma caiz olsa da, arkadan iki kişi, önden bir kişi olmak üzere toplam üç kişinin taşınması daha faziletlidir. Malikîlere ise, cenazenin taşınması için belli bir sayının bulunmadığını belirtmişlerdir (Şener, 1993:356).

Cenazeyi teşyî edenlerin tabutun her tarafından taşınmasının sünnet olduğunu, bize gelen rivayetlerden anlamaktayız. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, “*Her kim bir cenâzeyi takip ederse cenazenin konulduğu tabutun(salın)her tarafından taşısın. Çünkü bu sünnettir. Sonra dilerse gönüllü olarak taşımaya devam etsin, dilerse bıraksın*”(İbn Mâce, “Cenâiz”, 15) hadisini dikkate alan İslam fukahası, bunun en uygun şeklinin önce sağ omuzla önden sonra arkadan, daha sonra sol omuzla önden ve arkadan bir müddet taşımak olduğunu söylemişlerdir. Her taraftan on adım kadar taşımak müstahaptır ve

toplam kırk adım (Bilmen, 19???:259).

Hazırlanan cenazenin bir zaruret yoksa bekletilmeden süratle taşınması emredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in “*hazırlandığı zaman cenazeyi bekletmeyiz*”(Tirmizi, “Cenâîz”, 73) ve cenazeyi defnetmede acele edilmesi, muhtazarın iyi ise hayır ve sevaba, kötü biri ise şerre kavuşması (Buhârî, “Cenâîz”, 51) hadisleriyle bunu bizlere bildirmiştir. Hadiste kastedilen sür’at, ölüm kesinleştikten sonra gasl, techiz ve tekfin gibi işlemlerde acele yapmaktır. Ancak bu davranış, diğer insanlara haber vermeye ya da cenaze namazı ve nakli için cemaatin toplanmasına mani olacak kadar telaşlı ve aceleye getirilen davranışlar olmamalıdır (Karaman, 1999:22-23).

Burada şu husus dikkat çekmektedir: Bazı cenazelerde tören veya merasim yapılması için cenazenin morg veya benzeri bir yerde bekletilmesi İslam alimlerince asla caiz görülmemiştir. Hıristiyan dininin adetleri gibi cenazeyi günlerce bekletip ziyaret ettirmek de İslam ahlakına uygun değildir. Müslüman olmayanlara daima muhalefet eden dinimiz bu gibi durumları da tasvip etmez ve yasaklar. Bu gibi yanlış hal ve davranışlardan şiddetle kaçınılması ve sakınılması gerekir (Erdoğan, 1977:96).

Son yolculuğu esnasında cenazeyi sükûnetle takip etme gerekir. Zira henüz büyük sınavını vermemiş, ebedi âlemde cennet veya cehenneme gireceği belli olmayan ölünün, karşılaşacağı sınavın muammalığı karşısında böyle bir sessizliği ve saygıyı arzulayacağı aşikârdır. Çünkü Resûlullah (s.a.s.) böyle bir uygulamayı emretmiştir. Hadiste “*Cenazeyi ses ve ateşle takip etmeyin*” (Ebu Dâvûd, “Cenâîz”, 42) buyurarak, ağlama, bağırma, yüksek sesle Kur’an okuma, bando gibi her türlü sesi kapsar ki bu, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yasaklanmıştır.

Cenazeyi takip meselesine gelince; Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, binekli olarak cenazeye katılanları azarlaması rivayetine dayanarak, her ne kadar binekli olarak cenazeye gitmenin mekruh olduğunu söyleyen İslam alimleri varsa da, binekli olarak cenazenin arkasından gitmek ve cenazeye yaya olarak katılanları rahatsız etmemek kaydı ile cenazeye katılmalarında bir sakınca görmeyen alimler de vardır. İkinci görüşü söyleyenler, Hz. Peygamber (s.a.s.)’den gelen “binekli olan, cenazenin arkasından, yaya ise dilediği yerde gider” (İbn Mace, “Cenâîz”, 15) rivayete göre hükmederler. Nitekim Hanefî alimleri, cenazeye binekli olarak katılmakta bir beis olmamakla birlikte, yaya olarak katılmanın ve cenazenin yanında gitmesinin daha hayırlı olduğunu söylerler

(Toprak, 2005:210).

Cenaze, mezarlığa geldiğinde, omuzdan veya bir taşıt veya bir binek üzerinden indirilmeden oradakiler tarafından oturmak yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s), cenaze ile birlikte gelenlerin, cenaze yere konulmadan oturmaları yasaklamış (Buhârî, “Cenâiz”, 47) ve kendisi de mezarlığa vardığında cenaze yere konulduktan sonra oturmuştur(İbn Mace, ” Cenâiz”, 17).

Bir diğer husus, cenaze için ayağa kalkıp kalkmamak konusudur. Resülullah (s.a.s.) bazı hadislerinde cenaze için ayağa kalkılmasını emrederken bazı hadislerinde de oturulmasını emretmiştir. Bir rivayet göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Yahudi olan bir cenazenin yoldan geçtiğini görünce ayağa kalktığı ve “*bir cenaze gördüğünüzde (müslüman olsun, kafir olsun) ayağa kalkınız. Çünkü ölüm korkunç bir şeydir*”(Müslim, “Cenâiz”, 78) buyurmaktadır.

Âlimlerin bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in önceden kalktığı sonradan kalkmadığını dikkate alarak, cenaze görüldüğü zaman ayağa kalkmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir. İmam Şafii ise ayağa kalkmanın müstehap olduğu kanaatindedir (Toprak, 2005:213). Söz konusu hadislerin bir kısmında, ayağa kalkmanın hikmeti, ruhları kabzededen Allah (c.c.)’ı ta’zim, O’nu büyükmektir (İbn Hacer, 1988:III, 216).

Kadınların cenazeye gitmeleri hususu burada akıllarda soru işareti bırakabilir. Hz. Peygamber (s.a.s) kadınların cenazeye gitmelerini yasaklamıştır. Yahya b. Eyyub tarafından Ümmü Atiyye’nin: “*Biz cenazelerin arkasında yürümekten nehyolunduk*” (Müslim, “Cenâiz”, 11) dediği rivayet edilir. Bu rivayete dayanarak kadınların cenazeye katılmaları ulema tarafından ittifakla mekruhtur.

Netice olarak; Müslümanın diğer bir müslüman kardeşinin cenazesine katılmasının farzdır (Buhârî, “Cenâiz”, 2). Cenazeleri omuzlarda taşıyarak kabirlerine kadar götürmek, onların haklarında gösterilen en büyük hürmet ve saygı nişanıdır. Böyle bir hareket, insanlığın şeref ve kıymetini gösteren bir davranıştır.

2.4.2. Defin

Defin işlemi için kabrin bir insan boyu kadar derin ve yarım boy kadar enli olması güzeldir. Yarı boy miktarı derin olması da yeterlidir. Çünkü böylesi ölünün örtülmesi

açısından daha uygun, kabrinin eşilmemesi ya da yırtıcı hayvanların ölüye ulaşmaması açısından daha da ihtiyatlıdır. Ayrıca hayatta olanları rahatsız edecek kokuyu da önlemiş olur (et-Tayyar, 2003:255). Kabirlerde önemli ve faziletli olan lahiddir. Çok yumuşak olmayan bir toprakla kabrin içinde kible tarafında lahit açılır. Zira Hz. Peygamber “*Lahit bizimdir, düz yarık da başkalarınınındır*” (İbn Mâce, “Cenâiz”, 39) buyurmaktadır. Ölü buraya konur. Önünde de tahta, kamış veya kerpiç benzeri şeyler konur. Bu durumda toprak, tam ölünün üzerine değil, bu şeyler üzerine atılmış olur. Bu, ölüye karşı bir saygının ifadesidir (Bilmen, 19???:261). Kabrin çukuru doluncaya kadar toprak kürenir. Ve kabir balıksırtı şeklinde yerden yükseltilir. Kabrin dört köşeli ve sütünün düz olması iyi değildir. Tuğla ateşte piştiği için kullanılması tefeülen mekruhtur. Cenaze kabre indirilirken de, kabre inen birkaç kişi, cenazeyi alarak yüzü kibleye karşı, başı batıya gelmek üzere sağ yanına yatırılırlar. Bu sırada; “*Bismillahi ve ala milleti Resulillahi*” (Allah’ın adı ile ve Resulullah’ın milleti) derler. Nitekim Hz. Peygamber, Ebû Düccâne’yi kabre indirirken şöyle demiştir (Merginani, 2004:208-209).

Cenazeyi kabre koyan kimse “Bismillah ve ala milleti Resûlillah” (ibn Mace, “Cenâiz”, 38) diyerek koyması müstehaptır. Ölü kabre konulduktan sonra definde bulunanların ölünün baş tarafındaki topraktan üç avuç toprak alıp ölünün üzerine atmaları yine müstehap sayılmıştır. Çünkü Resûlullah (s.a.s.) böyle yapmıştır (ibn Mace, “Cenâiz”, 44).

Gece vakti cenazenin defni caiz görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in gece vakti cenaze defnettiğine dair rivayetler vardır (Ebu Davud, “Cenâiz”, 41). Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Fatıma (r.a.), Hz. Aişe (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) gece defnedilmiştir. Ancak, bazı İslam fukahası, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, kefeni kendisini tam olarak örtmeyen bir adamın defnedildiğini hatırlayıp “*Zaruret olmadıkça ölülerinizi gece defnetmeyin*” (İbn Mace, “Cenâiz”, 30) demesini delil göstererek, özürsüz olarak gece vakti ölünün defnedilmesinin mekruh olduğunu söylemiştir (Toprak, 2005:223).

Ölü, defnedildikten sonra kabrin kapatılarak üzerinin düzeltilmesi gerekir (Müslim, “Cenâiz” 93). Kabrin düzeltilmesinden maksat pek fazla yükseltilmeyip bir karış kadar yerden yükseltilmesidir. Hanefilere göre kabrin üzerini deve hörgücü gibi kamburlaştırmak müstehaptır. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kabri de bu şekilde

düzenlenmiştir (Davutoğlu, 1978:IV, 243).

Kabirlere gereken saygıyı göstermek gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in konuyla ilgili hadislerine göre, kabre doğru namaz kılınmaz, kabrin üzerine oturulmaz (Müslim, “Cenâîz”, 98), kabrin üzerine bina yapılmaz, kabir kireçlenmez (Müslim, “Cenâîz”, 94).

Buradaki kabrin üzerine bina iki türlü düşünebilir. Birincisi, kabrin taş vb. malzemelerle yapılmasıdır. İkincisi; kabrin üzerinde kubbe vs. binaların yapılmasıdır. Hanefilere göre bina süs için ise haramdır. Kabirlerin üzerine oda veya kubbe gibi şeylerin yapılması ve yazı yazılması imam Ebu Yusuf'a göre tahrimen mekruhtur. Fakat âlimlerden, iyi kimselerden ve yüksek mevki sahiplerinden olan zatların kaybolmasını diye yanlarına taş konmasında ve isimlerinin yazılmasında bir sakınca yoktur (Bilmen, 1977:263).

2.5. Ölüye Ağlama ve Telkin

Ölen bir kimseye ağlama, geçmişten bu güne insanlar arasında gerek üzüntü neticesinde gerekse de başka bir nedenden dolayı kabul görünmüş ve edilmiş bir gelenektir. Örneğin, eski Mısır'da biri öldüğü vakit, birçok kadın, erkek ve çocuk, yas alameti olarak üst ve başlarına vurarak, bağıra çağıra sokaklarda gezinirlerdi (Mimarzade, 1911:26). Grek-Roma uygarlığında da ölen kişi yıkayıp yağlanarak beyaz bir giysiyle yatağa yatırıldıktan sonra çevresini kuşatan ağlama ile görevlendirilmiş bir çeşit özel ağlayıcılar tarafından “ağlama seremonisi” yapılmış. Cahiliye Arapları arasında öldükten sonra kendisi adına bağırma-çağırma ve iyiliklerini sayarak ağlamasını vasiye edenler de olmuştur (Şener, 1993:353-354). Eski Türklerde ise, bu ağlama merasimlerinde beden ve yüzlerini yaralayanlar hatta kulaklarını kesenler bile olmuştur (İnan, 1962:12).

Ölü için ağlama, geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumlar arasında oldukça yaygındır. Bundan dolayı, özellikle inanan insan için İslam'ın bu konu hakkındaki hükmünü zikretmek fayda sağlayacaktır.

2.5.1. Ölüye Ağlama

İslam dininde, hem dünya hayatında hem de öldükten sonraki hayatında insan, sevgi ve saygıya muhtaçtır. Bundan dolayı ölünün arkasında bıraktıklarının, cenazeye son derece saygı duyması ve onu rencide edecek bir takım hadiselerden kaçınmaları, İslam'ın

tasvip ettiği uygulamalardır. Bu uygulamaların, ölen kişinin komşu, akraba ve yakınlarına elbette ki teselli edici yönleri de bulunmaktadır. Nitekim yaşayanlara karşı saygı göstermek, ölüye olan saygının bir başka ifadedir (Şener, 1993:353).

Cenazenin gerek definden önce gerekse definden sonra gözyaşı dökerek ağlamak ve kalben üzülen kederlenmek caizdir. Fakat yersiz söz söylemek, cenaze için yüksek sesle ağlamak, yaka- paça yırtmak, yüz tırmalamak, saç-baş yolmak, dizlere vurarak feryad etmek gibi şeyler ise haramdır. Zira bu Allah (c.c)’in takdir-i ezelisine isyandır (Bilmen, 19???:260). Bu konu ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hangi durumlarda ağlamayı yasakladığına dair rivayetlere bakalım:

“Yanaklarını yumruklayan, yakasını yırtan ve cahiliye davasında bulunan bizden değildir” (Buhârî, “Cenâiz”, 39;; Nesai, “Cenâiz”, 17, 19). Bir başka hadiste; *“Cahiliyenin adetlerinden olan ağıt yakmaktan sakınız”* (Tirmizi, “Cenâiz”, 10) ve bir başka hadiste de *“Ölüye ağıt yakmak cahiliye adetlerindedir. Ağıt yakan kadın tevbe etmezse kıyamet gününde üzerinde katrandan bir elbise, uyuzlu bir gömlek bulunduğu halde kabrinden kaldırılacaktır”* (İbn Mace, “Cenâiz”, 51). Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, cenaze için üstünü başını yırtıp ağlayandan uzak durduğu rivayet edilir (Buhârî, “Cenâiz”, 35; İbn Mace, “Cenâiz”, 52).

Yukarıdaki hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) aslında normal bir ağlamaya karşı çıkmadığını, aksine genel olarak yüksek sesle ağlayarak ağıt yakmayı (nihaya), elbiselerini parçalayanları, feryad-u figan ederek ağlayanları (sâlika) gibi kişilere karşı çıkmış onları lanetlemiştir. Çünkü bu tür ağlama biçimleri, beraberinde isyan ve masiyeti getirmektedir.

Yukarıda anlattığımız şekilde ağlamanın haram olduğunu hususunda icma vardır. Çünkü bu şekilde ağlamak, kişinin kendisine zarar verir (Şevkânî, 1952:IV, 105-106). Hz. Peygamber (s.a.s.) bu tür davranışların cahiliye geleneklerinden olduğunu vurgulayarak (Müslim, “Cenâiz”, 10; İbn Mâce, “Cenâiz”, 51) bu davranışları yasaklamış (İbn Mâce, “Cenâiz” 51), bunu yapanların ise tevbe etmedikleri ve akabinde öldükleri takdirde Allah’ın (c.c.) kendilerine ateşten bir gömlek giydirileceği haber vermiştir (Müslim, “Cenâiz”, 10).

Cahili bir davranış biçimi olan matem, sonraki asırlarda önü alınamayan bir yayılma

gösteren yerleşik bid'atlerden biri haline gelmiştir. Örneğin, Hz. Hüseyin (r.a.)'in Kerbela'da şehit edilmesi, Şii'lerce İslam'ın uygun görmediği bir matem havası içinde genç-yaşlı fark etmeden kendilerine zarar vererek telakki edilen uygulamanın her yıl düzenlendiği aşikârdır. Bu ve buna benzer davranış biçimleri Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ortaya koyduğu ve uyulmasını istediği prensiplerle çelişmektedir. Yine günümüzde, yasaklanan bu davranışlar, diğer müslümanlar arasında da yer etmiş durumundadır.

Bununla birlikte normal bir şekilde ağlamanın yasaklanmadığını hatta Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de kendisinin ağladığı yine birçok rivayet vardır.

Hz. Ömer (r.a.)'in bir cenazede ağlayan kadını görünce müdahale etmeyip sessizce ağlamasına müsaade etmesi (İbn Mace, "Cenâîz", 53), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kızı Rukiyye'in oğlunun ölmesi üzerine ağlaması üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "*Bu Allah (c.c.)'in rahmetidir*" demesi (Buhârî, "Cenâîz", 33) yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir cenaze kabrin başında ağlayarak göz yaşının kabrin toprağına düşmesi (İbn Mace, "Zühd", 19) gibi ölüye ağlama rivayetleri de vardır.

Hadisler incelendiğinde açık bir şekilde görülecektir ki, ölüye ağlamak Allah (c.c.)'in takdirine razı olmaya kesinlikle değildir. İnsan yaratılış gereği üzüntü ve keder yaşaması normaldir. Hatta bunu dışa vurmasında da bir sakınca yoktur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in amcası Hz. Hamza (r.a.) şehit edildiği zaman ağlamıştır (Şener, 1993:355). Oğlu İbrahim'in (Buhârî, "Cenâîz", 42), kızının (Buhârî, "Cenâîz", 42) ve kızının oğlunun vefatlarında (Buhârî, "Cenâîz", 32) ve Sa'd b. Ubade (r.a.)'nin hastalığında bizzat gözyaşı dökmüştür. Kendisine cenaze için ağlamayı yasaklamış olduğu hatırlatılınca, bu şekilde ağlamanın zarar vermeyeceğini, gözyaşı döken kimseye azap etmeyeceğini, ancak kendi diline işaret edip onunla azap edileceğini belirtmiştir (Toprak, 2005:240).

Ölüye ağlanıldığı zaman, ölünün azap çekeceği duyularını hepimiz bilmekteyiz. Birçok sahabe tarafından rivayet edilen, ölünün kendisine ağlayanın ağlamasından dolayı kabrinde azap çekeceği (Buhârî, "Cenâîz", 33; Müslim, "Cenâîz", 22; Tirmizi, "Cenâîz", 23) ve 'ta'zibü'l-meyyit' olarak bilinen hadis, erken dönem rivayet mahsullerinden olduğundan isnat açısından bir problem taşımamaktadır. Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yasakladığı ağlayış; cahiliye döneminde Arapların, öldüklerinde kendilerine yapılmasını vasiyet ettikleri, yanaklarını döven/tokatlayan, elbiselerini

yırtan ve cahiliye çağrısı yapanların bizden olmadığını (Buhârî, “Cenâîz”, 36, 39, 40; Müslim, “İman”, 44) ifade eden hadis bağlamında, Rabb’in hoşuna gitmeyen sözlerin söylenip davranışların sergilendiği yaygın niyaha türü ağlayıştır. Nitekim hadis hakkında Hz. Aişe (r.a.), hiçbir günahkarın başkasının günahını çekmeyeceği (el-Enam, 6/164) ayetini okuyarak söylenen hadisin ayete aykırı olduğunu, Hz. Peygamber (s.a.s)’in bunu, bir yahudi kabrin başında ağlayanları gördüğünde söylediğini belirtmiştir (Müslim, “Cenâîz”, 9).

Sonuç olarak; Hz. Peygamber (s.a.s)’in hoş görmeyip yasakladığı *niyaha* yapma alışkanlığı olan kimsenin bu geleneği terk etmeyip sürdürmesi, desteklemesi, hatta öldüğünde kendisine yapılmasını vasiyet etmesi, Hz. Peygamber’in sünnetine muhalefet kapsamında bir günahdır. Böyle bir uygulamanın azap verme sebebi de âdeti ve vasiyeti gereğince ölümünün ardından niyaha yapılması, başkasının bir eylemi sebebiyle değil, bizzat kendisinin dünyada iken sebep olduğu kişisel bir tasarruftan dolayı azap vesilesi olur (Aşıkutlu, 2006:33-66). Çünkü herkes kendinden sorumludur ve yaptıkları karşılığında küçük de olsa hayır ve şerrin karşılığını yine kendisi alacaktır (el-Zilzal, 99/7-8).

2.5.2. Telkin

Ölü kabre konulup defin işlemleri tamamlandıktan sonra cemaatten birisinin ölünün başucuna geçerek hepimizin bildiği gibi “*Ey filan oğlu filan!...*” şeklindeki birtakım sözlerle yapılan uygulama olarak karşımıza çıkan kabirdeki telkin, asırlardır bir taraftan meşruiyeti tartışılırken bir taraftan da toplum tarafından uygulana gelmiştir. Araştırmamızın bu kısmında kabirdeki telkinin sünnet, sahabe uygulamaları ve fıkıh karşısındaki durumunu ele alacağız.

Cenazenin kabre konulup üzerinin örtülmesinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s)’in hemen oradan ayrılmadığını, kabrin başında bir müddet kalarak cemaate: “*Kardeşiniz için Allah’tan af dileyin ve sorguyu şaşırmadan cevaplandırmasını isteyin. Çünkü şu anda sorgulanmaktadır*”(Ebu Davûd, “Cenâîz”, 73) buyurduğu rivayet edilir. Dolayısıyla cenazeyi kabre koyma işlemi bittikten sonra bir müddet orada kalmak, cenazenin günahlarının bağışlanmasını beklemek, affedilmesi ve sorgudan yüzünün akıyla çıkması için Allah’tan, ölünün bağışlanmasını istemek sünnettir.

Bundan sonra yapılan işlem olan telkine gelince, müstehap olduğunu söyleyenlerin yanında bid'at olduğunu söyleyenlere kadar birbirine zıt görüşler ileri sürülmüştür. Şimdi bunlara bakalım.

Ebû Umâme (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ölen bir müslüman kişinin kabri başında *“Ey filan oğlu filan”* denilmesini, ölünün bunu duyduğunu ancak cevap veremediğini, ikinci kez söylendiğinde ise ölünün işitip *“bizi aydınlat Allah da seni bağışlasın”* diye cevap verdiği nakledilir. Yine aynı hadisin devamında, kabrin başındaki kişi *“Dünyadan ayrılırken sahip olduğun inancını hatırla! Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet et! Zaten sen Rab olarak Allah'ı kabul etmiştin”* dedikten sonra Münker ve Nekir'in oradan uzaklaştığı rivayet edilir (Taberânî, 1985:249-250).

Tabiinden olan Dumara b. Habib'in naklettiği başka bir hadiste de, cenazenin kabre konulmasının akabinde insanların uzaklaştığı esnada biri kişinin orada kalıp, üç kere *“Ey filan oğlu filan! La ilahe illallah”* ve üç kere *“Rabbim Allah (c.c.), dinim İslam, Resulüm Muhammed (s.a.s.)”* demesi rivayet edilmiştir (İbn Hacer, 1988:II, 699).

İlk hadis isnad açısından zayıf olduğu için metruktur. Kabir başında telkini müstehap görenler, hadisin zayıflık derecesinin şiddetli bir zayıflık olmadığını ve tabiinden Dumara b. Habib'in naklettiğinin bunu destekler nitelikte olduğunu söyleyerek, hadisteki hüküm ile amel edilir diye söylemişlerdir (Toprak, 2005:238).

Yine bir başka rivayette Amr b. As (r.a.) ömrünün son günlerinde, öldüğü takdirde yerine ulaşmak ve Allah (c.c.)'ın elçilerini nasıl karşılayacağını, onlara nasıl cevap vereceğini görmek için, bir devenin kesilip etinin yenilinceye kadar beklenilmesini (Müslim, “iman”, 192) vasiyet emiştir. İbn Hacer, söz konusu hadisi Ebû Umâme (r.a.) hadisiyle aynı kategoride değerlendirmiş, bundan başka “kardeşinizin sorguyu eksiksiz atlatabilmesi için ona dua edin...” şeklindeki tespit hadisini de delil olarak zikretmiştir (İbn Hacer, 1988:II, 699).

İbn Teymiyye, söz konusu telkinin Horasan bölgesindeki Şafii âlimlerin uygun gördüklerini ancak Şafii'nin konuya ait kendisinin herhangi bir fetvasının olmadığını söyler. Ebû Umâme (r.a.), Vâsile b. El-Eska (r.a) ve daha başka sahabelerin bunu yaptıklarını, Hanbelî fukahasının da bunu müstehap gördüklerini de kaydeder. Son

olarak da, telkinin caiz olduğunu ama revatib bir sünnet olmadığını ifade etmiştir (İbn Teymiyye, 1978:XXIV, 299).

İmam Malik, definden sonra kabir üzerinde telkine dair sahih bir rivayet olmadığını belirterek bu işlemin mekruh olduğunu söylemiştir. İmam Hanefi ise, söz konusu telkinin ne yasaklanmış ne de emredilmiş olduğunu, bu konuda insanların serbest olduğunu belirtmiştir (Toprak: 2005:239).

Zeyla'î, Hanefilerin üç ayrı görüşünden bahseder. Bu üç görüş; sorgu için ruhun geri dönmesinden dolayı caiz; caiz değil; ne yapılması emredilir ne de yapanlar engellenir şeklinde özetlenebilir (Zeyla'î, h.1313:234).

Neticede, definden sonraki telkinin, yapılması emredilmemekle birlikte meşru bir hal olduğunu söyleyebiliriz. Rivayetlere bakılınca Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir telkin vermediğinin görülmesinin yanında sahabeden ve tabiinden rivayetler gelmiştir. Bu hususta İslam âlimleri farklı yorumlar yapmış olsalar da, asr-ı saadetten günümüze böyle bir uygulamanın güzel görüldüğü hatta ölenin kendisine telkin konusunda vasiyet ettiği bilinmektedir. Yapılması ve yapılmaması hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'in kesin bir söylemi olmadığından herkes cenazesini için telkin verip vermemek hususunda serbesttir. Kısacası telkin, Revâtip bir sünnet değildir. Telkin yapanlar kınanmamalı ve yapmayanlar da yapmaya zorlanmamalıdır.

2.6. Ölüye Kur'an Okumak

Kur'an-ı Kerim, yaşamakta olan tüm insanlık için bir rahmet, şifa ve okunmasında fayda vere Allah (c.c.)'in bir kelamıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.)'den nakledilen oldukça fazla rivayetler vardır. Bunlardan bir tanesi de Abdullah b. Mesut (r.a.) tarafından nakledilen hadistir. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Allah (c.c.)'in Kitab'ından bir harf okuyana bir hasene vardır. Bir hasene ise, on kat olarak yazılır”* (Tirmizi, “Fedâilü'l-Kur'an”, 16).

Bu hadis çerçevesinde, Kur'an'ın okunması, dirilerin yanında hayattan göçmüş müslüman kişilerin de bu gibi rahmet ve faydalardan yararlanabileceği gibi hususlar İslam âlimleri tarafından tartışılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gerek yakın çevresi gerekse arkadaşlarından ölen olduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara Kur'an okumuş mudur? Ya da Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahabeler böyle bir uygulama içerisinde

olmuşlardır? Kur'an'ın okunması sonucu sevabın ölümlere ulaşması mümkün müdür? Yine bunlar ile ilgili herhangi bir rivayet var mıdır? Ya da bazılarının dediği gibi bu husus tamamen batıl inanç mıdır? gibi soruları rivayetler ve İslam alimleri tarafından yapılan yorumlarla açıklamaya çalışacağız.

2.6.1. Ölüye Kur'an Okunabileceğine Dair Rivayetler ve Görüşler

Söz konusu olan konu hakkında muhaddislerin eserlerinde birçok hadis olmakla beraber, en muşhur olan ve İslam âlimleri tarafından müsbet veya menfi olarak sunulan birkaç hadisi zikredeceğiz. Bunlardan ilki Ma'kıl b. Yesar (r.a.) tarafından nakledilen hadistir. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.)'in “*ölülerinize (Yasin'i) okuyunuz*” (Ebu Davud, “Cenâîz”, 20) hadisidir.

Heysemî, hadisin sahih olduğunu söylerken (Heysemî, 1987:IV, 314), Hâkim ve Zehebî de rivayetin sahih olduğu kanaatindedirler (Hâkim, 1990:I, 752). Diğer taraftan, İbn Kattân, rivayet edilen üç açıdan mualllel olduğunu ve bu hadisin zayıf olduğunu belirterek, hadisin bazı tariklerinde mevkuף, bazılarında ise merfu olarak rivayet edilmiş olmasının yanında isnadında *ızdırâb* olduğunu söyler (İbn Hacer, 1997:II, 650).

Hadisin ifade ettiği anlam üzerinde muhaddisler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısım musannifler bu rivayeti, sekarat-ı mevt halinde olan kişiye yapılabilecek işlemlerle ilgili bablarda ele alırken (İbn Mâce, “Cenâîz”, 24) bir kısmı da *istirca* (İnnâ lillâh) babından sonra bu hadise yer vermiştir (Ebu Davud, “Cenâîz”, 24). Özellikle Ebu Davud, bab başlıklarında belli bir sıra takip etmiş ve *istirca* ile *ölünün üzerini örtme* bablarından sonra söz konusu babı açmış ve hadiste ifade edilen “*mevta*” kelimesinin, ölmekte olan kişilerin değil ölmüş olanların kastedildiği kanaatindedir. Hadisin zahiri anlamı zaten böyledir. Şafii âlimlerinden olan Muhibbu't-Taberi de bu hadisin zahiri yönden anlamını alarak ölüden kastedilenin, ruhu bedeninden ayrılan kimse olduğunu ve hadisin ölmek üzere olan kimse için hamededilmesinin hiçbir dayanağının olmadığını ileri sürmüşlerdir (İbn Hacer, 1997:II, 650).

“*Ölülerinize (Yasin'i) okuyunuz*” hadisinin zayıf olduğunu söyleyenlerin yanında uyduma olduğunu söyleyen olmamıştır. Bu da bize bu konunun zayıfta olsa aslının olduğunu göstermektedir. Yapılan yorumlar ve düşünceler, hem ölmek üzere olan kişiler hem de ölenler olmak üzere iki yönlü bir sonuç çıkar ki, bu şekilde bir düşünüşün doğru

bir yaklaşım tarzı olduğu kanaatindeyiz.

Bir başka hadis ise, Enes b. Malik (r.a.)’den nakledilen hadistir: “*Kim mezarlığa girip de Yâsin sûresini okursa orada bulunan ölülerin azabını hafifletir. Okuyana da o kabristandakilerin sayısınca iyilik yazılır*” (Kurtubi, 1986:I, 102). Elbanî, hadisin bilinen isnadını göz önüne alarak bu hadisin merfu hadis olduğu kanaatinde olduğunu söyleyerek görüşünü belirtmiştir (Elbanî, 1988:III, 398).

Yine bir başka hadiste Hz. Peygamber’den (s.a.s.) Abdullah b. Ömer (r.a) şöyle rivayet etmiştir: “*İçinizden birisi öldüğü zaman onu durdurmayın ve onu kabrine koyma konusunda acele ediniz. Sonra da içinizden birisi ölünün başucuna durarak Fatıha suresini, ayakucunda da Bakara suresini okusun*” (Taberânî, 1985:XII, 340). Merfu olarak rivayet edilen bu hadisin isnadı, Heysemî senetteki bir şahsın zayıf olduğu gerekçesiyle bu hadisi zayıf olarak nitelemiştir (Heysemî, 1987: III, 47).

Son olarak sahabeden Leclac (r.a.), oğluna vasiyetinde, kendisinin öldüğü vakit mezarının üstü örtüldükten sonra “*Bismillahi ve ala milleti Resûlullahi* “ demesini ardından Bakara suresinin baş ve son taraflarından bir kısmını okumasını söylemiştir. Ve bunu Hz. Peygamber (s.a.s.)’den duyduğunu nakletmiştir (Taberânî, 1985:XIX, 220-221). Heysemî, hadisin ravilerinin tamamının sika olduğunu belirtmiştir. Ancak bir ravi hakkında tereddüt etmiştir (Heysemî, 1987: III, 47). İbn Hacer ise bahsi geçen ravi için *makbul* hükmünü vermiştir. (İbn Hacer, 1991:348) Bunun dışında isnadda bir problem gözükmemektedir.

Ku’an’ın ölümlere okunmasına dair zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz ondan fazla rivayet bulunmamaktadır. Bu rivayetlerin biri dışında hicri dördüncü asırdan itibaren hadis kaynaklarına girdiği görülmektedir. İlk hadis kitaplarından itibaren belli başlı hadis mecmualarının çoğunda yer alan hadis “*ölülerinize Yasin sûresini okuyunuz*” hadistir. Bu hadisle ilgili musannıfçuların görüşlerini daha önceden söylemiştik.

Ölümlere Kur’an okunabileceğini gösteren pek çok merfu hadisten yalnızca iki tanesi istidlale elverişlidir. Diğerleri ise mevzu olarak değerlendirilir. Bunların dışında ölümlere Kur’an okunmasının bir sahabe uygulamasını gösteren rivayetler de vardır. Naklettiğimiz rivayetler de bunu göstermektedir. Dolayısıyla hadis açısından konu yeni değil aksine önceden de var olan bir uygulamaya olduğunu görmekteyiz. Yani ölümlere

Kur'an okunmasının sonradan bir bid'at olarak ortaya çıktığını, böyle değerlendirilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

İsnad açısından bir problem taşımayan Leclac (r.a.) hadisinin yanında Abdullah b. Ömer (r.a.)'in naklettiği hadisini Kurtubî (Kurtubî, 1986:I, 102), Suyutî (Suyutî, 1992:403) gibi âlimler, ölümlere Kur'an okunmasının müstahap olduğuna delil olarak zikretmişlerdir.

Selef âlimleri, bir kimsenin Kur'an okuması sonucu ondan hasıl olan sevabı ölüye bağışlama hususuna karşı bir tavır sergilememişlerdir (el-Cezviyye, 2007:206). Daha sonradan gelen âlimlerden Fahrettin Razi de, her şeyin kalbi olduğu gibi Kur'an'ın kalbinin de Yasin süresi olduğunu söyleyen hadisinin yanında bir de ölüme yaklaşan kimseye Yasin süresinin okunması gerektiğini söyler. Ona göre, ölüm döşğinde olan kişinin, lisanı zayıftır. Fakat kalp bütün varlığı ile Allah (c.c.) yönelir. Bundan dolayı ona kalbini kuvvetlendirecek bir şey okunmalıdır. İşte bu kuvvetlendirecek şey de Yasin süresi olduğunu kaydeder (Razi, 1938:XXVI, 113). Yasin süresinin ölmekte olanlara ve ölümlere okunmasının müstahap olduğunu söyleyenler, bunu da Allah (c.c.)'ın rızasını kastederek ve sevabını O'ndan bekleyerek okunması şartıyla, her iki durumdaki kimseye de fayda getireceğini söylerler (Benna, 19???:VII, 67).

Genel olarak âlimler, ölünün dua ve istiğfardan faydalanabileceği hususunda irtifak halindedirler. Ayette insanların iman ile kendilerinden öncekiler için mağfaret dilemelerini (el-Haşr, 59/10) delil olarak gösterirler. Ancak mezhep âlimlerin bir kısmı, ölümler adına namaz ve Kur'an okumak gibi bedeni bazı ibadetlerin ölüye ulaşım ulaşmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefilerin görüşüne göre, kabrin yanında Kur'an okuyanları oturtmak mekruh olmamakla birlikte yaptığı iyi amellerin ölüye bağışlanabileceğini ve sevabın ölüye ulaşacağını belirtirler. Ancak ölüye bağışlamak için ibadet niyetiyle hiçbir maddi menfaat beklemeden ve almadan Kur'an okunması şartıyla bu sevap, ölüye hâsıl olur (Karaman, 2005:81).

Hanbelîlere göre, kabrin yanında Kur'an okumakta bir sakınca yoktur. Delili daha Önce geçen şu hadistir: *"Her kim kabristana girer de Yasin suresini okursa, Allah (c.c.) tealâ o gün orada bulunan ölümlerin azabını hafifletir. Orada bulunan ölümler sayısınca da okuyana sevap yazılır."* Başka bir hadis de şöyledir: *"Her kim ana babasının kabrini ziyaret eder de biri veya ikisinin kabirleri yanında Yasin suresini okursa Allah onu*

mağfiret eder” Ancak Suyutî, el-Camii'nde bu iki hadisin de zayıf olduğunu belirtmiştir (Zuhaylî, 1992:III, 99).

Malikiler ise, duanın dışındaki bedenî ibadetlerin ölüye ulaşmayacağını söylemişlerdir. Onlara göre muhtazarın yanında Kur'ân okunabilir ama gerek defin sırasında gerekse definden sonra Seleften bir rivayet gelmediği için ölülere Kur'an okunmaz kanaatindedirler. Ancak çok sonra gelen Maliki âlimler ise ölüye Kur'an okuyup bunların sevabının ölüye bağışlanmasında bir sakınca görmezler (Zuhaylî, 1992:III, 99).

Şafîilerde yaygın olan görüş ise; ölüye kendi amelinden başkası fayda vermez. Ölü adına namaz kılmak, Kur'an okumak ve benzeri işler gibi. Ancak Şafîilerin sonradan gelen fakihleri, Kur'an okumanın sevabının ölüye ulaşacağı yolunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Onlara göre mü'minlerin güzel gördüğü şey, Allah (c.c.) katında da güzeldir (Zuhaylî, 1992:III, 99-100).

Sonuçta genel olarak cumhur, Kur'an-ı Kerim'in ölülere okunabileceğini kıraatın sevâbının bağışlanması durumunda bu sevâbın ölülere ulaşacağı ve ölülerin bu sevaptan yararlanabileceği kanaatindedir.

Buraya kadar olan bölümde, ölülere Kur 'an okunabileceğini ve ölülerin kendilerine bağışlanan kıraat sevabından yararlanacağını ifade eden âlimlerin görüşlerini aktardık. Şimdi de hem erken dönemlerde hem de son zamanlarda Kur'an-ı Kerim'in, ölülere hiçbir surette okunamayacağını, okunsa bile faydasının olmayacağını savunan âlimlerin görüşlerini aktaracağız.

Böyle düşününlere göre; Kur'an hayatta olan, işiten, gören ve kavrayabilenler için indirilmiş dünya hayatıyla ilgili bir kılavuzdur. O, ölülere hitap etmiyor, onların da ondan yararlanma zaman ve imkânları kalmamıştır artık. Kur'an'ı Kerim den; ölülere seslerin iletilemediği (er-Rum, 30/52), her insanın ancak kendi kazancının rehin tutulduğunu (et-Tur, 52/21), kabirlerde bulunanlara işittirecek takatin olmaması (el-Fatır, 35/22), hiçbir bir kimsenin başkasının vebalin yüklenemeyeceği ve insanın ancak çalıştığı nispetinde hesaba çekileceği (en-Necm, 53/38-41), günahkar kimselerin başkasının günahını yüklenemeyeceği ve yükünün ağırlığından dolayı yakını bile olsa başkasından asla bir şey alamayacağı (el-Fatır, 35/18), herkesin kazandığı iyilik ve yaptığı zararın kendisinin çekeceği (el-Bakara, 2/286) gibi ayetleri delil olarak

gösterirler. Yine “*O gün kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür,*” (el-İnfitar, 82/19), “*Babanın çocuğunun yaptığından dolayı ceza göremeyeceği bir günden çekinin*” (el-Lokman, 31/33), “*...Sizler ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz*” (el-Yasin, 36/54), “*gökleri ve yeri önemli bir amaç için; her insanın kendi yaptıklarıyla değerlendirilmesi ve hiç kimsenin haksızlığa uğramaması için yarattığını*” (el-Casiye, 42/22) ifade eden bu ayetleri de delil getirmişlerdir. Bu ve benzeri ayetlerden anlaşılıyor ki cennet ya da cehennem, insanın âhiretteki yerini kendi eliyle kazanması ve hiç kimseye en ufak bir haksızlık edilmemesi için bu geçici hayat yaratılmıştır, diyerek okunan Kur’an’ı Kerim’in faydasız olacağını söylemişlerdir.

Akrabaların, eş ya da dostların, ölümlerinin ardından yapacakları ve sevaplarına sevap katacak, onları azaptan kurtaracak, sâlih amellerini artırıcı herhangi bir iyilik yapmaları da Kur’an-ı Kerim’de söz konusu değildir. Kim dünya hayatında ne yaparsa, Allah (c.c.) katında ancak onu bulacaktır (el-Bakara, 2/110; el-Müzemmil, 73/20). Kur’an’ı Kerim’de olan, sadece ölünün vasiyetlerinin yerine getirilmesi, borçlarının ödenmesi (en-Nisa, 4/11, 12), onun için hayır dua edip Allah’tan (c.c.) bağışlanmasını dilemektir (el-İbrahim, 14/41; el-Haşr, 59/10).

Her konuda olduğu gibi bu konuda da Kur’an’dan hemen sonra başvurulacak ikinci önemli kaynak Resûlullah’ın (s.a.s.) sünnetidir. Peygamberimiz (s.a.s.): “*Amel ediniz. Çünkü ben, Allah’tan gelecek bir şeyi sizden savamam*” (Buhârî, “Vesaya”, 11) demektedir.

Hadisleri taradığımızda, orada da ölünün cenaze namazına iştirak etmek, defnedilirken hazır bulunmak, varsa vasiyetini yerine getirmek ve borcunu ödemek, hayır ile yâd etmek, onun için hayır dua etmek, Allah’tan bağışlanmasını dilemenin dışında bir vecibeye rastlayamadık. Bilhassa evlatlarının ve sevenlerinin ölü için yapmaları önemle tavsiye edilen bir iyilik de onun dostlarını ziyaret etmek, sevip de görüp gözettiği insanları görüp gözetmektir (Nevevî, 2001:227-310).

Resûlullah (s.a.s.)’ın hayatta iken zaman zaman Baki Mezarlığını ziyaret edip ölümler için dua ettiğine dair birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır (İbn Mace, “Cenâiz”, 46-47). Ancak orada, Fatiha suresi de dâhil, Kur’an okuduğu veya ashabına, ölümleri için Kur’an okumaları ve sevabını bağışlamaları konusunda tavsiyede bulunduğu dair sahih hiçbir rivayet bulunmamaktadır. Resûlullah (s.a.s.)’ın ölümler için, mezarlıkta veya

mezarlık dışında Kur'an okuduğuna dair sahih bir hadis mevcut değildir. Peygamberimiz (s.a.s.): “*Evlerinizde Bakara süresini okuyunuz, onları kabirlere çevirmeyiniz*” (Müslim, “Salatü'l-Müsafirîn”, 29). buyurmuştur. Ölülere fayda versin diye Kur'an okunması meşru olsaydı, Peygamberimiz bu hadisi buyurmazdı. Çünkü kabirler Kur'an okuma ve namaz kılma yeri değildir. Sahabeden birinin, Resûlullah (s.a.s.)'in vefatı esnasında veya vefatından sonra kabrinde durup da Kur'ân okuduğu hiç duyulmamıştır. Sahih hadis kitaplarında buna dair bir bilgide yer almamaktadır. Böyle bir şey olsaydı, yani ölüler için Kur'an okumak caiz ve faydalı olsaydı, Sahabe-i Kiram, canlarından daha çok sevdikleri Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra onun için bol bol Kur'an okuyup hatimler indirmezler miydi? Aynı şekilde sahabenin de Nebi (s.a.s.) hayatta iken veya öldükten sonra mezarlıkta, ne kendi ölüleri için ne de Resûlullah (s.a.s.) için Kur'an okudukları, hatim indirdikleri ve sevabını bağışladıkları hususunda sahih bir rivayet bulunmamaktadır.

Sonuç olarak ister Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nispet edilsin, isterse sahabeye nispet edilsin hicri dördüncü asrın ikinci yarısına kadar bir araya getirilen sünnet malzemesi içerisinde, “*Ölülerinize Yasin okuyunuz.*” hadisi dışında konuyla ilgili başka bir haber mevcut değildir. Sayıları onu bulan bu rivayetlerden sadece İbn Ömer (r.a.) ile Leclac (r.a.) hadisleri isnad açısından istidlâle elverişlidir. Bu rivâyetler çerçevesinde ölülere Kur'an okumanın sünnet olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten şimdiye kadar hiçbir İslam âlimi bunun sünnet olduğunu söylememiştir. Fakat ölülere Kur'an okumanın tamamen bid'at olduğunu söylemenin de yanlış olduğu kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Ölülerinize Yâsîn okuyunuz*” hadisi ve bu tavsiyesinin sahâbe tarafından uygulanması üzerinde hiçbir şüphe yoktur. Bu hadîsi ve sahâbe uygulamasını, ölmek üzere olan dirilere /muhtadara hasretmek de tamamen bir yorumdur. Böyle bir anlamın çıkarılabilmesi için hadîsin vürüd sebebine ya da bir açıklamaya ihtiyaç vardır ki, bunların hiçbirisi yoktur. Aksine İbn Ömer (r.a.) ve Leclac'ın (r.a.) uygulamaları hadisteki “mevtaküm” kelimesinin mutlak olarak kullanıldığını göstermektedir. Diğer taraftan hicrî dördüncü asırdan sonra fukaha arasında, herhangi bir dünyevî menfaat beklemeksizin ölüye bağışlanmak üzere ibadet niyetiyle okunan Kur'an'ın sevabının ölüye ulaşacağı konusunda icmaya varan bir ittifak vardır.

Fakat araştırmamızın şu satırlarına kadar olan kısmından da anlaşılacağı gibi sünnet açısından ölü adına yapılabilecek en faydalı ameller sadaka, duâ ve kamu yararına yapılacak hayırlar ve tesisler olduğu halde, bunlar zamanla unutulmuş ve bu gün bunların yerini devir, hatim ve mevlid almıştır. Kur'an-ı Kerim'in ölülere okunması konusunda o kadar ileri gidilmiştir ki, adeta bu alanda özel bir sektör doğmuş ve hayatında hiç Kur'an okumayan ve Kur'an'ın içeriğinden habersiz olan insanlar ölür ölmez, adına hatim ve mevlid programları düzenlenir hale gelmiştir. Müslümanların büyük bir kısmının gözünde artık Kur'an, hastalara ve ölülere okunan bir kitap durumuna düşmüştür. Bu bir sapmadır. Zira Kur'an'ın muhatapları dirilerdir.

Diğer taraftan bu toplumsal yanılığı ve aşırılıktan hareketle Kur'an'ın, ölülere okunmayacağını, okunsa bile kesinlikle onlara hiçbir faydasının olmayacağını ileri sürmek de ikinci bir yanlıştır. Kanaatimizce bir yanlış düzeltirken başka bir yanlışa düşmenin temelinde ise, muallâk bir düşünce yapısı vardır. On dört asırlık bir zaman dilimini yok sayarak Kur'an'ı anlamaya çalışmanın başka bir sonucu da olamaz zaten. Bir uygulamanın toplumsal olmanın ya da örf haline gelmesinin mutlak olarak doğru olduğunu iddia etmiyoruz. Ama dördüncü asırdan itibaren fakihiyle muhaddisiyle ulemanın icmaya varacak derecede bir ittifakından bahsediyoruz.

2.6.2. Ücretle Kur'an Okuma

Cenab-ı Allah (c.c.) Kur'an'da ihlâslı bir şekilde yapılan bir ibadetin karşılıksız bırakılmayacağını (el-Bakara, 2/112; el-Al-i İmran, 3/57; en-Nisa, 4/114), insanın kazandığının kendisine eksiksiz olarak verileceğini, kimsenin haksızlığa uğratılmayacağını (Ali- İmran, 3/25) haber vermektedir. Yine Fatır süresinde Allah (c.c.)'ın kitabını okuyanların zarar uğratılmayacağını, hak ettiği mükafatı fazlasıyla verileceği (el-Fatır, 35/29-30) bildirilmiştir. Hadislerde de Kur'an okumayı ve dinlemeyi özendirici ifadeler bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'ı okuyanlara her harfe on sevap verileceğini (Tirmizi, "Fedâilü'l Kur'an" 16), âhiretteki derecelerinin yükselteceği (Tirmizi, "Fedâilü'l Kur'an" 18), dünyada kendileri için birer huzur kaynağı olacağı (İbn Mâce, "Mukaddime", 17; Tirmizi, "Kıraat", 12) bildirmiştir. Dolayısıyla Kur'an okumak ve dinlemek, ayet ve hadislerle teşvik edilmiş bir ibadet olduğunu söyleyebiliriz.

İbadette esas olan niyet ve ihlâstır. Hz. Peygamber (s.a.s.); amellerin niyetlere göre

değerlendirildiği, kişinin niyetinde ne varsa o yöndeki maksada ulaşacağını (Zebîdî, 1970:I, 50) haber verir. Bu bağlamda Allah (c.c.), yapılan hayırlı işlerin ihlâs ve iyi niyet ile yapılmasından hoşnut olur; kendisi için yapılan ibadetten başkasını kabul etmez (Buhârî, “Cihad”, 15). O’nun rızası dışında ibadette ikinci bir maksat varsa, o zaman bu şirk sayılır. Çünkü Allah (c.c.), ilahlık vasfında olduğu gibi ibadet konusunda da kendisine ortak koşulmasını kesin olarak reddeder (el-Kehf, 19/110). Bundan ötürü, ibadette esas olan, hiçbir maddi menfaat beklemeden yapılması ve rıza dâhilinde ihlâslı olunmasıdır. Riya yahut dünyevi bir çıkar sağlanmak amacı ile yapılan ibadetler, dinimizce reddedilmiştir.

Konuyu idrak etmek açısından ilk başvurulacak kaynak şüphesiz Kur’an’dır. Kur’an’da bu konu hakkında şüpheye yer vermeyecek kadar kesin olan ayetlerden bir kaçını zikrederim: Bakara süresinde; Kur’an’a inanılması, inkâr edilmemesi emredildikten sonra Allah (c.c.)’in ayetlerini az bir karşılık ile satılmaması (el-Bakara, 2/41), Allah (c.c.)’in ayetlerini gizleyip onu az bir para ile satanların, yiyip içtiklerinin ateşten başka bir şey olamadığı ve kıyamet günü sözü edilen kişiler için büyük ve acı bir azabın olacağı (el-Bakara, 2/41) haber verilmektedir. *“Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alış veriş ne kadar kötüdür”* (el-Ali İmran, 3/187) ayetinin yanında günümüze örnek teşkil eden haham ve rahiplerin insanların mallarını haksız yere yiyip onları Allah (c.c.)’in yolundan engelleyici tavır içinde olanların azaba uğrayacaklarını (et-Tevbe, 9/34-35) yine Kur’an, haber verilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in de bu husus hakkındaki ifadesi de son derece açıklayıcı ve tatminkardır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ücret mukabili Kur’an okumayı dilencilik olarak görmüş ve ashabını bundan men etmiştir. *“Kim Kur’an okursa ecrini Allah’tan istesin. Zira öyle topluluklar gelecek ki, Kur’an okuyacaklar ve ücretini de insanlardan isteyeceklerdir”* (Tirmizi, “Fedailü’l-Kur’an”, 20). Benzeri başka bir hadiste şu ilave vardır: *“Onların, âhirette hiçbir alacağı kalmayacaktır”* (Ebû Davud, “Fedailul Kur’an”, 139).

Yukarıdaki ayet ve hadislerden anlaşılıyor ki; Kur’an, anlaşılacak, vermek istediği mesaj ve manaları kavramak ve Allah’a kulluk yolunda onun rehberliğinden istifade

etmek maksadı ile okunur. Buna da maddi veya manevi herhangi bir menfaat temin etmek düşüncesi eklenmezse, bu faaliyet asla karşılıksız bırakılmayacaktır. İşte bu yüzden denilebilir ki, sadece Allah (c.c.) rızası için yapılan ve riya vb. maksatlar karıştırılmayan ibadetlerden sevap umulur. Fakat Kur'an, bu düşünceler olmadan, sadece lafzını acele okuyup hatim indirmek ve sevabını bedelli-bedelsiz birilerine göndermek maksadı ile veya bu gibi bir takım toplumsal kaygılar basit düşüncelerle okunursa, bunlar ibadette ihlâsı ortadan kaldıracığı ve riya anlamına geleceği için böyle bir okuyuştan sevap beklenilmemelidir.

Aktardığımız ayet ve hadis bağlamında şunu diyebiliriz ki; ücretle Kur'an okumak, hiçbir yönden caiz olmayan bir davranıştır. Böyle bir uygulamanın ne Kitap nede sünnete yeri vardır. Günümüzde yaşadığımız ve yaygın olarak görülen, bir kimsenin geçmişleri için adeta hatim siparişi vermesi ve başkası adına ücret karşılığı hatim okuma uygulamaların da caiz olmadığı ve dinde de yerinin olmadığı yukarıdaki ayet ve hadislerden anlaşılmaktadır. Bu hususta ne müctehid âlimlerin nede mezhep imamların olumlu bir görüşü yoktur. Bunun öncesinde Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabe döneminde de böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Öte yandan, Kur'an okumak bir ibadettir, bu da Allah (c.c.) rızası için yapılır. Bunun dışında güdülen herhangi bir maksat, görünürde ibadete benzese de gerçekte hiçbir değer taşımaz. İbadet olmayınca sevap olmaz, olmayan sevapta ölüye başışlanmaz. Bu tür bir uygulama, inananların Kur'an'la olan irtibatını engellediği için birçok zararları da ortaya çıkar (Çetin, 1993:128-129).

Sonuç olarak indirilen bütün kitaplar ve getirilen tüm dinler, insanlığa eksiksiz bir şekilde açıklanmak ve günlük hayatı ona göre düzenlenmek içindir. Esas ve prensipleri açıklanmayan, bir takım çıkarlar uğruna hükümleri gizli tutulan bir kitap veya din, amacından saptırılmış olur. Bu da Allah'a karşı saygısızlığın en büyüğü, nankörlüğün en kötüsüdür (Duman, 2006:286).

2.7. Ölünün Temel İbadetleri İçin Fidyeye Ödenmesi

İnsanın ölümü ile birlikte ehliyeti de ortadan kalkmaktadır. Bunun sonucunda da bütün teklifler ölü adına düşer ve insanın artık yapamayacak kadar aciz bir duruma düşer. Allah (c.c.)'ın, kulu için bu dünyadaki imtihan süreci sona ermiş ve kulun gideceği yer olan âhiret yurdu için yapabilecek hiçbir şeyi kalmamıştır. Dünyada iyisiyle doğrusuyla

kısacası yaptıkları tüm amellerle baş başa kalacaktır. Allah (c.c)’ın hiçbir kula haksızlık yapmayacağı ve kulun şayet azap görürse, kendisinin işlediği günahların karşılığında olacağı (el-Enfal, 8/51) ayetle sabittir. Bundan dolayı yüce kitabımız Kur’an ve efendimiz (s.a.s.)’in sünneti, tüm insanlık için hayatta ve sıhhatli iken ibadet ve iyi işler yapmaya özendirerek teşvik etmiş, insanın yarınlar için kendi elleriyle göndereceği şeyleri sorgulamasını istemiştir (Tirmizi, “Vesaya”, 7).

Ölmüş, ancak hayattayken mükellef tutuldukları ibadetleri eksik yapmış ya da hiç yapmamış –özellikle namaz ve oruç ibadeti- kişilerin adına geride kalanların, bu eksik yapılmış ya da hiç yapılmamış ibadetlerin sorumluluğundan kurtarılıp kurtarılmayacağı hususu öteden beri tartışıla gelmiştir.

Toplumumuzda her ölenin ardından yapılan, özellikle kazaya kalmış namaz ve oruçları fidye verme suretiyle bu borçları ölenin zimmetinden düşürmek ve varislerin bağısladığı malın ölenin borç miktarını karşılamaması durumunda ortaya konan miktarın, esas olan borca ulaşınca karda hibe edilip geri alınması, ardından tekrar hibe edilmesi gibi davranışların, teolojik kaynaklara dayanıp dayanmadığını tespit etmek gerekir. Zira toplum arasında gelenekselleşen böyle bir uygulamanın dini nazarda doğru olduğu anlamını ifade etmez.

İşte böyle bir uygulamanın kısacası “ıskat ve devir”in, dini verilerde yeri olup olmadığı, olsa bile hangi şartlar dâhilinde olacağı, mezheplerin bu konu hakkındaki görüşleri hususuna kısaca değinip esas olan kanıyı belirteceğiz.

2.7.1. İskat

Dini literatürde “ıskat”, ölen kişinin sağlığında yerine getiremediği namaz, oruç, kurban, adak, keffaret gibi ibadetlerin, öldükten sonra varisleri tarafından fakirlere fidye ödemek suretiyle söz konusu borçlarının düşürülmesine denir (Paçacı ve diğ., 2007:279). Genel olarak İslam fukahası dini literatürde daha çok namaz ve oruç borcunun düşürülmesi anlamına gelen *ıskat-ı savm* ve *ıskat-ı salat* terimlerini kullanırlar. Burada fideden kastedilen maksat, söz konusu ibadetlerin yerine geçmesi ve kişiyi onların terkinden doğan uhrevî sorumluluktan kurtarması amacıyla yapılan ayni veya nakdi ödemelerdir. Ancak gerek Hz. Peygamber (s.a.s.) gerekse sahabe ve tabiinler döneminde böyle bir uygulamanın söz konusu olmadığı görülmekle beraber, bunların fikhın gelişim süreci

göz önüne alınarak incelemesi yerinde ve tutarlı olacaktır (Bardakoğlu, 1999:140).

Öncelikle şunu belirtmekte fayda görüyoruz: İbadetler, anlam ve amaç yönüyle, bireysel işlev oldukları için vekâlet kabul etmezler. İslam dini, ibadetlerin yerine getirilmesinde safiliği, kolaylığı ve güç yetirebilirliği esas almıştır. Bu ibadetlerin ifasında zorluk ya da sıkıntı doğuracak herhangi bir durumda bazı kolaylıklar tanıdığı gibi, söz konusu ibadetlerin yerine getirilemediği durumlarda ise birtakım telafi biçimleri önermiştir. Ancak bundaki genel kaide, ibadetlerin mükellef tarafından ve belirlenen biçimlere uyularak yerine getirilmesidir.

Tutulamayan oruca karşılık onun yerine getirilmesi gerektiğine dair başlıca delil, hasta veya yolcu olan kimsenin tutamadığı günleri adedi diğer günlerde tutması, bunu yapamıyorsa muhtaç sahibi bir kimseyi doyuracak kadar fidye vermesi (el-Bakara, 2/184) ayetidir. Buradaki ayette, güç yerine yetiremeyenlerin fidye verilmesi istenmektedir.

Fidye, ilk olarak mazeret sebebi ile tutulamayan ve bunu kaza etmeden ölen kimseyi içine alacak şekilde genişletilmiş, mirasçılarının bu oruçlar için fidye vermesi caiz görülmüştür. İslam fukahası, burada ölen kişinin orucunu kaza etmeme nedenleri üzerinde durarak, kişinin sağlığında orucunu kaza etme imkânına sahip olması durumu ile orucu tutma imkânı varken ihmal sebebiyle tutmaması gibi bir ayırım yapmışlardır. Bazı fakihlere göre, orucu kaza etme imkânı bulamadan ölen kimseyi, yaşlı ve hasta kimselerin orucu tutamaması gibi görmüş ve mirasçılarının fidye verilmesinin gerektiğini caiz görmüşlerdir. İmkân bulunduğu halde şayet orucunu kaza etmeden ölen kimseler hakkında ise, oruç borcuyla ölen kimsenin adına her gün karşılığında bir fakiri doyurulması (Tirmizi, “Savm”, 23) hadisini genel olarak mirasçının fidye vermesi gerektiğini söylerler. Bazı fakihler ise, oruç borcuyla ölen kimse adına velisinin onun adına oruç tutmasını (Buhârî, “Savm”, 43; Ebu Davud, “Savm”, 41) tavsiye eden hadisini esas alarak, ölen kimsenin adına oruç tutulmasını caiz görürler. Ancak fukahanın çoğunluğuna göre, ölen adına fidye verilmesi hadisi ile kimsenin bir başkası adına namaz kılamayacağı, oruç tutamayacağı yönündeki sahabi görüşlerini esas alarak, namaz oruç gibi bedeni ibadetlerin hiçbir şekilde ölen adına ne yakınlarının nede üçüncü şahısların oruç tutmasını ve namaz kılmasını kesinlikle uygun görmezler (Apaydın ve diğ., 2006:416).

Sağlıklı iken hastalık, yaşlılık, süt emzirme, yolculuk, gebelik, açlık gibi zaruri mazeretler oruç tutmamaya veya başlanmış bir orucu bozmaya ruhsat teşkil etse de, tutulamayan oruçlar için fidye ödenmesi caiz değildir. Fakat, bu kimseler kazaları yerine getirmeden ölürlerse, mirasçıları tarafından tutamadıkları oruçlar için fidye verilmesi İslam âlimlerince caiz ve mendup olarak görülmüştür. Bu konuda da fikhî mezhepler arasında önemli bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır (Bardakoğlu, 1999:140-141).

Şafii ve Malikiler, hiçbir şekilde öle kişi adına yapılan bedeni ibadetlerin sevabının ölüye ulaşmadığını söylerler. Ebu Hanife, Ahmed b. Hanbel ve bir kısım Selef âlimleri ise, ölü adına yapılan oruç tutmak, Kur'an okumak, zikir gibi bedeni ibadetlerin sevabının ölüye ulaşacağını söylemiş ancak bu ibadetlerin ölünün sağlıklarında yapamadıkları ibadetlerin yerine geçebileceğini söylememişlerdir (Toprak, 2005:555).

Diğer bir hususta namazın ıskatıdır. Kişinin sağlığında kılmadığı veya kılamadığı namazlar için öldükten sonra kılamadığı namaz adedi kadar fidye verilerek üzerinde borcunun düşürülmesi temennisini ifadede ıskat-ı salat hakkında, ilk Hanefî âlimlerinin herhangi bir olumlu görüşü bulunmamaktadır. Hadiste mazeret sebebi ile kılınamayan bir namazın daha sonra mazeret ortadan kalkınca o namazın kaza edilmesi gerektiğine (Ebu Davud, "Salat", 11) dair emir varsa da, özürsüz olarak ve bilerek terk edilen bir namazların daha sonra kaza edilmesi gerektiğine ve kişiden namaz borcunun düşeceğine dair açık bir nass bulunmamaktadır. Yine kılınmayan veya kılınamayan bir farz namazı yerine, kişinin veya kişinin vefatından sonra mirasçının fidye vermesinin cevazını ve bu verilen fidyenin ölen kişinin namaz borcunu düşüreceğini açık veya dolaylı bir şekilde bildiren ne bir ayet ne de bir hadis bulunmaktadır. Bundan dolayı da İmam Muhammed, "Allah (c.c.) dilerse yeterli olur" yönünde kesin olmayan bir tabir kullanarak sorumluluğun Allah (c.c.)'ın kaldıracağını belirtmiştir (Bardakoğlu, 1999:141-142). Şafii mezhebinde de yaygın olan görüş, namaz borcuyla ölen bir kimsenin adına yapılan fidye ödemek, onun borcunu düşürmez (Apaydın ve diğ., 2006:374).

Ölen kişi, kendi yapmadığı ve ihmal ettiği tüm ibadetlerden muhakkak sorguya çekilecektir. İster ıskatları yapılsın ister yapılmazın insana ancak çalıştığı vardır. Yapılan bu gibi işlemler, ölünün bırakın borçtan kurtulmasına, toplum nazarında adeta bir inanç akidesi olarak yerleşmiştir.

2.7.2. Devir

Devir, ölünün bıraktığı ya da varislerin bağısladığı malın, ölünün Allah (c.c.)'a olan borçları karşılığında, verilecek fidye miktarını karşılamaması durumunda, ortaya konan miktarın, söz konusu borçların toplam fidye miktarına ulaşınca kadar, varislere iade edilmesi şartıyla yoksullara hibe edilmesidir. Yani devir fidye ödemede geliştirilen bir yöntemi ifade eder (Apaydın ve diğ., 2006:370).

Ölen kişinin tüm ibadet borçlarının fidye ile ıskat edilebileceği düşüncesinin yaygınlaşması neticesinde ve zengin-fakir arasında bir ayırım yapılmaması açısından mirasçılar, vefat eden yakınlarının yüksek tutan fidye karşılığını ödeyebilme imkânı bulabilmek için hicri dördüncü asırdan itibaren “devir” işlemi bulunmuş ve caiz görülmüştür. Devirin işleyişi ise, ıskat için fakir olan kimseye, nakdi bedelin bir kısmının verilmesi suretiyle hibe edip tekrar hibe yoluyla ondan geri alması ve toplam borç miktarına ulaşınca kadar bu şekilde işlemin devam etmesi şeklinde devam etmez. Oruç ve namazın devir işlemlerine bazı fukahanın cevaz vermesi, onların herhangi bir şer’i delilden ziyade ihtiyat ve temenniye dayalı bir iyimserliğin yattığı görülür. Yine böyle bir uygulamaya cevaz vermeleri, fakirlerin bu durumdan yararlandığı, bu sebeple de hayır yönü bulunan ıskat imkânını, vefat eden yakınlarının ibadet borçları için fidye verme arzusu içinde olan, fakat mali durumları buna elverişli olmayan fakir ailelere de tanıma ve böylece bedeni ibadetlerde mükellefiyet ve ifa imkânı yönüyle eşitlik ilkesinin koruma düşüncesi de yatmaktadır. Ancak ne kadar iyimser düşünülürse düşünülün, hukuk kurallarına aykırı olmakla birlikte, İslam’ın ruhuna uygun düşmediği, bundan dolayı ilk ortaya çıktığı günden itibaren İslam âlimleri tarafından sert eleştirilerine ve bid’at nitelendirmelerine konu olduğu görülür (Bardakoğlu, 1999:142).

Sonuçta, zikredilen Bakara suresinin 184. ayetinde oruç tutmaya gücü yetmeyen ve sürekli mazeret sahibi olanların fidye vermeleri gerektiği belirtilmiş, bunun dışında ölü için orucun düşürülmesi yani ıskat-ı savmın ayette yer almadığı gibi, namazın düşürülmesi (ıskat-ı salat) ve diğer ıskat türleri ile devir işleminin ise Kur'an veya Sünnet'ten herhangi bir delile ve fıkhi hüküm usule dayanmadığı açıktır. Bedeni ibadetler, kişinin kendisini Allah (c.c.)'a yükselişini sembolize ettiği ve kişi açısından onda manevi ve ahlaki fayda taşıdığı için, bunların bir nevi sıradan borç-alacak ilişkisi

gibi görülmesi, ıskatın ibadetlerin ifası için bir nevi alternatif ifa olara değerlendirilmesi ibadetlerin ruhu ve amacına aykırıdır. İskat ve devrin İslam toplumları arasında yayılmasının temel nedeni; İslam fakihlerin bir kısmı tarafından ihtiyat ve temenniden öte gitmeyen, vefat eden kimselerin yakınları tarafından ölenin bir çeşit uhrevi sorumluluğunu azaltacak iyi niyet ve gayreti ve fakirlere tasaddukta bulunduğu için bazı olumlu yöndeki sonuçları içermesidir. Kur'an ve Sünnet'in açıklamaları, sahabe yaşantısı ve müctehid âlimlerin fetvalarında, özürsüz olarak tutulmayan ve kaza edilmeyen oruçlar ve kılınmayan namazlar için ıskatın, yine bunların fidye olarak tamamlanması amacıyla yapılan devrin cevazı yönünde hiçbir belirti ve açıklama bulunmamaktadır (Bardakoğlu, 1999:143).

2.8. Taziye

Taziye; “Azâ” filinin “tef’il” babından bir mastar olup, musibetlerle karşılaşan kişiyi teselli etme, sabır için teşvik etme anlamında gelip, Türkçe de; bir yakını vefat eden kimseye baş sağlığı dilemek, geçmiş olsun dileklerini bilmek manasında kullanılır (Develioğlu, 1988:1249). Verilen tanımdan anlaşılacağı üzere taziye, herhangi bir musibetle karşılaşan kişiyi teselli etme, bir felaket karşısında üzüntüyü azaltacak sözler söyleme, yakını ölen kimselere başsağlığı dileme ve sabır tavsiye etme anlamlarında kullanılır.

Allah'ın (c.c.) izni olmadıkça hiç kimseye bir musibet gelip çatmaz, zira her şey Allah'ın (c.c.) bilgi ve izni ile (et-Teğâbun, 64/11). İnsan, eşini, çoğunu, ebeveynini yahut yakın bir akrabasını kaybetmek gibi bir musibetin, ancak Allah (c.c.)'ın izni ile gerçekleştiğine kesin olarak inanırsa, Allah (c.c.) onu kalbinde telimiyet ve ilahi hükme rıza gösterme başarısını ihsan eder. Bundan dolayı, kulun, büyük bir ecir elde edebilmesi için, sabretmesi Allah (c.c.)'a hamdetmesi, O'na yönelerek istircada bulunması gerekir. Allah (c.c.) insanı, korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksilterek imtihan ederek, onların sabırları neticesinde rahmet ve mağfirete nail olacaklardır (el-Bakara, 2/155-157).

Ölen birinin taziyesine gitmek büyük bir sevaptır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) muhtelif hadislerinde taziye de bulunmanın, sevap yönünden önemine dikkat çekmiştir. Hatta bu mükâfatın, musibete uğrayıp da sabreden mükâfatı kadar olacağını belirtmiştir (Tirmizi, “Cenâiz”, 71). Yine, taziye ve teselli amacıyla Müslüman bir kardeşini ziyaret

eden kişiler, kıyamet günü Allah (c.c.)'in onlara şerefe ve üstünlük elbiseleri giydirecek (İbni Mace, "Cenâiz", 56).

Taziye için belirli bir yer olmadığı gibi herhangi belirlenmiş bir zaman da yoktur. Ancak ölüm vukuundan itibaren o yerleşim yerinde bulunanların üç gün içinde ve ilk karşılaştıkları zaman taziyede bulunması gerekir. Bu, defin işleminden sonra olabileceği gibi öncesinde de olabilir. Ama genel olan kanı ise definden sonrası efdaldır. Ayrıca ölen kişinin aile efradının oturduğu yerdekiler için taziye üç günden sonra bırakmak, acıyı tazeleyeceği ve üzüntüyü artıracığı için mekruh olarak görülmemektedir (Toprak, 2005:245-246). Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) üç güne kadar yas tutmaya izin vermiş, üç günden sonra yas tutmanın helal olmadığını belirtmiştir (Buhârî, "Cenâiz", 30, 31).

Şafii ve Hanbelîlere göre, cenaze sahiplerinin matem havası gibi bir yerde oturup taziye dilekleri için gelenleri kabul etmesi ve taziye için gelenlerin ölen kişinin sahiplerinin yanında oturması mekruhtur. Onlara bunun mekruh olması, yaşanan üzüntünün devam etmesini engellemek amacıyla. Hanefîlere göre, üç gün süreyle taziye için mescit dışında bir yerde oturmakta sakınca yoktur. Malikiler taziye sahibinin evinde oturmasının mübah olacağını söylerler. Yine İmam Malik hariç diğer mezhep imamları, müstehap olan taziye ziyaretinin bir defa olacağını söylerler. Bunun yanında cenaze sahibinin evinde geceleme de mekruhtur (Zuhaylî, 1992:III, 93-94).

Taziye, ölenin yakınlarına mümkün olduğunca teselli edici, rahatlatıcı sözler söylenmek ve üzüntüsünün paylaşıldığını göstermekten ibarettir. Ayrıca taziyenin kabristanda veya ölünün kapısının önünde yapılması mekruh görülmüştür (Apaydın ve diğ., 2006:369). Taziyede bulunanların, taziye gittikleri ortamda taziye gerek taziye sahipleri için gerekse oradakiler için kullanılan özel bir söz yoktur. Örfü göre en uygun ve münasip sözler ne ise o sözler söylenir (Yavuz, 2002:199). Ancak taziyede kullanılacak en güzel ifade Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kızı Zeyneb'e yaptığı taziye söylediği ifadelerdir. Ona oğlunun ölmek üzere olduğunu haber veren bir elçi gönderdiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz aldığı da, verdiği de Allah (c.c.)'ındır. O'nun nezdindeki her bir şey belli bir vade ile. O bakımdan sabretsin, ecrini de Allah (c.c.)'tan beklesin"* (Buhârî, "Cenâiz", 80; İbn Mace, "Cenâiz", 506).

Sonuç olarak; ölünün yakınlarına taziyede bulunmak sünnettir. Taziye ilk üç günde

yapılabilir. Taziye için belirli bir mekân yoktur. Taziyeye gelenler ölü sahibini nerede bulursa orada taziyede bulunarak başsağlığı dileyebilir. Ayrıca taziye için hususi bir söz kalıbı olmamakla beraber kişi içinden geldiği gibi dua ederek ölü sahibine baş sağlığı dileğinde bulunabilir.

2.9. Kabir Ziyareti

Ziyaret inancı yalnızca Türk yahut İslam dünyası ile sınırlı değildir. Natürizm ve Animizm diye adlandırılan tabiat kuvvetlerine veya onların kişileştirilmiş şekillerine tapınma şeklindeki inanç ve uygulamalara Afrika, Amerika ve Avustralya'nın ilkel yerlilerle birlikte Uzak Doğu ülkelerinde, eski Yunan ve Roma'da da rastlanmaktadır. Yine, Hıristiyanlık, azizler kültürünü, daha ilk dönemlerden beri dini hayatın önemli bir unsuru haline getirmiştir (Günay, 2002:354).

Kabir ziyaretlerinin, kabirlerin yapılışı kadar eski olduğunu söyleyebiliriz. Yeryüzünde ölümler için kabir yapımına başlandığından bu güne değin, insanoğlu buraları çeşitli gaye maksatlarla ziyaret emişlerdir. Nitekim kabirlere “mezar” isminin verilmesi de bunu gösterir ki, mezar, “ziyaret edilen yer” manasına gelip, özellikle ziyaret edilen kabirler için kullanılır (Toprak, 2005:501).

İlk dönemlerde Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yasaklanıp sonradan kabir ziyaretine izin verildiğini, gelen rivayetlerden anlamaktayız: “*Size kabir ziyaretini yasaklamıştım, şimdi buna izin veriyorum, onları ziyaret ediniz*” (Müslim, “Cenâîz,” 36). Bundaki sebep, yalnız ve aciz bir halde bulduklarına inanan kimselerin, yalnızlık hissini gidermek ve manen güçlendirmek için atalarının bulunduğu mezarlardan medet ummaları (Akyüz, 2006:727-728) ve zamanla insanları şirke ve puta tapıcılığa götürmesidir ki, İslam'ın gerek kalp gerekse yaşantıda insanlar tarafından tam bir şekilde yerleştirilmesidir (Toprak, 2005:502).

İnsanın ziyaret ettiği kabirler arasından şüphesiz ilk sırayı, annesi, babası, çocuğu, yakın akraba ve eş-dostlarıdır. Çünkü insan yaratılış gereği hayatta iken en çok sevdiği ve ziyaret ettiği kişileri hemen unutmaması mümkün değildir. Nitekim kaynaklar, Resulüllah (s.a.s.)'ın Mekke'nin fethi sırasında annesi Hz. Amine'nin kabrini, her yıl uhud şehitlerini, ara sıra baki mezarlığını, Hz. Fatıma (r.a.)'nın her cuma günü Hz. Hamza (r.a.)'nın mezarını, Hz. Ömer (r.a.)'in babasının kabrini, Hz. Aişe (r.a.)'nin Mekke'de

medfun bulunan kardeşi Abdurrahman İbni Ebi Bekr (r.a.)'in kabrini ziyaret ettiğini, Hz. Ebu Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve İbni Mesud (r.a.)'un da kabir ziyaretinde bulduklarını zikreder (Miras, 1988:IV, 371-374).

Müslüman kabirleri ziyaret, gerek ziyaretçi gerekse kabirde yatan için fayda sağladığına dair nakledin haberler vardır. Mü'minlerin ve daha çok yakın akrabaların kabirleri, onlara faydalı olmak için ziyaret edilir. Ziyaret esnasında kendilerine dua edilip, okunan Kur'an'ın, verilen sadakanın vb. sevabı onlara bağışlanır. Aynı zamanda bu ziyaretler, ölümü ve kabri hatırlamaya vesile oldukları için, ziyaretçi için de fayda temin eder. Kabirleri ziyaret etmek, insana âhireti hatırlattır (İbn Mace, "Cenâiz", 47), kabir ziyareti ölümü hatırlattır (Müslim, "Cenâiz", 36) ve yine kabir ziyareti dünyaya aşırı bir şekilde değer verme ve bağlanmayı önler (İbn Mace, "Cenâiz", 47). Ayrıca Müslüman olmayanların kabrini de ziyaret etmek de mübahtır (Zuhaylî, 1992:III, 91).

Burada, kadınların kabir ziyareti hususuna değinmekte fayda vardır. Kabir ziyaretine izni teşkil eden delil, hiç şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.s.)'in annesinin kabrini ziyaret etmek için Allah (c.c.)'tan izin istemesi ve insanlara bu konu hakkında izin vermesidir (Davudoğlu, 1978:V, 114). İbn Hazm, bu hadis gereği hayatta bir kere kabirleri ziyaret etmenin vacip olduğunu belirtmektedir. Buradan erkekler için kabir ziyaretinin ittifakla caiz olduğu sonucu çıkmaktadır. Kadınların kabir ziyareti hakkında ise farklı görüşler vardır. Tirmizi'de geçen "*Allah (c.c.) kabirleri sık sık ziyaret eden kadınlara lanet etsin*" hadisinden dolayı kadınların kabir ziyaretinde bulunmalarını haram olarak değerlendiren âlimler bulunmamaktadır. Örneğin Kurtubi, kadınların kabirleri sık ziyaretine, eşlerine karşı görevlerini aksatabilecekleri ve süslenip ziyetlerini gösterebileceklerinden dolayı karşı çıkmaktadır (İbn Hacer, 1988:III, 177). Kabir ziyareti kadınlar için aslında ilk dönemlerde nehy edilmiştir. Bunun sebebi ise Yahudi ve Hıristiyanların aziz saydıkları kimselerin kabirlerini, tapınak edinmeleri ve cahiliye devrinden de putlara tapılıyor ve kabirlere secde ediliyor olmasıdır (Miras, 1988:IV, 373).

Şafii ve Hanbelîler, kadınların kabir ziyaretine gitmelerini mekruh olarak değerlendirirler. Bu hüküm, genç yaşlı her kadın için geçerlidir. Yine onlara göre kadınların kabir ziyaretine gitmelerinde fitne çıkacağı, haram olan bir fiilin işleneceği bilirse o zaman kabir ziyaretleri haramdır demişlerdir (Toprak, 2005:525). Hanefi,

Maliki ve cumhurun çoğunluğuna göre ise, kadınların kabir ziyaretinde bulunmalarında hiçbir beis yoktur. Bu konuda ruhsat vermişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arada sırada Baki Mezarlığı'nı ziyaret etmesi ve orada yatanlar için dua ettiğine dair rivayetten (Müslim, "Cenâiz", 102) ve yukarıda zikredilen diğer hadislerden hareketle, kabir ziyaretinin mendup olduğu görüşündedir. Hanefiler, bu konuda kadınların da erkeklerle gibi aynı konumda olduğunu belirtirken çoğunluk kadınların ziyaretini mekruh saymıştır. Hanefiler, kadınların kabir ziyaretine bulunmalarının mendup oluşunu, bu konuda ruhsat niteliğini taşıyan hadiste (Müslim, Cenâiz, 106) kadın erkek ayırımı yapılmamasına dayandırmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kabirleri çok ziyaret eden kadınlara lanet ettiğini bildiren hadisler, (Tirmizi, "Salât", 21; "Cenâiz", 61) ziyaret yasağı olan ilk döneme aittir. Nitekim Hz. Fâtıma (r.a.) her Cuma günü, Hz. Hamza (r.a.)'nın kabrini ziyaret etmiştir (Şener, 2001:36). Yine Hz. Aişe (r.a.)'nin kardeşi Abdurrahman'ın kabrini ziyaret edişi ve " *Resulüllah (s.a.s.) kabir ziyareti için ruhsat verdi*" (Tirmizi, "Cenâiz", 61) demesi, kadınların kabir ziyaretinde bulunabileceğine dair birer delildir.

Kabir ziyaretinin hangi günlerde daha efdal olacağına dair farklı görüşler vardır. Hanefi ve Malikiler; perşembe, cuma ve cumartesi günleri yapılan ziyaretin daha faziletli olduğunu söylerken Şafii ve Maliki'ler; perşembe günü ikindi vakti ile cumartesi gün doğuncaya kadar olan zaman dilimini söylemişlerdir (Toprak, 2005:505). Ancak alimlerin özellikle cuma gününe kabir ziyaretini tahsis etmesi, kabirde yatanın ziyaretçisini tanıyıp bileceğine (Gazzâlî, 2007:IV, 870-871) dair gelen rivayetlerdir ki, o gün yapılacak her türlü dua ve hayırlı işlerin makbulu ve de sevabı diğer günlerden farklı olduğu için ölü, yapılan hayırlardan faydalanır (Zuhaylî, 1992:III, 89).

Ancak, kabir ziyareti için sadece söz konusu olan günlerin yanında diğer günlerde de kabir ziyaretinde bulunabilinir. Çünkü ölü, kendisini ziyaret eden ziyaretçilerinden haberdar olup onları tanır, verilen selamı alır. Bu konuda farklı lafızlarla birçok rivayetler vardır. Ölünün mezara konulduktan sonra, ayrılanların ayak seslerini işittiği (Buhârî, "Cenâiz", 8) ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ölülere selam vermesi ve ölülerin alınan selamları aldıkları rivayet edilir. Yine Ebu Hureyre (r.a.)'den gelen bir rivayette, bir kimsenin tanıdığı bir kişinin kabrine varıp da selam verirse, ölünün onun tanıyarak selamını alacağı, tanımadığı bir kimse ise sadece selamını aldığı belirtilir (el-Cevziyye,

2007:9-10). Bundan başka bir rivayet de Hz. Aişe (r.a.)’den gelmektedir ki rivayette, herhangi bir kişinin Müslüman kardeşinin kabrini ziyaret edip kabrin yanında oturursa, yatan kişi, ziyaretçi kalkıp gidene kadar onunla ünsiyet kurup selamının cevabını verir. İbni Ebu Muleyke ise, ölüleri ziyaret edip onlara selam verilmesini ve bunun yaşayan insanlar için birere ibret olduğunu rivayet eder (Gazzâlî, 2007:IV, 868-869).

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin yanı sıra zikrettiğimiz hadislerde vardır. Bunlar gösteriyor ki, kabirde yatan ölünün, kendisini ziyaret edenleri tanıyıp selamını alması, mümkün ve imkân dâhilindedir. Bunu tasdik ve kabul etmek gerekir. Zira selam, duyan ve düşünen insanlara verilir. Ölüler, kendilerine kendilerini verilen selamı duymamış ve ziyaret edenleri bilmemiş olsalardı, gelen rivayetler abes olurdu. Bundan dolayı kabirde yatanlar, kendilerini ziyaret eden ziyaretçilerini hissettiklerinden gelenlere ziyaretçi demek yerinde olur. Hz. Peygamber (s.a.s)’in kabirde yatan Müslümanlar için; *“Ey Müslümanlar topluluğu! İnşallah bizde sizlere kavuşacağız. Allah (c.c.) dünyadan ayrılmış olan sizlere ve bizlere rahmet etsin”* (Müslim, “Cenâiz”, 35) demeyi tavsiye etmesi gösterir ki, selam ve hitap, her ne kadar selam veren selamının karşılığını alamasa da duyan, karşılığını veren akıllı bir varlığa verilir (el-Cevziyye, 2007:10-14). Neticede, haberler değerlendirildiğinde, kabir ziyareti için belli bir günün olmadığı ve ziyaret için belli bir vaktin şart olmadığı sonucu çıkar (Şekerci, 1972:38).

2.9.1. Kabir Ziyaretinin Adabı

Kabir ziyaretinin adabı hususu da İslam’ın önemle üzerinde durduğu konulardandır. Kabirlerin ziyaret edilmesi, ölümün hatırlanması ve dünyada âhireti unutmadan yaşamak için ibret alınması bakımından önemlidir. Kabir ve özellikle türbe ziyaretlerinde İslam’ın özüne ve tevhid anlayışına ters düşen, itikadi bakımından zararlı tutum ve davranışlardan sakınmak ve uzak durmak gerekir.

Günümüzde insanlar, dinimizin en temel kaynağı olan Kitap ve Sünnet’ten uzaklaşmaları neticesinde birçok meselede olduğu gibi kabir ziyareti hususunda da bazı batıl davranışları sergiler hale gelmişlerdir. Kabir ziyareti adabının insanlarımızı öğretilmesi ve bu ziyaretlerin sünnete uygun bir tarzda yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla kabir ziyaretinin adabını, ziyaretçinin yapması gereken işler ve yapmaması gereken, yasak olan işler olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz:

Ziyaretçinin Yapması Gerekenler: Bir kabre rastlayan veya ziyaret için mezarlığa giden kimse, önce oradaki ölümlere ilk olarak selâm vermelidir. Kabirde yatanlar, dünya ölçülerine göre değerlendirdiğimiz zaman ölümler. Fakat gerçekte ise, onlar, berzah hayatı yaşamaktadırlar. Bu itibarla gelen ziyaretçilerden haberdar olup, verildiği selâmı alır, ziyaretçinin yapacağı duadan istifade ederler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Medine mezarlığına uğrayıp yüzünü mezarla dönerek: “Allah’ın selâmı üzerinize olsun ey kabristan ahâlisi. Allah, sizi de, bizi de affetsin. Siz önden gidenlersiniz, biz de aramızdan geleceğiz (sizi takip edeceğiz)” (Tirmizi, “Cenâiz”, 59) ve “Ey Müslümanlar topluğu! İnşallah bizde sizlere kavuşacağız. Allah (c.c.) dünyadan ayrılmış olan sizlere ve bizlere rahmet etsin” (Müslim, “Cenâiz”, 35) demesi, bizler için örnek teşkil eder. Bu hadisler, kabristana giden kimsenin ilk olarak oradakilere selâm verip, dua etmesi gerektiğini bizlere göstermektedir. Nitekim Rasulüllah (s.a.s.) ve ashabı böyle yaparlardı. İlk hadisten de anlaşılacağı üzere, gerek selâm verirken ve gerekse ölümlere dua ederken, yüzlerini mezara doğru çevirmek müstehaptır. Hatta bu esnada dua ve selâmı müteakip, kabirleri çiğnemedi ve üzerine oturmadan, bir miktar ziyaret edilen mezarın yanında oturmak da tavsiye edilmiştir. Çünkü böylece kabirdeki mümin, gelen mümin kardeşiyle, yalnızlığını gidermek isteyecek ve sevinecektir. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) zamanında kabirler bu şekilde ziyaret edilir, ölüye selâm verilip yine ölü ve diriler için dua edilirdi. Ziyaretçilerin gayesi, ölümlerin affına vesile olmak ve onlardan ibret almaktı. O devirde herhangi bir kabrin yanına, bilhassa kendisi için dua etmek üzere, kimse varmazdı (Toprak, 2005:529-535).

Ziyaret esnasında yapılması yasak olan işler: Peygamberimiz (s.a.s.)'in kabir ziyaretçilerine yasakladığı ve yapmamalarını istediği fiilleri, hadislerinden görmekteyiz. Hz. Peygamber (s.a.s.), mezarlıkta kendini büyük görüp deriden yapılmış ayakkabılarla yürüyen sahabeye ayakkabılarını çıkarmasını emretmiş (İbn Mace, “Cenâiz”, 46), ateş üzerinde yürümeyi kabir üzerinde yürümeye tercih ederek kabirler üzerinde yürümeyi yasaklamış ve kabirler üzerinde abdest bozmayı sokak ortasında bozmaya benzetmiş (İbn Mace, “Cenâiz”, 45), ateş közü üzerinde oturmanın kabir üzerinde oturmaktan daha hayırlı olduğunu söyleyerek kabirler üzerinde oturmayı yasaklamıştır (Müslim, “Cenâiz”, 33). Ayrıca, yedi yerde namaz kılmanın yasak olduğu rivayet edilen hadiste, mezarlıkların da bunlar arasında sayılması (İbn Mace, “Mesacid”, 4) ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, kabirlere karşı namaz kılmayı yasaklaması (Müslim, “Cenâiz”, 33) yine gelen

rivayetlerdendir.

Genel kapsamda gerek söz konusu rivayetler gerekse de İslam alimlerinin tasnifi göz önünde bulundurulursa, ziyaret esnasında yasak olan işleri şöyle sıralayabiliriz:

- a. Kabristanda böbürlenerek, çalımlı çalımlı yürünmez.
- b. Ziyaret esnasında kabirler çiğnenmez.
- c. Kabirler üzerine veya arasına küçük abdest bozulmaz.
- d. Kabirler üzerine oturmak ve kabirlere dayanmak da yasaktır.
- e. Kabir yanında uyumak mekruhtur.
- f. Kabristandaki yaş ot ve ağaçları kesmek de mekruhtur.
- g. Kabir yanında kurban kesmek veya hayvan boğazlamak.
- h. Kabre karşı namaz kılmak ve kabir basında saç bas yolarak ağlayıp sızlamak yasaktır.
- i. Kabri el ile selâmlamak, dokunmak, öpmek yahut örtü ve duvarlarına dokunup öpmek.
- j. Kabir etrafında Kabe'yi tavaf eder gibi dönmek.
- k. Mezar üzerinde veya yanında mum, kandil yakmak.
- l. Kabir etrafındaki ağaç ve taşlara mendil veya bez bağlamak (Soysaldı, 2004:32-33).

2.9.2. Kabir Ziyaretindeki Yanlış Uygulamalar

Günümüz toplumunda görülen özellikle de halk nazarında büyük şahsiyet olarak bilinen kişilerin kabirleri başında yapılan bir takım yanlış olan uygulamaya da değinmek gerekir.

Yaşadığımız ve gördüğümüz yanlış uygulamalardan biri, kabirlere ve kabir etrafında bulunan ağaçlara çaput bağlamak geleneğidir. Kısır ve çocuğu hasta olan kadınlar, bir takım rahatsızlığı olan insanlar, gireceği sınavlarda başarılı olabilmek gerek anne-baba gerekse çocukların dilekleri gb. kabirlerden medet bekleyenlerin olduğu aşikardır.

Oysa çaput bağlama geleneği, Kuzey ve Orta Asya milletlerinin eski dinleri olan

Şamanizm'e mahsus bir unsurdur. Şamanist Türklerin inanışlarına göre de, her dağ, göl, ırmak ve ağacın "İZİ" denilen sahipleri vardır. Göktürk'ler de ise bu "YER-SU" olarak ifade edilir. Bunların ruhlarını, Türk yurdunun koruyucusu sayarlardı. Onlara göre "İZİ"ler kişiden kurban ister, veremeyenlere ise zarar verirdi. Ancak bunlar, kanaatkâr oldukları için bunlara, bez parçası, at kılı gibi şeyleri kurban niyetiyle atılan bir taş parçası bile onları tatmin etmek için yeterlidir (İnan, 1962:69).

İşte Türkler, Müslüman olduktan sonra da bu adetlerini büsbütün bırakmamışlardır. Evliya saydıkları ulu kişilerin türbelerine, orada biten ağaçlara, ya da o yörede bulunan bazı kayalara çaput bağlamak suretiyle eski adetlerini Müslümanlaştırmak istemişlerdir. Oysa böyle bir âdet İslam'da yoktur. İslam âlimleri böyle adetlerle asırlarca mücadele etmişlerdir. Birçok batıl inancın kalkmasını sağlamışlarsa da, tamamen yok edilememiştir. Hala birçok yöremizde türbe pencerelerine, bazı ağaçlara çaput bağlandığı, duvarlarına taş yapıştırıldığı veya cami havuzlarına ve pınarlara para atıldığı bir gerçektir (Soysaldı, 1996:290).

Bir diğer yanlış uygulama ise kabirlerde mum yakmadır. Türbe, mezar vb. yerlere mum yakma âdeti, eski cahiliyye çağından kalma adetlerden biridir. Arkeologların çoğu, bu âdetin en ilkel ateş kültü ile ilgili olduğuna hem fikirdirler. Yani "Ateşe tapınmaktan" kalma bir adet olduğu söylenilmektedir. Eski çağlarda sadece "aziz" sayılanların değil, başka ölümlerin de mezarlarında yahut öldükleri yerde mum veya ateş yakmak bir nevi kurban sayılırdı. Türbelerde mum veya kandi yakma âdeti Fenikelilerden intikal etmiş bir uygulamadır. Nitekim Fenikeliler, Sur şehrinin hamisi ve ilâhı kabul ettikleri Melkares'in heykeli önünde devamlı kandil yakarlardı (Günaltay, 1997:298). Ayrıca Hıristiyanlıktan önceki Helenler ve Romalılar'ın da mezarlarında ve mezar taşları üzerinde meşaleler yaktıkları, dinler tarihi kitaplarında geçmektedir. Bunlar, Hıristiyan olduktan sonra da bu adetlerini bırakmamış, daha sonraları Hıristiyan din adamları tarafından kitaba uydurulup, mum yakma şeklinde dini ayinlere sokulmuştur. Hıristiyan din adamlarının beyanatlarına göre bu adet, ilk Hıristiyanların karanlık mağarada gizlice ibadet ettikleri zaman yaptıkları mum ve meşalelerin hatırasıdır (İnan, 1962:69).

Görüldüğü gibi bu adet, Müslüman Türklere, Hıristiyan ve diğer dini inanışlardan geçmiştir. Kabir başında mum yakan kişi, orada yatan yatılar adeta kendini bütünleşmiş, ondan bir parça olmuş gibi kabul ediyor ki, bu büyük bir hatadır ve şirktir. İslam'a göre

insan, ancak Allah'a (c.c.) iltica eder ve O'na sığınır; O'nun dışındaki varlıklardan medet ummak yanlıştır. Bu itibarla kabirlerde mum yakma âdeti yanlıştır.

Son olarak görülen diğer bir yanlıştır ise, kabir ve türbelere kurban adanıp adağın kesimidir. Bu uygulamanın yanlıştır olduğunu tespit edebilmek için önce adağın tanımı ve şartları belirtmek gerekir.

Adak; “bir kimsenin dinen yükümlü olmadığı ibadet cinsinden bir şeyi kendisi için vacip kılınmasıdır” (Bardakoğlu ve diğ., 2006:21). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, İslam dininde göre adağın yerine getirilmesi vaciptir. Çünkü Allah (c.c.), böyle bir adakta bulunmuşsa onların yerine getirilmesini emreder (el-Hacc, 22/29). Hz. Peygamber (s.a.s.) de “*Kim Allah'a itaat etmeyi adanmışsa ona itaat etsin, kim de Allah'a isyan etmeyi adanmışsa ona isyan etmesin*” (Buhârî, “Eyman”, 28, 31).

Adakta dikkat edilmesi gereken husus, farz veya vacip bir ibadet cinsinden bir işin bulunması gerekir. Örneğin; “Allah için bir gün oruç tutayım veya Allah rızası için bir kurban keseyim” derse bu adak geçerlidir. Çünkü oruç nevinden farz, kurban cinsinden vacip bir ibadet vardır. Fakat bir kimse, “falan hastayı ziyarete gitmeyi nezrediyorum (adıyorum)” dese, bu adağı geçerli değildir (Zuhaylî, 1992:IV, 89-91).

Adanan adağın kesilebilmesi için ise bir takım şartlar gereklidir: Adak kurbanının cinsi dinimizin kabul ettiği hayvan türlerinden olmalıdır. Bunlar; keçi, koyun, sığır, manda ve deve cinsi hayvanlardır. Tavuk, horoz, hindi, ördek, kaz gibi kümes hayvanlarından kurban adağı olmaz. Bir şarta bağlı olarak kurban kesmeyi adayan kimse o şart gerçekleşmeden kurbanı kesemez. Adanan kurban Allah'a masiyet (itaatsizlik, günah) olan bir adak olmamalıdır. Adanan kurban, adayanın kendi malından fazla ya da başkasına ait olmamalıdır. Adanan kurban, kişinin zaten kesmesi gereken kurban olmamalıdır (Bardakoğlu ve diğ., 2006:23-24).

Bir kimse adayacağı kurbanını yalnız Allah için admalıdır. Allah'tan başkası adına kurban kesilmez (Döndüren, 2005:471-472). En çok yapılan yanlıştır bu husustur. İslam'da bir kabre veya yatıra kurban adamak caiz değildir. Çünkü kurban, vacip olan bir ibadettir ve yalnızca Allah (c.c.) rızası için ve O'nun adıyla kesilir.

Kabirlerde kurban kesme âdeti İslam'an önceki kavimlerin âdetidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Kabirler üzerine kurban kesmek İslamiyet'te yoktur*” buyurmakla kabirler

üzerine kurban kesmeyi yasaklamıştır. Bundan dolayı İslam dininde var olmayan ve İslam'ın temel ilkelerine ters düşen, örfi bile olsa, bir âdeti varmış gibi göstermek ve kabul etmek, manevi sorumluluğu yanında kötü bir bid'attır. Bunun yanında inanan biri kurban adarken dileğinin olmasını Allah (c.c.)'tan değil de yatan birinden beklerse küfre girmiş olur. Bu nedenle böyle bir kişi, adak adarken, adakla ilgili hükümleri dikkate almalı ve ona göre hareket etmelidir. Şunu belirtelim ki, adak, kabrin başına gitmeden de kesilebilir. Allah (c.c.) rızası için kesilen kurbanın sevabı kabirde yatan zatın ruhuna hediye edilebilir ve Allah (c.c.)'a mağfiret için dua edilebilir. Bu caiz olmakla birlikte “kurbanı şu zatın yüzü suyu hürmetine dileğimin yerine gelmesi için kestim” demesi kesinlikle uygun düşmez ve şirke düşmüş olur (Soysaldı, 1996:295).

Kabirler, hadislerde belirtildiği gibi âhireti hatırlama, ölümü tefekkür ve ibret almak için ziyaret edilir. Yatanlar için dua edilir ve Allah (c.c.) rızası için ruhlarına Kur'an okunur. Ancak kabirlerde yatanları kendileri için şefaathçi addedip ve ümit ederek kabir başlarında kurban kesilmez. Zira İslam inancına göre yalnız bir varlık adına kutsiyet toplanır ve böyle bir uygulama İslam inancına ters düşer (Tanyu, 1967:14).

Bunlarla birlikte, kabirler yanında namaz kılmak, orayı tavaf etmek, öpmek, ellemek, yanak sürmek, toprağından almak, ölüye yakarak yardım, rızık, afiyet ve çocuk istemek veya diğer ihtiyaçlar için putperestlerin putlarından istemesi gibi yapılan bir kabir ziyaretinin, İmamların da ittifakıyla meşru olan bir tarafı yoktur. Bunu ne Resulullah, ne sahabe, ne tabiîn, ne de imamlardan biri yapmıştır ve tasvip etmiştir (Akyüz, 2006:728-729).

Sonuç olarak, İslam'da hurafelerin çok yaygınlaştığı alanlardan biri de kabir ziyaretidir. Bu konudaki hurafelerden ancak, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gerçek sünnetini öğrenip uygulayarak kurtulabiliriz. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v), biz Müslümanlara en güzel örnek ve rehberdir

2.10. Tevessül

Yukarıda zikrettiğimiz, özellikle de büyük şahsiyet olarak addedilen zatların kabirleri, gerek ziyaret edenlerin gerekse kabirde yatan kişilerin faydalanabilmeleri umularak ziyaret edilir. Bu maksatla kabirlerin ziyaret edilmeleri, İslam âlimleri tarafından tartışıla gelmiştir. Aslında buradaki tartışmanın ana sebebi, “tevessül”dür.

Teveşsül; lügatte; “vasıta, sebep, yol, yakınlık, derece, kendisiyle başkasına ulaşılan şey” manalarına gelen “vesile” kelimesinin tefa’ul babına nakledilmiş sığası (İbn Manzûr, 1990:XI, 724) olup “vesile” kelimesine çoğu kaynaklarda ise yakınlık (Şihâbüddîn, 1992:I, 182), ”bir şeye istekli ve arzulu olarak ulaşma” (İsfahânî, 1992:871) şeklinde anlamlar verilmiştir. Sözlükte, “yaklaşmak, sarılmak, başvurmak, sebep aramak ve maksada ulaşmak için bir şeyi vasıta kılmak” anlamına gelen teveşsül, dini literatürde, bir dileğin, bir isteğin veya bir arzunun gerçekleşebilmesi için ilim, amel, ahlak veya şahsiyet yönden ileri olan bazı şahısları aracı kılmayı ifade eder (Karaman, 2007:659). Hukuk terimi olarak ise, sağ olan birini veya kabirde yatmakta olan bir insanı, çeşitli şekillerde aracı kılarak, Allah’tan (c.c.) bir şey dilemek, istemektir (Akyüz, 2006:733). Tasavvufta ise, “istigase”, yardım ve imdat istemek; teveşsül ise bir başkasının vasıtasıyla bir yere yaklaşmak demektir (Kara, 2006:187).

Kur’an-ı Kerîm’de “teveşsül” tabiri geçmemekle birlikte “vesile” kelimesi iki defa yer almıştır. İlgili ayetlerde Allah Teâla, kendisine yakın olmaya vesile aramalarını ve kurtuluşa ermek için kendi yolunda bütün güçlerini harcamalarını müminlere emretmiş, ilah diye tapılıp dua edilen kişilerin de rablerine yakın olmak için vesile aradıklarını açıklamıştır. Nitekim ayetlerde, “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, ona yaklaştırmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz*” (el-Mâide 5/35) ve “*Onların yalvardıkları bu varlıklar, “hangimiz daha yakın olacağız” diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur*” (el-İsrâ, 17/57) şeklinde açıklanır.

Allah’a (c.c.) yakın olmak için vesile aramanın hakikati ise O’nun yolunda ilim, ibadet ve İslâm’ın ilkelerini hayata geçirmeye yönelik aşırı gayreti göstermek şeklinde açıklanmıştır (İsfahânî, 1992:871). Farklı görüşleri bulunmakla birlikte müfessirlerin vesileye müştereken yükledikleri anlam Müslümanı Allah’ın (c.c.) rızasına ulaştıran her ilim ve ameldir. Müslümanın, kendisini Allah’a (c.c.) sevdirecek nafil ibadetler yapması da vesile kapsamında değerlendirilmiştir (Taberî, 1998:VIII, 405). Hadislerde teveşsül kelimesinin türediği fiiller kullanılmıştır. İlgili rivayetlerde belirtildiğine göre kuraklık olduğu zaman aşap Hz.Peygamber (s.a.s.) ile teveşsülde bulunarak Allah’a (c.c.) dua etmiş ve dualarına icabet edilmiş, Hz.Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra ise hayatta olan amcası Abbas b. Abdülmuttalib ile teveşsül edip dua yapmış (Buhârî,

“İstiskâ”, 3), Hz.Peygamber (s.a.s), gözleri görmeyen bir sahabeye, kendisiyle tevessülde bulunarak Allah’a (c.c.) dua etmeyi öğretmiş ve yaptığı duadan sonra görmeye başlamıştır (Tirmizî, “Da’avât”, 119). Hadislerde vesile tabiri yer almış ve Hz.Peygamber’e (s.a.s.) cennette verilen yüksek makam anlamına geldiği kabul edilmiştir (Müslim, “Salât”, 1).

Taberî’nin, Müslümanlar arasında vuku bulan ilk ihtilaflar içinde Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonra yeryüzünde her zaman Allah’ın (c.c.) hücceti sayılan dini liderlerin bulunup bulunmadığı meselesinin teşkil ettiğini nakletmesinin yanı sıra Allah’a dua ederken “peygamber ve veliler hakkı için” ifadesi kullanılarak tevessülde bulunmanın uygun olmadığına ilişkin bir görüşün Ebû Hanife’ye atfedilmesini (Taberî, 2204:156) dikkate alarak tevessül konusuna ilişkin tartışmaların hicri ikinci asrın ilk yarısında ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Tespit edilebildiğine göre tasavvuf ve tarikatların yaygınlaşmasından sonra İbn Teymiyye’den itibaren Selefi âlimlerle diğer Sünnîler arasında önemli bir ihtilaf konusu olmuştur (Toprak, 2005:514-517). Tevessülün türleri ve dinen caiz olup olmadığı hakkında ileri sürülen görüşleri şöylece özetlemek mümkündür:

1.Allah’ın (c.c.) zatı, isimleri ve sıfatlarıyla tevessül: Dua etmeye başlarken Allah’ın (c.c.) zatı, isimleri ve sıfatlarını yüceltip takdîs ederek yapılan tazîm ve tebcîli niyazların kabul edilmesine vesile kılmak tevessül türlerinin başında yer alır. Kur’an’da Allah’a (c.c.) en güzel isimleriyle dua edilmesi ve övülüp yüceltilmesi emredilmiş (el-A’râf 7/180; Kâf 50/39; el-Vâkı’a 56/74), Hz.Peygamber (s.a.s.) de yaptığı dualarda Allah’ın (c.c.) zatına verdiği bütün isimleriyle O’na niyazlarını sunmuş ve ahabına da bunu öğretmiştir (Tirmizî, “Da’avât” 92). Kur’an okuduktan sonra dua etmek de Allah’ın (c.c.) sıfatlarıyla tevessülde bulunmaya dâhil kabul edilmiştir. Zira Kur’ân Allah’ın (c.c.) kelimidir, kelamı ise sıfatıdır. Bu tür tevessüle baş vurulması gerektiğinde ve bidat olmadığında alimlerin ittifakı vardır (Humyerî, h.1422:39).

2. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessül: Âlimlerin tamamı Hz.Peygamber (s.a.s.) ile tevessülde bulunmayı caiz görmüştür. Ancak O’nunla tevessülde bulunmanın anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları şu şıklarda toplamak mümkündür: a) Hz.Peygamber (s.a.s.) ile tevessülde bulunmak zatının Allah (c.c.) nezdindeki makamı ve derecesinin hakkı için değil hayatta iken O’ndan dua istemek ve Allah’tan

(c.c.) onu kendisine şefaathçi kılmasını talep etmek anlamına gelir. Böyle bir tevessülün caiz olmasına karşılık huzurunda, gıyabında ve ölümünden sonra zatıyla tevessülde bulunmak caiz değildir. Zira kuraklık yılında Hz. Ömer'in (r.a.) ashabın da yer aldığı bir toplulukta Hz. Peygamber (s.a.s.) yerine Abbas b. Abdülmuttalip, Muaviye b. Ebû Süfyân'ın da Yezid b. Esved ile tevessülde bulunması tevessülün dua talep etmek anlamına geldiğini kanıtlar. Şayet zat ve makam ile tevessül caiz olsaydı ashabın Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessülü terk etmemesi gerekirdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessülün bir başka anlamı da O'a iman ve itaat edip gösterdiği yola uyduğunu belirterek Allah'tan (c.c.) talepte bulunmaktır. Bu şekilde tevessülde bulunanların duası kabul olunur. Bunların dışında, zatla tevessülü ve kabri yanında yapılan duanın mescidlerde yapılan duadan daha üstün olduğunu konu edinen rivayetler zayıftır. İbn Teymiyye, Muhammed Abduh, M.Reşid Rıza gibi çoğunlukla Selefi olan alimler bu görüştedir (İbn Teymiyye, 1977:57-75, 113-114, 140-141; Rıza ve Abduh, 1999:VI, 371-375). b) Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessül etmek yaratılmasından önce, yaratıldıktan sonra, hayatta iken ve ölümünden sonra O'nun zatı, nezdindeki makamı ve derecesi ile Allah'tan (c.c.) talepte bulunmak anlamına gelir. Çünkü Kur'an'da Allah'a (c.c.) yakın olmak için vesile aramaları (el-Mâide, 5/35), Allah'ı (c.c.) sevenlerin peygamberine tabi olup itaat etmeleri müminlere emredilmiş ve O'na uyanları Allah'ın (c.c.) seveceği açıklanmıştır (el-Âl-i İmrân, 3/31). Allah'a (c.c.) yaklaşma vesilesinin başında ise Hz. Peygamber (s.a.s.) gelir. Ayrıca sevgi ve itaat de ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zatına yönelik olabilir. Buna göre Allah'a (c.c.) yaklaşma vasıtasının ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zatı olmalıdır. Zira Allah, peygamberini sevdiği ve nezdinde en yüksek makama sahibi kıldığı için (İbn Hanbel, 1992:IV, 59) O'nun zatına atıfta bulunarak müminin, yaptığı duayı kabul edeceğini ummasında bir sakınca yoktur. Hadislerde de Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ashabına kendisiyle tevessülde bulunmalarını öğrettiği bilinmektedir. Ashaptan itibaren değişik ekollere mensup fıkıh, kelâm ve tasavvuf âlimlerinin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zatıyla tevessül etmeyi meşru bir uygulama olarak görmesi de bu konuda ayrı bir delildir. İbn Teymiyye dönemine kadar bu konuda âlimler arasında bir ihtilaf olmamıştır. Hz. Peygamber'in zatıyla tevessülde bulunmak dünyaya gelişinden önce başlamıştır. İşlediği hatadan dolayı affedilmesi için "Ya Rabbi! Muhammed'in, nezdindeki hakkı (makam ve mertebesi) hürmetine senden bağışlanmamı istiyorum" diyerek tevessülde bulunan Hz. Adem (a.s.)

olmuş, daha sonra Yahudiler Arap müşriklerine karşı onunla tevessül ederek dua yapmışlardır. Dünyayı teşrifinin ardından da Ukbe b. Âmir örneğinde olduğu gibi dünyevî bir amaç için ashabı onunla tevessül ederek Allah'a niyazda bulunup geride bıraktığı eşyalarıyla teberrük etmiş (İbn Hanbel, 1992:IV, 138; Humyerî, h.1422:303-318), ölümünden sonra ise diğer Müslümanlar buna devam etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ölümüyle birlikte Allah (c.c.) nezdindeki makamı ortadan kalkmadığından vefatından sonra da onunla tevessülde bulunmakta bir beis yoktur. Hz. Ömer'in (r.a.) Abbas b. Abdülmuttalip ile tevessülde bulunması da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası olmasından ötürü sonuçta Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessül etmek anlamına gelir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.), kabrini ziyaret eden sahabilerden Bilal b. Hâris el-Müzenî'ye (r.a.) rüyasında kendisiyle tevessülde bulunmayı öğrettiği nakledilmiştir. İmam Malik de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabrine yönelerek tevessülde bulunmakta bir sakınca olmadığına hükmetmiştir (Âlûsî, 1997:VI,128; Kevserî, h.1369:11-12). Sünnîlerin çoğunluğu bu görüştedir.

3. Amel-i salihle tevessülde bulunmak: İman ve itaat ettiğini belirttikten sonra Allah'tan (c.c.) mağfiret dilemeyi öğreten ayetlerin (el-Bakara, 2/285; el-Âl-i İmrân, 3/16, 193-194) yanı sıra Fâtiha suresinde Allah'a (c.c.) yönelik olarak “*sadece sana taparız ve yalnızca senden yardım dileriz*” (el-Fatiha, 1/5-6) ifadesinin ardından hidayete erdirmeye niyazında bulunmayı dile getiren ayetler de amel-i salihle tevessülde bulunmaya işaret eden ilâhî mesajlar olarak kabul edilmiştir. Mağarada mahsur kalan müminlerin kurtuluşunu haber veren örneklerde belirtildiği gibi sahih hadislerde de amel-i salihle tevessülde bulunarak yapılan duaların makbul olduğuna dair açık bilgiler mevcuttur. Ashaptan İbn Mesud'un (r.a.) seher vaktinde teheccüd namazı kıldıktan sonra “*Allah'im! Emrettin itaat ettim, davet ettin icabet ettim, beni bağışla*” şeklindeki niyazı ashabın bu tür tevessülü yaptığını kanıtlayıcı mahiyettedir. Âlimlerin tamamı bunu ittifakla caiz görmüştür (Âlûsî, 1997:VI, 127; Humyerî, h.1422:40).

4. Müttakî ve salih müminin duasıyla tevessülde bulunmak: Dînî veya dünyevî bir ihtiyacın karşılanması amacıyla hayatta olan müttakî ve salih bir müminin duasını talep ederek Allah'a tevessülde bulunmak âlimlerin caiz görüp üzerinde ittifak ettiği bir başka tevessül türüdür. Zira müminlerin duasını talep etmek Kur'an ve Sünnet'te teşvik edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), umreye giden Hz.Ömer'den (r.a.) kendisi

için dua etmesini istemiştir. Ashap da sıkıntılarının giderilmesi amacıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) duasına her zaman başvurup tevessülde bulunmuştur (İbn Teymiyye, 19???: 66-69; Rıza ve Abduh, 1999:VIII, 459; Humyerî, h.1422:41-42).

5. Hayatta olan veliler ve salih müminlerle tevessülde bulunmak: Bu konuda âlimler arasındafarklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlar: a) Veliler ve salih müminlerle tevessülde bulunmak caizdir. Zira ayetlerde buna işaret edilmiştir. Nitekim, Allah'a (c.c.) yaklaştıran vesile aramak mutlak anlamda emredilmiş ve Müslümanı Allah'a (c.c.) yaklaştıran veliler de dolaylı bir şekilde bu emrin kapsamına alınmış, henüz yaratılmadan önce gıyabında Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessül eden Yahudilerin bu eylemi reddedilmemiş, Resûl-i Ekrem'i (s.a.s.) sevip itaat etmek Allah'ı (c.c) sevip itaat etmek olarak kabul edilmiş, melekler Hz. Adem'e (a.s.) secde ederek Allah'a (s.a.s.) kurbiyet sağlamış, iyi kulların ilâhî rahmeti tecelli ettiği hayır sahipleri olduğu açıklanmış ve müminlere iyilerle birlikte ölümü dilemek öğretilmiştir. Bütün bunlar velilerin zatiyla tevessül etmeye işaret eder (Kevserî, h.1369:2-15; Humyerî, h.1422:139-142, 181-182). Hadislerde Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessül etmenin tavsiye edilip bütün âlimlerce caiz görülmesi O'na tabi olan ve tabi olmayı tavsiye eden veliler ve salihlerle tevessülü de caiz kılar. Zira salih kullar Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşma vasıtasıdır. Hz. Ömer'in (r.a.) Abbas b. Abdülmuttalip ile tevessül etmesi de bu konuda önemli bir delil teşkil eder (Kevserî, h.1369:18). Veliler ve salihlerle tevessülde bulunmanın meşruiyetine hükmetmeyi gerektiren aklî deliller de vardır. Şöyle ki, salih amellerle tevessülde bulunmanın bütün alimlerce meşru kabul edilmesi bu amelleri yapan zatlarla tevessülü de meşru kılar. Zira zat asıl, zata ait fiil ise ferdir, fer ile tevessül caiz ise asl ile tevessül de caizdir (Humyerî, h.1422:43-44, 71-72, 126). Ayrıca, yaratmasına konu teşkil eden şey ister maddî isterse manevî olsun, Yüce Allah'ın (s.a.s.) yaratmadaki sünneti sebep ve vasıtalarla fiillerini gerçekleştirmesi şeklinde de tecelli eder, hatta genel sünneti budur. Söz gelimi bedenlen hasta olan bir insana ilaç vasıtasıyla şifa verdiği gibi inkar ve isyan etmek tarzındaki manevî bakımdan hasta olan birine de veli ve salih kulları vasıtasıyla şifa verdiğini söylemek bu genel sünnetine uydundur, hatta doktora başvurmadan maddî hastalıktan kurtulmak mümkün olmadığı gibi veli vasıtasını kullanmadan manevî hastalıktan kurtulmak mümkün değildir (Humyerî, h.1422:22-23, 55-56). Müçtehit âlimlerin velilerle tevessülü caiz görüp uyguladığına dair rivayetlerin bulunması da bu tür tevessülün meşruiyetine ilişkin bir

başka delil kabul edilmelidir. İmam Şâfî'nin Ehl-i Beyt'e dahil zatların yanı sıra Ebû Hanife ile, Ahmed b. Hanbel'in Şâfî ile tevessül ettiğine dair bilgiler sahih kaynaklarda mevcuttur. Fahreddin er-Râzî, Taceddin es-Sübki, Tetâzânî, Seyyid Şerif Cürcânî gibi önemli kelim âlimleri de bu tür tevessülü meşru kabul edenlerden bazılarıdır. Velilerle tevessülde bulunmaya muhalefet edenlerce ileri sürülen iddiaların aksine bu yöntemi uygulayanlar velinin zatından kaynaklanan bir güce sahip olduğuna inanmamakta, aksine veli sadece Allah'ın (c.c.) bir sonucu yaratmasının bir sebebi olarak görülüp bütün kudretin Allah'a (c.c.) ait olduğuna ve bütün sonuçları Allah'ın (c.c.) yarattığına inanmamayı şirk olarak kabul etmektedir (Kevserî, h.1369:3-4; Humeyrî, h.1422:18-19, 265-266, 420-425). Eş'arî ve Mâtürîdîlerin çoğunluğu bu görüştedir. b) Veliler ve salih müminlerin zatıyla tevessülde bulunmak caiz değildir. Zira veli kabul edilen bir müminin zatıyla tevessülde bulunmak ona, Allah'a (c.c.) yapılan tazime benzer bir şekilde aşırı tazim göstermek ve gıyabında teveccüh ederek ondan bir talepte bulunmayı ifade eden bir eylemdir, bu ise Allah'tan (c.c.) başkasına yönelip dua etmek gibi bir tür ibadet anlamına gelir, Allah'tan başkasına ibadet etmek ise şirktir. Ayrıca velilerle tevessülde bulunmakla ilişkilendirilen ayetlerde zatla tevessüle dair hiçbir bilgi yoktur. Aksine Allah'a (c.c.) yakın olmak için vesile aramayı emreden ayetler salih amel yapmaya teşvik etmektedir. İlgili ayetlere dayanılarak ortaya konulan görüşler aşırı bir yorumdan ibarettir. Başta Hz.Adem'in (r.a.) tevessülü olmak üzere konuya dair olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnat edilen rivayetler ise zayıftır. Ashap, tabiin ve müçtehit âlimlerden de böyle bir uygulama sahih rivayetlerle nakledilmemiştir. Selefî alimler bu görüştedir (İbn Teymiyye, 19???:66, 133; Âlûsî, 1997:VI, 127-128; M.Reşid Rıza, 1999:V, 277).

6. Peygamberler, veliler ve salihlerin zatıyla Allah'a (c.c.) yemin ederek tevessül etmek: Başta Ebû Hanife olmak üzere âlimlerin çoğunluğu "Filan velinin veya salih kulunun hakkı için senden şunu niyaz ederim" şeklinde yemin manasına gelecek ifadeler kullanarak tevessülde bulunmanın caiz olmadığı veya tahrîmen mekruh olduğu görüşünde birleşmiştir. Zira ister nebi ister veli olsun veya Kâbe gibi mukaddes bir mekân olsun Allah'tan (c.c.) başkasıyla yemin etmek caiz değildir. Yeminde, yemin edilen zatın üstünlüğüne vurgu vardır, hâlbuki Allah'tan (c.c.) üstün hiçbir varlık yoktur. Ayrıca naslarda belirtilenin dışında kulun Allah (c.c.) üzerinde bir hakkı yoktur. Naslarda bu tür tevessülü meşru gösteren bir delil yoktur, aksine meşru olmadığını

kanıtlayan bilgiler mevcuttur. Selefî âlimlere göre bu tür bir tevessül sahibini şirke düşürür. Sadece Sûfiyye mensupları bu tür tevessülü caiz görmüştür (İbn Teymiyye, 19??:50-51, 114-115; Âlûsî, 1997:VI, 128).

7. Ölen peygamberler, veliler ve salihlerle tevessülde bulunmak: Bu tür tevessülde de taraftarlarıyla Selefî âlimler arasında önemli görüş ayrılıkları vardır. Eş'ariyye, Mâtürîdiyye ve Sûfiyye'ye mensup âlimlere göre ölümlerinden sonra da Allah'ın (c.c.) iyi kullarını diğer kulları hakkında vasıta kılması mümkündür. Zira tevessülle elde edilen sonucu yaratan Allah (c.c.) olduğundan kendisiyle tevessül edilen salih kulun diri veya ölü olması durumu değiştirmez, onlarda hiçbir ulûhiyet gücü yoktur, bu sebeple onlarla tevessül caizdir. İyi kullarla tevessülün sebebi onların Allah nezdindeki dereceleridir, ölümlerle birlikte dereceleri yok olmamakta, aksine ölünce ruhları dünya meşguliyetlerinden kurtulabildiği için sadece Allah'a (c.c.) teveccüh edip yükselmektedir. Dünyada eksik ruhları tamamlama görevi verilen iyi kulların bu fonksiyonunu öldükten sonra da sürdürmesi tabiidir. Sanıldığı gibi ölümlerle birlikte ruhlarda yok olmamakta ve dünyadakinden daha açık bir şekilde algılamaya devam etmektedir. Kur'an'da kafirlerin kabir ashabından ümit kesmesinden ve ölenlerin nimet veya azap içinde bulduklarından bahsedilmesi bunu kanıtlar. Ölülere selam verilmesi onların da ruhen buna mukabele etmelerini gerektirir. Bu itibarla yüce ve temiz ruhlara kabirlerini ziyarete gelenlerin ruhlarıyla ilişki kurup onları hayır yönünde etkileyip nurlandırması mümkündür. Basiret ehlinin bu tür müşahedeler yaşadıkları nakledilmiştir. Nitekim Şâfiî Ebû Hanîfe'nin, İbn Huzeyme Ali er-Rıza'nın, Ebû Ali el-Hallâl de Musa Kazım'ın kabrine giderek tevessülde bulunmuştur. Fahreddin er-Râzî, Teftâzânî, Cürcânî gibi önemli alimlerin bu tür tevessülü caiz görmesi ashaptan itibaren Müslümanların uyguladıkları bu fiilin meşru bir temele dayandığını gösterir (Taftazânî, 1989:II, 43; Kevserî, h.1369:5-9).

İbn Teymiyye'den itibaren Selefî alimler ise bu tür tevessülü caiz görmemiştir. Zira onlara göre tarihte putperestlik, ölen salihlere hitap ederek onlardan yardım dilemekle başlamıştır. Önce ölümlerden kendileri için Allah'a (c.c.) aracılık yapmaları istenmiş, sonra da putları yapılarak bunlara tapılmıştır. İslâm dininde ölüye hitap ederek ondan dua istemek şeklinde bir ilke mevcut değildir. Ne Hz. Peygamber'den (s.a.s.) ne de ashaptan intikal etmiş böyle bir uygulama da bulunmamaktadır. Şayet ölümlerle tevessül

etmek caiz olsaydı Hz. Ömer (r.a.), amcası Abbas b. Abdülmauttalip ile değil yaratılmışların en üstünü olan Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tevessül ederdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabından intikal eden uygulama müminlerin kabirlerini ziyaret edip selam verdikten sonra onlara dua etmektir. Bu sebeple kendisine ve başkasına fayda veya zarar verme gücü bulunmayan ölülerden dua istenmez, onlardan medet umulmaz, aksine onlara dua yapılır ve Allah'tan (c.c.) rahmet dilenir. Ölüye hitap ederek yardım istemek Hristiyanların adetidir ve ayrıca bu eylem kabirleri put haline getirme tehlikesini içerir. Ölüden yardım dilemek bir tür ibadettir, Allah'tan (c.c.) başkasına ibadet ise şirkdir. Ölüden yardım istemeye dair hadis olarak ileri sürülen rivayetler ise uydurmadır. Salihlerin kabirlerini ziyaret ederek hastalıklara şifa aramak ve ihtiyaçları gidermeye çalışmak ilahî sünnetin yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ ettiği dinin ilkelerine ve uygulamasına aykırıdır. Bu tür tevessüle dayanılarak netice alındığına ilişkin hikayeler uydurma olabileceği gibi şeytanın aldatması da olabilir (İbn Teymiyye, 19???:16-19, 142-171).

Netice olarak şunları söylemek mümkündür: Yüce Allah'a (c.c.) ve Resûl-i Ekrem'e (s.a.s.) iman ve itaatten ibaret olan salih amellerin yanı sıra hayatta olan iyi kulların duasıyla tevessülde bulunmak gerektiğinde bir ihtilaf yoktur. Hayatta iken ve ölümlerinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanı sıra veliler ve salih kulların zatlarıyla tevessülde bulunmayı prensip olarak şirk kabul etmek isabetli görünmemektedir. Çünkü tevessül insana ibadet etmek değil, aksine Allah'a (c.c.) ibadet etmenin bir vesilesidir (Karaman, 2005:76).

Kur'ân'da, Allah'ın (c.c.) izni ve rızası olmadan hiçbir kimsenin, O'nun katında şefaath edemeyeceği ifade buyrulmuştur (el-Bakara, 2/255; et-Taha, 20/100; el-Enbiya, 21/28). Bunun yanında kıyamet günü Hz. Peygamber (c.c.)'in Allah'ın (c.c.) izniyle şefaath edeceğini bildiren rivayetler olduğunu söyleyen Selef âlimleri, şefaatin hak, Allah (c.c.)'in kıyamet gününde bazı kullarına tanıyacağı bir meziyet olduğunu kanaatindedirler. Sonrakiler ise, Allah (c.c.) katında yapılacak şefaath, Zât-ı Kerîm'in kabul buyuracağı bir duadır demişler (Akyüz, 2006:731-732). İnsana ibadete dönüştüğü takdirde bunun açık bir şirk olduğu tartışmasızdır. Zatla tevessül konusunda kesin bir dînî delil yoktur, zira tevessülle ilişkilendirilen vesile ayetinin yorumuna dayanılmaktadır. Hadisler ise âhad niteliğindedir ve isnat açısından problemlili olup zayıf

kabul edilmiştir. Dolayısıyla zatla tevessül nasların yorumundan içtihatla çıkarılmış bir hükümdür. Zatla tevessülün temeli salih kulun Allah (c.c.) nezdindeki derecesine atıfta bulunmaya dayanır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dualarında tesbîh kelimelerini zikrettikten sonra "Rûh'un ve meleklerin Rabbi olan Allah'ım" diye niyaz edip nezdindeki yüksek makam sahiplerine atıfta bulunması bu konuda dikkat çekici ifadelerdir (Nesâî, "Tatbîk", 12, 75). Tevessülle elde edilen sonucu yaratan ve bu güce sahip bulunan yegâne varlığın Allah (c.c.) olduğuna inanmak gerekir. Allah'ın (c.c.), yardımını kulları vasıtasıyla yaratması da yaratma sünnetinin kapsamına dâhil görülmelidir. Tabiin neslinden itibaren zamanımıza kadar önemli âlimlerin bunu caiz görüp uygulaması da dikkatten uzak tutulmaması gereken bir husustur. Bununla birlikte bu tür tevessülün şirke düşmekten korunmayı gerektiren unsurlar barındırdığında şüphe yoktur. Özellikle temel itikadî bilgilerden yoksun bulunan halkın bu konuda bilgilendirilmesi zorunludur. Ölülerini vasıta kılarak tevessülü kabul etmeyenlerin sebebi, kanaatimizce, özellikle cahil kimselerin, dualarının kabul edilmesi halinde, farkına varmadan aracı olarak araya koyduğu ölüye meyledip farkına varmadan daha sora isteklerini ölüden istemesi sonucu şirke doğru kayması endişesinden kaynaklanmaktadır. Yani önceden duada aracı olarak kabul edilen zatların aracılığının unutulmasıdır. Şirke düşüren unsurların başında Allah'tan (c.c.) başkasına dualarını sunmak, Allah'tan (c.c.) başkasına herhangi bir ulûhiyet niteliği atfetmek, kendisiyle tevessüle konu edilen salih insana Allah'a (c.c.) yapılan saygıya ve beslenen sevgiye denk bir saygı gösterip sevgi beslemek ve onu aşırı bir şekilde yüceltmek gibi tutum ve davranışlar gelir.

BÖLÜM 3: FOLKLORİK UYGULAMADA ÖLÜM ÖNCESİ VE SONRASI (KELES ÖRNEĞİ)

Ölüm, mezar, cenaze gibi hususlar, hem teolojik açıdan hem de folklorik açıdan insanlığın var olmasından beri devamlı ilgi çekmiştir. Bundan dolayı ölüm, sadece yaratılmışların doğal bir gerçekliği değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir gerçekliktir. Nitekim ayinler, törenler, merasimler gibi işlemler ölüm etrafında gruplandırılmıştır. Bu tür işlemler, zaman, mekân, toplum, yöre ve çevreye göre farklılık arz edebilirler. Türkiye’de yüzyıllardır bu tür gelenek ve adetler, folklorik yönden bir zenginlik olmasının yanında, bunlar, olabildiğince canlı tutulmuştur. İşte bu tür inanç, gelenek, adet ve törenleri; ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrası şeklinde ölüm etrafında üç grupta kategorize edebiliriz. Türk halkının büyük bir çoğunluğunun Müslüman olması, onların folklorik geleneklerinin, İslami değerlerden etkilendiğinin yanında, söz konusu ölüm adetleri, aslında İslam öncesi gelenekler ile İslami geleneğin sentezi sonucu oluştuğunu söyleyebiliriz (Biçer, 2009:19).

Bu bölümde, yöremiz Keles ve çevresindeki Müslüman Türk halkın ölen kişiye karşı sorumlulukları neticesinde davranışlarına yansıyan eylemler işlenecek ve bunların İslami değerlere uygunluğu tartışılacaktır. Ancak şunu da belirtelim ki, Türkiye coğrafyasında gerek kültürel gerekse anlayış ve yaşayış itibari ile geleneklerde bazı benzerlikler bulunmakla birlikte farklılar da bulunmaktadır.

Türkiye’nin büyük çoğunluğunun Sünni Müslüman olduğu bilinmesinin yanında, bölgesel hatta birbirine yakın yerleşim bölgelerinde, onların, geleneklerin baskısı altında olarak yaşaması, geleneksel yaşam formunu güvence altında tutmak adına birçok adetler ve inançların yatması, bu tür farklılıklara ve benzerliklere yol açmıştır. Türkiye’nin orta ve doğu kesimlerinde genellikle bu tür uygulamalarda geleneksel ve dini yol benimsenirken, batı bölgelerinde ise muhafazakar görünen küreselleşmenin etkisiyle bazı farklılıklar bulunmaktadır (Biçer, 2009:20).

İşte bu tür farklı uygulamaları da yeri geldiğinde kısaca atıfta bulunmanın yararlı ve faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3.1. Keles'in Coğrafi Konumu ve Tarihi

Keles ilçesinin ölmekte olan bir kişi için ölümünden önceki uygulamaları ve ölümünden sonraki uygulama kültürüne anlatmadan önce ilçenin coğrafi konumu ve tarihi hakkında bilgi vermek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Keles; 29° 10' ve 29° 30' batı meridyenleri, 39° 50' ve 40° 10' kuzey paralelleri arasında yer almakta olup ilçe topraklarının tamamı Ege Bölgesi sınırları içindedir. Topraklarını; doğuda İnegöl, güneydoğuda Domaniç ve Tavşanlı, güneyde Harmancık, batıda Orhaneli, kuzeyde Osmangazi ilçeleri çevirir. İlçe; Uludağ'ın güneydoğu uzantılarından olan Tepel Dağı'nın yine güney ve güneybatı yamaçlarını içine alan, bazı bölümleri düz bazı bölümleri dalgalı bir araziye sahiptir. Arazinin hemen hemen tamamı dağlık olmasına rağmen genel olarak kültüre elverişlidir. Topraklarının % 57 'sini ormanların teşkil ettiği Keles, Bursa'nın orman bakımından en zengin ilçesidir. İlçe topraklarında birbirinden ayrı iki dağ sırası bulunmakta; bunlar güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Bu iki dağ sırası arasında yaylalar ve tepelik sahalar vardır. Genel olarak ilçenin deniz seviyesinden yüksekliği 1.050 m. olup en alçak yer Yazıbaşı Köyü'nün Kocasu kıyıları (500 m.), en yüksek yer Tepel Tepesi (2.052 m.) zirvesidir (Keles Kaymakamlığı, 2010).

Keles ve civarı milattan önceki devirlerden itibaren çeşitli devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Yöre; Etilerin, Friglerin, Lidyalıların, Bitinyalıların, Romalıların ve Bizanslıların tahakkümünden sonra ilk kez 1075 yılında Anadolu Selçukluları döneminde Türklerin eline geçmiş ancak 1097 yılındaki I. Haçlı Seferi sonunda Bizanslılarca geri alınmış ve bundan sonra da Osmanlılara kadar Bizans sınırları içinde kalmıştır (Keles Kaymakamlığı, 2010).

Keles ve civarında; eski uygarlıklara (özellikle Roma, Bizans) ait süs eşyası, sikke-para, mühür, erzak küpü vs. gibi küçük eşya ile kilise, tapınak, hamam gibi bina kalıntısı oldukça fazladır (Keles Kaymakamlığı, 2010).

Eldeki bulgulara göre en eski yerleşim yerleri; Belenören, Akçapınar ve Uzunöz köyleri arasındaki bölge, Küçükkavacık Mahallesi civarı ve Baraklı Köyü civarıdır. Yapılan araştırmalar neticesinde bu bölgenin Roma Devri olarak adlandırılan dönemde (M.Ö. 395-M.Ö.65) Kral Yolu denilen işlek ve önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunduğu

tesbit edilmiş, ayrıca Kocasu'ya hâkim bir tepe üzerinde oldukça büyük bir tapınağın varlığı ortaya çıkarılmıştır. 13. yüzyıl başlarında Anadolu'ya gelen Türk boylarından Oğuzlar'ın Kayı boyuna mensup Ertuğrul Gazi ve ona bağlı yörük aşireti Anadolu Selçuklu Sultanı I.Alaeddin Keykubad tarafından kendilerine Söğüt yaylak, Domaniç kışlak olarak verilmek suretiyle Ankara'nın batısına Karacadağ denilen bölgeye yerleştirilmiştir. Bu şekilde Anadolu'nun Bizans sınırına yerleşen Ertuğrul Gazi burada fetihlere başlamış ölümünden sonra oğlu Osman Gazi de bu fetihleri devam ettirerek geniş bir bölgeyi yurt edinmiştir. Bu dönemlerde Keles ve civarı da Osmanlıların hâkimiyetine geçmiştir. 1360-1385 yılları arasında ilçe merkezinde bir hamamın ve bir camiin yapılmış olması buna delalet etmektedir. Zira; han, hamam, cami vs. gibi yerler yerleşimin göstergesidir (Keles Kaymakamlığı, 2010).

“Keles” adının bir yer adı olarak Anadolu'ya Orta Asya'dan Oğuzlar'ın Kayı boyu tarafından getirildiği düşünülmektedir. Zira, halen Orta Asya'da Kazakistan ve Özbekistan sınırları içinde “Keles” adlı coğrafi birimler (nehir, kaza, köy, harabe bir şehir merkezi) mevcuttur. Bunlardan Keles Nehri ; 241 km. uzunluğunda olup Sir Derya Irmağı'nın önemli bir koludur. Kazak-Özbek sınırındaki Karadağ'dan doğan bu nehir; aynı adı taşıyan kazanın yakınından geçip geniş bir havzayı sulayarak Sir Derya Irmağı'na dökülmektedir. Özbekistan'ın Kuzey Taşkent Vilayeti'nde yer alan Keles Kazası ise şu anda bu vilayetin merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. Yine Taşkent'in 40 km. kuzeyinde aynı adı taşıyan küçük bir köy vardır. Ayrıca yörede “Keles” adlı harabe bir şehir merkezinin bulunduğu ünlü Türkolog Baymirza Hayit tarafından ifade edilmiştir (Keles Belediyesi, 2010).

10. ve 11. yüzyılların Müslüman-Arap coğrafyacılara ait eserlerde; Çirçik Nehri ile Taşkent, Çimkent, Çardarı ve Süt kent arasındaki geniş bölgenin adı “Kalas Bozkırı/Keles Bozkırı” olarak zikredilmekte, ayrıca bu bozkırın ortasında Sir Derya Irmağı'na paralel olarak inşa edilmiş oldukça uzun ve sağlam bir duvardan “Kalas/Keles Duvarı” olarak bahsedilmektedir. Şarkiyat uzmanları Kalas ve Keles kelimelerinin aslının aynı olduğunu aradaki farkın Arapça yazılış ve telaffuzdan kaynaklandığını ifade etmektedir. Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere; “Keles” kelimesi Türklerin Anadolu'ya göç etmelerinden çok önce Orta Asya'da yer adı olarak bilinen ve kullanılan bir kelimedir. Bu çerçevede ilçemiz isminin de Orta Asya

kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca; Oğuzlar'ın “Keles” adlı bir oymağının bulunduğu da bilinmekte olup Osmanlı dönemine ait 16. yüzyıl tahrir defterlerinde Aydın Livası dâhilinde “Keles” adlı yörük cemaatinden bahsedilmektedir. Bu oymağa mensup kişilerin halen Balıkesir-Kazdağı civarında yaşadığı uzmanlarca ifade edilmektedir (Keles Belediyesi, 2010).

3.2. Keles’de Ölümden Önceki Uygulamalar

Keles ve çevresinde, ölüm belirtilerinin görüldüğü kişi için ziyaret önemlidir. Özellikle yakın akraba ve dostların ziyaretleri göze çarpmaktadır. Şayet hastanın bilinci yerinde ise, gelenlerin hasta ile yaşadıkları güzel günlerden bahsetmesi, kanaatlerince hasta yatağındakini rahatlatır, ölümü aklından çıkartır ve kişi olumsuz bir düşünceye haizse bu düşüncesini bertaraf eder. Özellikle bu uygulama, gerek nüfusun az gerekse birçoğunun çok yakın hısımlar ve arkadaş olma sebebiyledir ki, kırsal çevrede çok yaygındır. İlçe merkezinde ise buna, yakın birkaç akraba ve dost dışında pek görülmemektedir.

Ziyaret edilen hastanın durumuna göre gelen ziyaretçiler süre olarak az ya da çok kalır. Hasta şayet yorgun ve bitkin ise, onlara göre orada fazla durmamak gerekir. Yok, şayet hasta neşeli bir tavır içindeyse hastayla olabildiğince vakit geçirilir. Bunun sebebinin ise hastanın ölmeden önce son bir kez bu dünyadayken sevdiklerinin yanında olduğunu hissettirmeye bağlarlar.

Gelen ziyaretçilerin önemle üzerinde durdukları bir husus vardır ki oda, kişi ile helalleşerek birbirilerine karşı varsa bir kul hakkı, onu ortadan kaldırmaktır. Helallik istemek hususunda özellikle ilçenin kırsal bölgesinde ve köylerinde yaşayanların ilgisi oldukça büyüktür. Adeta bunda yarışır. Sevmedikleri hatta düşman oldukları veya hiç tanımadığı kişi bile olsa, hasta ziyaretinde bulunulur ve ondan helallik istenerek kendileri de haklarını helal ederler. Onlara göre isteyerek veya istemeyerek de olsa, tanıdık olsun veya olmasın bir şekilde, bir yerde, hatırlamadıkları bir olayda, ola ki karşılıklı hak geçmiştir.

Ölüm döşegindeki hastanın yanına gelen ziyaretçiler, hastanın yanında gereksiz söz ve konuşmalardan kaçınırlar. Genelde gelen ziyaretçilerden Kur’an okumasını bilen bir kişi devamlı hafif bir sesle Kur’an okur, yorulduğunda da bir başkası devam eder. Gelen

ziyaretçilerden veya akrabalarında bilenler de ellerinden geldiğince böyle bir uygulama içerisinde olurlar.

Halk tarafından, ölecek olan kimsenin yanında güzel konuşmak ve gereksiz sözlerden kaçınmak, ölüyü moral olarak zinde tutulacağına inanılır. Bundan dolayı, ecel, ölüm, kabir, âhiret gibi konular hastanın yanında konuşulmaz. Onlara göre hasta zaten gideceği yeri bilmektedir ve böyle bir konu onu sıkıp gereceğinden bu tür bir konuşmadan kaçınmak gerekir.

Keles ve çevresinde, ölüm belirtilerinin görüldüğü kişi önu kıbleye çevrilerek mümkünse yüzü kıbleye gelecek şekilde başı hafifçe yükseltip ayakları kıbleye doğru uzatılarak sağ yanına çevrilir. Bunun sebebi de kiblenin Müslümanın yönü olduğu inancıdır. Şayet hastanın durumu buna elvermiyorsa sırt üstü yatırılır. Mevsim şartları ve hastanın o esnadaki durumu göz alınarak hastanın üstü battaniye, çarşaf veya bir örtü ile örtülür. Yine bunun yanında ölmekte olan hastanın bazı nedenlerden dolayı ağzı kuruduğu için içmesi için hastanın durumuna göre su verilir.

3.2.1. Telkin

Telkinin ölüm döşeğindeki hastaya verilmesi konusunda adeta bütün ilçe ve köy halkı birlik içindeymiş gibi bu husus hakkında hemfikirdirler. Telkini oldukça önemsedikleri görülmekle beraber telkinin yapılmadığı veya söylenmediği bir hastaya kötü amelli olarak bakılır. Çünkü telkin, hastanın imanlı gitmesine yardımcı olur, ölüme ve Allah (c.c.)'a bakışı güzel olur ve hasta böylece Allah (c.c.)'ın huzura alını açık imanlı bir şekilde çıkar.

Korku ve ümit arasındaki hastanın, ruhunu teslim etmesine yardımcı olunması düşüncesiyle ve Allah (c.c.)'ın, kuluna karşı hüsn-ü zanna sahip olması bakımından yanında bulunanlardan sevdiği biri, duyacağı şekilde Kelime-i Tevhid getirerek hastanın da söylemesine yardımcı olur. İlim ve saygınlık yönünden büyük şahsiyet olarak görülen kişilerin telkin vermesi tercih sebebidir. Son nefesine kadar bir defa “*La ilahe illallah Muhammed'ur Resulullah*” şeklindeki Kelime-i Tevhid'i getirerek güzel bir amelde bulunması iyi bir davranış kabul edilir. Ancak, yapılan incelemede, hastanın yanında bulunanlar tarafından hastayı rahatsız edecek ve bıktırarak bir şekilde hastaya Kelime-i Tevhid,'i söyletmeleri dikkat çekicidir.

Özellikle ölümü yaklaşmış ve ruhunu teslim etme sürecindeki hastalara yapılan telkinde zorlama, bazı yörelerde tasvip edilmemiş, kişinin dünya hayatındaki yaşayışını göz önünde bulundurarak telkinin zorlama cihetiyle söylettirilmesinin değişiklik gösterdiği görülmektedir.

3.2.2. Kur'an Okumak:

Hastanın yanında Kur'an okumayı hasta için iyi ve faydalı olarak düşünen Keles halkı, bunun atalarından kalma bir gelenek olduğunu söylemenin yanında yapılan bu uygulamanın da kendileri için hasta adına bir görev olarak görürler.

Ziyaretçi olarak gelenlerden hemen hemen herkes tarafından, bilenler, öleceğine kanaat getirilen hastanın üzerine Kur'an-ı Kerim okunmaya başlar. Bilmeyenler ise ezbere bildikleri surelerden okur ve hasta için duada bulunurlar. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ölümlere Yasin suresini okumayı tavsiye eden hadisten habersiz olan halk, ölmek üzere olan kişilere Yasin suresinin okunmasını dini bir vecibe olarak görürler. Böylece hastanın üzerine rahmet yağacağına, günahlarından arınacağına, şeytandan uzak tutulacağına inanılır. Yasin suresi ile beraber Mülk, Nebe, Yûsuf, Râ'd, Vâkia, İhlâs, Felak ve Nas gibi surelerin okunması da önemsendir.

3.2.3. Ölüm Anı

Ölümün yaklaşması neticesinde hastanın bilincini kaybetmesi genel olarak hastanın ruhunu teslim etmesi olarak anlaşılır. Ölüm döşeğindeki yanındakileri tanımaması, çevresindekilerin söylediklerinden anlamaması, yine hastanın gözlerini yumup melekler tarafından canının alacağına yorumlanır.

Hasta ruhunu teslim ederken kendisinden meydana gelen bir takım hadiseler, gerek yanındakiler tarafından gerekse çevresindekiler tarafından farklı olarak gözlemlenip yorumlanır. Öyle ki bunun çok uç noktalara bile çekildiği, gözlemlenenlerin halk tarafından birbirilerine anlatılması yaygın hale gelmiş ve ibret alınsın diye insanların aralarında bunu ifşa etmesi bir görev olarak zannedilmiştir.

Özellikle hasta ruhunu teslim ederken hastada görülen terleme, horuldanma gibi durumlar, kişinin ruhunu azap çeke çeke teslim etmesine yorumlanır. Keles'in geleneğinde ölünün gözlerinin açık olması ruhunun arkasında bakıyor oluşuna,

sevdiklerini görmeden ölmüş olmasına, ölünün görmek istediği birine hasret gittiğine, dünyada gözünün kaldığına yorumlanır. Ayrıca, gözü açık ölmek, Allah (c.c.)'ın ölen kişiye makamını gösterdiğine de yorumlanır. Rengin morarması, ağzından köpüğün çıkması günahkâr oluşuna, ölürlen zorlandığında kötü amel sahibi olmasına yorumlanır. Rengin sararması da ölenin temiz, iyi amel sahibi olmasına yorumlanır. Acı çekilmeden gerçekleşen ölümler bir teselli unsuru olarak değerlendirilir. Böyle bir düşünüş ve algılayışa Anadolu'da rastlamak mümkündür (Karasu, 2004:71).

Ancak bu kanı ilçenin her yöresinde bulunmamaktadır. Böyle bir düşüncenin bazı yörelerde haiz olması, bilgisizlik, rant sağlama, çıkar elde etme gibi sebeplerle bazı çevrelerce yerleştirilmiş ve uygulana gelmiştir.

3.3. Keles'de Cenaze ve Cenaze Merasimleri

Hastanın hayati belirtileri kesildikten sonra bir müddet beklenir. Son nefesini verdiği kanaati, çevresindekiler tarafından belirlendikten ve hasta ruhunu teslim ettikten sonra Kur'an okuyan kişi okumayı bırakır. Şanlıurfa yöresinde hastanın öldüğü kanaati belli bir saat beklendikten sonra getirilmekle birlikte ölünün yıkanmasından önce ve sonra yanında, günahlarının hafifletilmesi için Kur'an okunduğu geleneği haizdir (Tapucu ve Aksoy, 2004:54). Ölünün göz kapakları ve ağzı kapatılarak yüz görüntüsü bozulmasın diye çenesinin altından bir bez geçirilerek başının üstünde bağlanır. Başka bir pozisyonda ise sırt üstü yatırılır ve elleri iki yana, ayakları ve bacakları da birleştirilerek uzatılır. Sayılan eylemlerden bazıları, ölen kişinin görüntüsün çirkin görünmesini önlemektir. Bunlar yapıldıktan sonra cenaze, bir güçlük yoksa sağ yanı üzerine kibleye çevrilir. Bu uygulama Türkiye'nin hemen hemen her yerinde yapılmakla birlikte bazı coğrafi bölgelerde cenazenin baş kısmı kibleye çevrilmektedir (Tapucu ve Aksoy, 2004:55). Kişi öldükten sonra hemen yattığı odanın penceresi açılarak, Azrail'in oradan gitmesi, rahmet meleklerinin gelmesi umulur. Yanında güzel koku bulundurmak veya etrafını buhur ile tütsülemek de güzel bir davranış olarak görülür. Yine bu durum bazı Türk geleneklerinde görülür (Yılmaz, 2007:75).

Daha sonra defin için hemen hazırlıklara başlanır. Kişinin ölümünden yakınlarını, dostlarını, komşularını ve diğer Müslümanları haberdar etmek, onların cenaze için yapılacak işlere katılmalarını sağlamak amacıyla camide selâ okutulur. Selânın sonunda da okuyucu, arapça olarak mealen; *“Doğrusu biz Allah'a aidiz ve muhakkak ona*

döneceğiz” (el-Bakara, 2/156) ayetini okuduktan sonra üç defa ölen kişinin ilanını yapar. Örneğin: “Vefat eden Keles’in Davutlar köyünden Ali oğlu Mehmet’in veya bayan ise Ahmet kızı Fatma’nın, ikinci namazını müteakip cenazesi Merkez Camii’nden kaldırılarak şehir mezarlığına defnedilecektir” şeklinde ilan yapılır. Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde ise özellikle şehir merkezlerinde namaz vakitlerin başında ölen kişinin adı, defin zamanı ve yeri, gazete, televizyon gibi yazılı ve görsel yollarla duyurulur (Biçer, 2009:23). Ölen kişinin daha iyi tanınması için köyü, aşireti gibi halkın kendisini tanıyacağı belirgin vasıfları varsa ilanda bunlara da yer verilir. Küçük yerleşimleri olan köylerde ise genel olarak diğer köylerdeki vatandaşları haberdar etmek için bir şekilde haber verilir ve yakın tüm köylerde sadece cenaze merasimi için cami minaresinden haber verilir. Ölen kişilerin isimleriyle beraber bu unvanların ilanı, şahısların tanınmasına yönelik ise dini bir sakınca görülmez. Övgüye dayalı ve sınırı aşan ilanlar ise hoş karşılanmaz.

Cahiliye döneminde Arapların ileri gelenlerden biri öldüğünde kabileler haberciler gönderip “Filan öldü, Araplar mahvoldu.” gibi ifadelerle ölüm haberini verip, yaka paça yırtarak ağlamayı âdet haline getirmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu tür ölüm ilanlarını yasaklamıştır (Tirmizi, “Cenâiz”, 12). Ancak bir kişinin ölümünden yakınlarını, dostlarını, komşularını ve diğer Müslümanları haberdar etmek, onların cenâze için yapılacak işlere katılmalarını sağlamak amacıyla duyuruda bulunmalarında sakınca görülmemiş, hatta bu tavsiye edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Habeş Kralı Necâşi’nin ölümü ile Mute Savaşı’nda şehit düşen Zeyd b. Hârise (r.a.), Ca’fer b. Ebû Tâlib (r.a.) ve Abdullah b. Revâha’nın (r.a.) şehâdetlerini ashabına duyurduğu bilinmektedir. Maksat aşılmazsa ölüm ilanının sünnetin ruhuna uygun olduğu görülür.

3.3.1. Cenazenin Yıkanması ve Kefenlenmesi

Ölünün yıkanması için gerekli hazırlıklar ölümün arkasından hemen yapılmaya başlanır. Bunda aceleci davranma yerine, zaman ve mekan uygunluğu açısından bir müddet veya bir gün bekletilir. Ancak Türkiye’nin sıcak olan coğrafyalarında, ölünün kokmaması, bekletilirse âhirette hesap veremeyeceği, sıcakken defnedilirse sorulan kabir sorularına daha rahat cevap vereceği inancı vardır (Tapucu ve Aksoy, 2004:56). Yıkanacak yer, araç ve gereç hazırlanır. Su ılık hale getirilinceye kadar ısıtılır. Suyun ölüye zarar vermesini önlemek için ılık olmasına dikkat edilir. Kapalı bir yerde divan üstünde veya

teneşir üzerinde ölü yıkanır. Tenha yerde yıkanmasına özen gösterilir. Bunun sebebi ölüyü yıkayanların rahat hareket etmesi ve geride kalanların de ölüden etkilenmesini önlemektir. Ölüyü, varsa imam, yoksa ölü yıkamayı bilen biri yıkar. Ölü yıkayanın takvalı biri olmasına dikkat edilir. Ölen kişi önceden belirlediği birinin kendi cenazesini yıkamasını vasiyyet etmişse özellikle o şahsın yıkamasına özen gösterilir. İslam’ da ölünün yakını tarafından yıkanması daha uygun görülmesine rağmen yoremizde cenaze sahipleri üzüntüleri sebebiyle ve gerekse bilmediklerinden dolayı ölüyü yıkamaya pek yanaşmazlar.

Teneşir, mümkünse ölünün ayakları kıbleye gelecek şekilde ayarlanır. Ölünün mahrem yerlerinin görünmemesi için yıkama esnasında teneşir üzerine yatırılan ölünün göbekte diz kapağı kısmının üzerine ince bir bez bırakılır. Gassal (yıkayıcı), ölünün dişleri takma ise dişlerini ağızından çıkarır. Ölünün üstünde yüzük, küpe, bilezik vb. gibi ziynet eşyası var ise bunları yakınlarından birisine teslim edilir. Yıkamak için ölünün kefeninden iki eldiven dikilir. Ancak günümüz şartları itibari ile eldiven takılır. Ölü öne doğru hafif kaldırılır, mafsaldan çıkan bir şey olursa su dökülerek temizlenir. Bir eldivenle ölüye taharet aldırılır. Yani önü, arkası temizlenir. Ardından normal abdest aldırılır. Diğer eldivenin içine önceden rendelenen sabun bırakılarak ölünün baş ve sağ tarafı daha sonra sol tarafı yıkanır. Sağ taraftan başlamanın sünnet olduğu inancı yaygındır. Ağızına ve burnuna su verilmez; parmağa bir bez sarılarak dudakları, dişleri, burun delikleri ve kulakları temizlenir. Ceset sabunlu ılık su ile iki defa yıkanır, ardından ikinci bir defa ölüyü öne doğru hafif eğerek ölünün karnı sıvazlanır ve bir şey çıkarsa tekrar temizlenir. Genel anlamda temizliği yapıldıktan sonra cenazeyi yıkayan kişi: “Niyet ettim Allah rızası için bu ölüye boy abdestini aldirmaya.” diyerek sağ olan bir insan nasıl boy abdestini alıyorsa yıkayıcı, ölüye öylece boy abdestini aldırır. Bu arada yıkayıcı “gufraneke ya rahman” der. Ölünün saç sakalı taranmayıp olduğu gibi bırakılır. Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra kefenin ıslanmaması için ceset havluyla kurutulur. Yıkamadan sonra arta kalan suyla ölüyü yıkama esnasında kullanılan araç ve gereçler yıkanır. Geride fazla su kalmışsa temiz bir yere dökülür. Arkasından kefenleme işlemi başlar.

Ölüyü tepeden tırnağa kadar kefenlemek farzdır. Kefen, cenazenin sarıldığı yensiz, yakasız, dikişsiz, oyasız ve sade bir bezdir. Bu bez, bir yönüyle ölünün bedenini örtme

görevi gördüğü gibi, bir yönüyle de insanın bu dünyadan bir şey götüremeyeceğini, doğduğu gibi çıplak ve sade gideceğini temsil eder.

Yöremizde erkeğin kefeni boydan boya üç lifafeden ibarettir. Biri gömlek (kamîs), biri etek (izâr) ve biri de sargı-bürgü (lifâfe) yerini tutmak üzere etrafı dikişsiz üç kat bezdir. Kefen bol ise erkek için kamis, amame ve üç lifâfeyle beraber kefen beş parçaya tamamlanır. Kadının kefeni ise bu üç kata ilave olarak bir başörtüsü (Hımar) ve bir de etek olmak üzere beş kat bezdir. Bu söylenen, sünnet üzere kefenleme için gereken parça sayısıdır (kefen-i sünnet). Bu sayıda parça bulunmayıp, erkek için izâr ve lifâfe ve kadın için bu ikisine ilâveten bir başörtüsü (kefen-i kifâyet) ile yetinilmesi de yeterli görülmektedir. Bu kadarı da bulunmazsa ölü tek parça bezede (kefen-i zarûret) sarılabilir.

Kefenin beyaz renkli, pamuk bezinden olmasına dikkat edilir. Genellikle beyaz patiskadan yapılmaktadır. Kefen olarak kullanılacak bez çok basit ve düşük kalitede olmamalıdır. Fakat çok pahalı olması da uygun görülmemektedir. Ölünün maddî durumu göz önünde bulundurularak hareket edilir. Ölünün kefenlenmesinden önce kefenin birkaç defa güzel kokularla tütsülenmesi âdettendir.

Kefenleme yapılırken lifâfe, hasır veya kilim gibi bir şeyin üzerine açılır, onun üzerine izâr serilir, sonra da ölü, kefen gömleği içinde izârın üstüne konur. Ölü erkek ise, izâr önce soluna, sonra da sağına, daha sonra lifâfe de aynı şekilde sarılır. Saçına, sakalına, secde azaları olan alnına, burnuna, ellerine, diz kapaklarına ve ayaklarına kâfur veya benzeri güzel kokular sürülür. Vücudunun herhangi bir yerinde yara var ise pamukla kapatılır. Taşınırken kefenin açılmaması için kabirde çözülmek üzere kefenin baş ve ayak tarafları birer bezle, belinden de bir kuşakla bağlanır, daha sonra bunlar kabirde çözülür.

Ölü, kadın ise saçları ikiye ayrılarak kefen gömleği üzerinden göğsü üzerine konulur. Göğüs örtüsü (rıda) giydirilir. Yüzünü hafif kapatacak şekilde başörtüsü (hımar) takılır. Sonra üzerine izâr sarılır sonra iki lifâfe sarılır. Böylece bir kefen beş parçaya tamamlanır.

Bulûğ çağına yaklaşmış çocuklar, büyükler hükmünde görülür. Bu çağa gelmemiş çocukların kefenleri sadece izâr ve lifâfeden ibaret olur. Kefenin tek kat olması da

mümkündür. Fakat üç kat yapılması daha uygun görülür. Buluğ çağına ermemiş çocukların sorgusuz sualsiz cennete gireceğine inanılır. Genelde Anadolu'nun her yerinde herhangi bir zaruret yoksa kefenlenme şekli benzerlik göstermektedir (Tapucu ve Aksoy, 2004:56).

Kefen, ölen kişinin ailesi tarafından ya da malından karşılanır. Bazıları önceden kefenini hazırlar. Hacca gidenler Mekke'nin kutsallığı sebebiyle ihramlarını kefeninde kullanılması için saklarlar. Ancak bu, uygulama olarak görülmemektedir. Çoğu zaman ölen kişilerin ailesi dışında yakın akrabalarından birileri de hayırları için kefeni alırlar. Kefen masrafı, ölen kişinin borcundan, vasiyyetinden ve vârislerin haklarından önce gelir. Geriye mal bırakmamış kimselerin kefen masrafı, hayatta iken nafakasını vermekle yükümlü bulunduğu kimseler tarafından karşılanır. Kimi kimsesi yoksa bu masraf yöredeki hayırsever Müslümanlar tarafından karşılanır.

Son yıllarda camilerin mimarisine “gasilhane” diye nitelendirilen ölüleri yıkama bölümü de eklenmiştir. Genelde ölümden sonra cenaze camiye götürülerek yıkama ve kefenleme işlemleri gasilhanede yapılır. Köylerde ise cenaze sahibinin evinin avlusu müsaitse uygun bir yer yapılarak, değilse müsait olan bir yerde yıkanır. Cenaze yıkandıktan sonra kabir hazırlanana kadar, caminin asıl bölümüne bırakılır. Cemaat tarafından hatim okunur. Hatim genellikle para karşılığı okutulur. Hatimden sonra ıskat verilir. Ardından 70.000 defa Kelime-i Tevhid çekme, kırk defa Mülk suresini okuma kabir hazırlanıncaya kadar yapılır. Şayet kabir hazırlanmışsa bu gibi işlemler sonraya bırakılır. Cenaze namazını kılma gibi işlemler cemaat tarafından yerine getirilir. Genellikle bayanların yıkanma ve kefenlenme işlemleri ölü evinde yapılır. Camiye getirilmeyen ölüler kefenleme işlemi bittikten sonra evin bir odasında güzel ve temiz bir yere konur. Ölünün üzeri genellikle Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin yazılı olduğu yeşil örtüyle örtülür. Ölü defin edilmeden önce cemaat hatim okur. Hatim bittikten sonra imam cemaatten vekâleti alarak duayı yapar ve ölünün ruhuna okunanları hediye eder. Eskiden hatim okuyanların ve Kelime-i Tevhid çekenlerin her birine ayrı ayrı para verilirdi. Günümüzde Kelime-i Tevhid çekme âdeti gitgide azalıyor. Bazı yerlerde definden sonra çekilir. Para alma çok nadirdir. Bazı yerlerde de ölünün akrabaları definden sonra bir evde toplanarak ücretsiz çekerler. Ölü geceye kalmışsa bu okumalar sabaha kadar devam eder.

3.3.2. Cenaze Namazı

Cenaze namazının sevabı fazla olduğu için namaza katılım fazla olur. Kabir hazırlanınca cenaze namazını kılacak cemaat cenazeyi ön tarafa bırakarak kibleye doğru yönelerek namaza durmaya başlarlar. Keles halkı Hanefi mezhebine bağlı olduğu için cenaze namazını da bu mezhebe göre kılar. Cenaze ön tarafa konulur. Cenazenin baş tarafı imamın sağına gelecek şekilde bırakılır. İmam, ölü erkek ise baş tarafına yakın durur. Ölü, kadın ise kalça hizasında durur. İmam ve cemaat cenazenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre niyet getirirler. Cemaatte imamın arkasında saf tutmaya başlar. Cenaze namazının kılınışı diğer namazlardan farklı olduğu için imam namazın nasıl kılınacağını cemaate tarif eder. İmam niyet getirdikten sonra yüksek sesle tekbir getirir. Cemaat de *“Niyet ettim Allah rızası için falanca şahsın farz-ı kifaye olan cenaze namazını kılmaya, uydum hazır olan imama; Allah-u Ekber”* diyerek namaza başlar. İmam ve cemaat birinci tekbirin akabinde sübhaneke duasını *“ve celle sanaiuke”* ile birlikte okur. İmamla birlikte, imam açıktan cemaat ise gizlice, İkinci tekbiri elleri kaldırmadan alır. Herkes içlerinden *“Allahümme Salli ve Allahümme barik”* dualarını okur. Aynı şekilde tekrar üçüncü kez tekbir getirilir. Bundan sonra ölü için dua yapılır. Buradaki dua kadın-erkek, erkek çocuk-kız çocuk için cenaze duasıdır. Bunu bilmeyenler genelde *“Rabbena”* dualarını okur. Bundan sonra yine eller kaldırılmadan tekbir alınır ve önce sağa sonra sola vererek cenaze namazı kılınmış olur. İmam, cenaze erkek ise *“Veli ruhihî el-fatihâ”* der. Cenaze kadın ise *“Veli ruhihâ el-fatihâ!”* der. Fatihâ okunduktan sonra ölünün uzaklardan gelen akrabalarından cenazeye yetişenler veya çocuklarının ölüyü son kez görmeleri için baş tarafından ölünün kefeni hafifçe açılır ve yüzü gösterilerek tekrar kapatılır. Namazdan sonra, imam cenaze için cemaatten helallik ister ve cenaze bekletilmeden defnedilmek üzere kaldırılır. Cenazeyi fazla bekletmenin iyi olmadığına inanılır.

3.3.3. Defin işlemi

Cenazenin taşınmasına büyük bir özen gösterilir. Cenazenin taşınma biçimi çocuklarda farklı, büyüklerde farklıdır. Ölü rahat taşınsın diye tabuta konulur. Tabut en önde taşınır. Tabutun önde taşınmasının sebebi ölüye duyulan saygıdır. Naa’sın taşındığı an hayatında hiç önde olamamış insanların önde olma fırsatıdır. Cenaze tabuta konularak dört kişi her biri bir taraftan tutarak cenazeyi omuzlarda taşır. Ancak bunda sayıya pek

riayet edilmez. Bu uygulama köylerde daha yaygındır. Cenazeyi taşıyanlar önce ön taraftan sağ omuza, sonra ayak tarafından sağ omuza alır. Daha sonra yine ön taraftan sol omuza, sonra arka taraftan sol omuza alır. Cenazeyi taşımada özellikle bu sıra takip edilir. Cenazeyi taşıyanlar 1–2 dakika arayla el değiştirirler. Bazı yerlerde bu değişme işlemi 7–10 adımda bir olur. Cenaze sahiplerine, kendileri istemedikçe, cenaze taşıtılmaz. Şehirlerde, ölü evi ile mezarlığın birbirinden uzak oluşu cenazelerin arabalarla götürülmesini artık kaçınılmaz hale getirmiştir. Cenaze konvoyu son derece hızlı gider. Ölünün yıpranmamasına ve sallanmamasına dikkat edilir.

Bir taraftan ölüyü hazırlama işlemi sürerken diğer taraftan mezar kazma ve hazırlama işlemi sürdürülür. Cenaze merasimi, yardımlaşma duygusunun ön plana çıktığı dünyevileşmenin en az olduğu andır. Dayanışma duygusu son derece güçlüdür. Ölüm hatırlanır, ölümle ilgili nasihatlerde bulunulur. Mezar kazmada insanlar birbirleriyle yarışır. Bu yarışın büyük bir sevap olduğuna inanılır. Mezarlar kazma ve kürekle kazılır. İşçi tutulmaz. Son zamanlarda şehirlerde belediye ve özel şahısların kepçeleriyle ücretsiz olarak mezarlar kazılmaktadır. Üzüntü ve hüznü en fazla yaşayanlar cenaze sahipleri olduğu için mezar onlara kazıtılmaz. Bazı yörelerde ölü sahibinin mezarı kazması, ölen kişiden bir an evvel kurtulmak isteği anlamına geldiğinden ölü sahibi böyle bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için mezar kazmaya teşebbüs etmez.

Mezar kazma işlemi bittikten sonra kabir hazırlıkları başlanır. Kabrin altı ıslak veya nemli ise kuru toprak serpilerek kabir kuru hale getirilir. Kazılan mezardan herhangi bir nesne çıkarsa temizlenir. Kemik ve iskelet gibi nesnelere bulunursa oradan alınıp mezar olmaya müsait olmayan bir yere gömülür. Ölü mezara konduktan sonra başının konulacağı yere temiz ve ince topraktan yastık yapılır. Bunun sebebi, cenazenin yönünün kibleye döndürmesini sağlamaktır. Batı bölgesinde olan İzmir ve Aydın yörelerinde ise şayet başka bir insana ait kemikler mezardan çıkarsa, kemikler, gömülecek olan kişinin ayak ucunda toplatılır, üzerine para atılır, bazı uygulamalarda ise mezara konulacak kişinin avucuna para sıkıştırılır (Kalafat, 1999a:250-251). Yine Güney bölgelerinin bazı yerleşim yerlerinde paranın ölen kişinin ağzına sıkıştırıldığı görülür (Örnek, 1979:72). Ölünün gözlerine, insanın aç gözlü olması nedeni ile gözünü toprak doyursun bağlamında toprak atıldığı yörelerde vardır (Çıblak, 2001:330). Daha sonra, toprak geçmeyecek şekilde, kabrin ahşap tahtalar ile kapatılır. Erkekler için

kabrin, normal boyda olan bir erkeğin omuz hizası, kadınlar için bir erkek boyu kadar derin olmasına özen gösterilir. Mezarın derinliği yaklaşık bir-bir buçuk metredir.

Ölünün kokmaması, şişmemesi ve ölü sahiplerinin daha fazla acı çekmemesi için ölüyü en kısa sürede defnetmek için gayret gösterilir. Mezar hazırlıkları ile diğer hazırlıklar biter bitmez ölünün defin işlemi başlar. Cenaze kabrin üzerinde omuzlardan indirilince cenazenin baş tarafı, kendisi için hazırlanmış mezarın ayak tarafına konulur. Bir engel yoksa cemaat oturur. Ölü kabre indirilmeye başlanınca ehil ve bu işi bilen iki üç kişi tarafından tabuttan çıkarılır yavaş yavaş kabre yerleştirilir. Bu sayı ihtiyaca göre bazen değişebilir. Cenâzeyi kabre indiren ve yerleştirenler: “*Bismillâhi ve alâ milleti resûlillâh (Allah’ın adıyla ve elçisinin dini üzere)*” derler. Ölü, yüzü kible tarafına gelecek şekilde sağ tarafına yatırılarak bırakılır. Yüzünün, toprağa taraf geldiği kısmına iki avuç toprak bırakılır. Bazı bölgelerde ise para, yiyecek gibi cenazenin faydalanacağı zannedilen bir takım nesnelere konulmaktadır. Oysa bu İslam’ın hoş karşılamadığı ve ata kültürden gelen eski bir adettir (Biçer, 2009: 28). Ölünün dengesinin bozulmaması için belinin arkasına bir taş ya da bir avuç toprak bırakılır. Ölü kibleye yönelmiş pozisyonuna getirilir.

Ölünün gömülmesi esnasında üzerinde kefen dışında başka bir dünyalık nesne bulunmaz. Çünkü insan, anasından nasıl doğduysa öylece gitmeli anlayışı vardır. Ancak elbiseleriyle gömülen kimi coğrafi bölgelerimizde yok değildir. Kimi yerlerde mevsim şartlarına göre ölünün üşümemesi için yatak yorgan ve sevdiği eşyaları ile, ölen yeni gelin ise ziynet eşyaları ile gömüldüğü (Kalafat, 1999b:133-134), ölünün kendi kişisel eşyalarının bırakıldığı (Örnek, 1979:73), ölü yıkandıktan sonra elbiseleri giydirilip kefene sarıldığı ve altına kilim yada döşek koyularak ve de başının altına yastık koyularak defnedildiği (Çıblak,2001:330) gibi uygulamalar çeşitli yerlerde uygulanmaktadır (Kalafat, 1999b:130).

Kefenin açılmaması için ölüyü kefenleme esnasında bezle bağlanan baş ve ayak tarafları ile kuşakla bağlanan beli kabirde çözülür. Bayan cenazesi kabre indirilirken mahremi olmayan birinin olmasına dikkat edilir. Ölü gömmede aktif olan erkek olsa da ve bayan kefenlenmiş halde olsa bile görünmesi hoş karşılanmaz. Ölü kabre götürülürken üzerine battaniye tutulur. Bunu yapmanın amacı erkeklerin kadını görüp günaha girmelerini engellemektir. Ayrıca bayanların ve çocukların korkmamaları için erkeğin üzerine de

çarşaf tutulur. Ölü kabre bırakıldıktan sonra, kabrin açık kalan kısmı toprağın geçmeyeceği şekilde düzgün taşlarla tavanımsı bir örtü yapılarak kapatılır. Toprağın kabre girmemesi için büyük taşlar arasına küçük taşlar ve otlar bırakılır. Mezarın kapatılması esnasında orada bulunanlar birbirlerine kürekleri el ile verirler. El ile vermenin daha rahat olması ve mezarın daha çabuk kapatılabilmesi amacı yatmaktadır. Yurdun bazı bölgelerinde mezar kapatılırken toprak atılan kürek, elden alınmaz, yere bırakılır ve bir başkası o küreği alır. Bundaki sebep ise, küreği toprak atmak için bir başkasının elinden alanın öleceğine inanılmasıdır (Çıblak, 2002:609). Yine kazılan küreklerin üst üste yere bırakılması, bazı bölgelerde, başka bir ölüm olayının gerçekleşeceğine inanılır (Kalafat, 1999a:245). Sonra çok hızlı bir şekilde kabre toprak doldurulur. Mezarın kaybolmaması için toprak yer seviyesine gelince mezarın ayak ve baş kısmına birer taş dikilir. Kabrin topraktan bir iki karış yükseltilip, deve hörgücü gibi yapılmasına özen gösterilir. Mezar kapatıldıktan sonra her ne kadar Keles ve çevresinde toprağa su dökme geleneği yoksa da, Türkiye'nin oldukça fazla yerlerinde bu adet canlılığını korumaktadır (Gökbel, 1998:119; Gerçel, 2001:297; Balaman, 1983:131; Tuğrul, 1973:6757) ve halk arasında ölen mezara su dökmenin ölünün ruhuna rahmet anlamına geldiğine inanılır (Çıblak, 2002:609).

Mezarın kapılmaya başlandığı andan itibaren imam ve cemaatten birkaç kişi Yasin, Mülk, Fetih ve son on kısa süreyi çömelerek okur ve bu okumanın sonunda imam dua okur. Bu sırada mezarın toprakla örtülmesi biter. Bundan sonra imam veya biri ölenin ruhu için cemaatten Fatiha ister. Fatiha okunduktan sonra ölü için yakınlardan biri "*Cemaat hakkınızı helal edin*" der, cemaat, "*helal olsun*" der ve cemaat dağılmaya başlar. Ardından cenaze evine doğru yol alınır.

Halk inancına göre telkin rehberliktir. Ölüyü sorguya, görüşmeye, sorulacak sorulara hazırlama eylemidir. Cemaat dağıldıktan sonra genellikle imam, telkin duasını okumak için mezar başında sırtını kibleye çevirerek ölünün yüzüne karşı oturur. Telkin esnasında annesinin ismi söylenilerek ölüye hitap eder. Genellikle Arapça olarak dua okunur.

Çocukların masum oldukları ve sorgusuz cennete girmesi inancı hâkimdir. Bunun için ergenlik çağına girmemiş çocuklara telkin okunmaz.

3.3.4. Iskat ve Devir

Kişi öldüğünde yakınlarının yapmaları gereken en önemli işlerden birisi, varsa o kişinin borçlarını ödeyerek onun üzerinden kul haklarının kalkmasını temine çalışmaktır. Çünkü hadisin ifadesiyle: “*Mü’minin ruhu, borcu ödeninceye kadar ona bağlı kalır*” (Tirmizi, “Cenâiz”, 76). Borçlu ölen kişinin borçları, geriye bıraktığı maldan ödenir ya da varisleri tarafından karşılanır. Mali borçlarının ödenmesinde borcu ödeyen kişinin, ölünün bir yakını olması veya olmaması neticeyi değiştirmez. Kim öderse ödesin, ölen kişi borçtan kurtulmuş olur.

Ancak, özellikle namaz ve oruç için yapılan ıskat devir, bir çeşit oyun mahiyetinde “aldım-verdim” şekline dönüşmesi, mirasçılar tarafından maddi külfetten sıyrılması ve bununla ölen kişinin hayattayken “nasıl olsa kılamadığım namaz ve tutamadığım oruç benden düşürülür” gibi uygulama ve düşünceler, ıskat ve devirde etkili olan etkenlerdir.

Eskilerden gelen bir uygulama olan ıskat ve devir olayı cenaze merasimlerinin vazgeçilmez bir işlemi olarak görülmüştür. Ölenlerin kılınmamış namazları ve tutulmamış oruçları, sadaka şeklinde anlaşılır. Ölen kişinin yakınlarının, ölünün hayattayken kılamadığı namaz, tutamadığı oruç, veremediği yemin kefareti ve üzerinde vacip olup yerine getiremediği ibadetler ve sorumluluklara karşılık ölünün günahlarını düşürmek, yok etmek veya hafifletmeyi umarak ıskatı verdikleri anlatılmaktadır. Bundaki temel amaç, ölünün bu borçlarını düşürmek ve Allah (c.c.)’ın ölüyü bağışlamasına vesile olmaktır.

Iskat işlemi devir uygulamasıyla eskiden şöyle gerçekleştirilir: Ölü sahibi imamı vekil tayin eder. Vereceği ıskatın miktarını para olarak imama teslim eder. İmam orada bulunan fakirlerin sayısına göre kişi başına ne kadar ıskat verilmesi gerektiğini hesaplar. İskatı veren veya vekil alan kişiye şöyle der: “Falancanın namaz, oruç, yemin, ma vecebe aleyhine karşılık bu buğdayı veya altını veya parayı kabul ettin mi?” İskatı alan kişi “Kabul ettim ve tekrar sana hibe ettim” der. Bu işlem birkaç defa tekrar eder. İcap ve kabulü bu şekilde gerçekleştirmiş olurlar. Çok önceleri iki çuvala buğday doldurularak çuvalların ağzı bağlanır ve araya kalın bir çubuk bırakılırdı. Tavanın ortasına takılan kalın bir ip iki çuvalın ortasına bırakılmış kalın çubuğun uçlarına bağlanılırdı. Buğday yerden bir metre yükseklikte asılı tutulurdu. Fakirlerin sayısına göre ıskatı alanlardan iki kişi imamın tekrarladığı sözleri söyleyerek buğday çuvallarını

beş on defa beşik sallaması gibi birbirlerine doğru iterek icap ve kabulü gerçekleştirirlerdi. Zamanla devir işlemindeki, icap ve kabul, yerde yapılmaya başlamıştır. Daha sonraları ise buğday yerine yedi sekiz tane bilezik, bir mendilin içine bırakılarak altınla devir işlemi gerçekleştirilmiştir. Devir işlemi bittikten sonra Fatih suresi okunur. İskatı vermek için devir uygulamasına büyük bir önem verilir. Devir işlemi dini bir uygulamadan ziyade, gelenek tarafından belirlenmiş uygulama biçimi olduğu için zamanla farklı şekillere bürünebilmiştir.

Keles toplumunda ıskat ve devir olayı son yıllarda görülmeyecek kadar azalmıştır. Bunda gerek yöre halkının gerek ise din görevlilerin özverili çalışmaları etkili olmuştur. Araştırmamızda ıskat ve devrin ilçe genelinde eskiden var olduğu ancak 8-10 senelik bir zaman diliminde bu uygulamanın kalktığı gözlemlenmektedir.

3.4. Taziye ve Taziyenin Yapıldığı Mekânlar

Vefat eden bir kimsenin yakınlarına taziyede bulunmak, Keles'in köklü İslami geleneklerindedir. Taziye, ölünün ailesini teselli etmek, sabır ve tahammüllü olmalarını sağlamak, kaza ve kadere razı olmaya teşvik etmek ve Müslüman ölüye dua etmek amacıyla yapılır. Taziye'ye gitmenin büyük bir sevap olduğu inancı hâkimdir. İslam anlayışına uygun olan bu düşünceyi aşağıdaki hadisi şerifte teyid eder. Peygamberimiz (s.a.s.) *“Başına gelen bir musibet sebebiyle kardeşine taziyede bulunan bir Müslüman'a, kıyamet gününde Cenâb-ı Allah, mutlaka şeref ve üstünlük elbisesi giydirir”* (İbn Mace, “Cenâz”, 56) diyerek, musibete uğrayan insanlara yardımcı olmanın bize kazandırdıklarının önemini vurgulamıştır.

Cemaat mezarlıktan taziye evine döndükten sonra taziye evinin önünde toplu olarak ayakta belirli (me'sur) dua okunduktan sonra ölünün ruhuna Fatih suresini okur. Cemaat tek tek cenaze sahiplerinin elini tutarak baş sağlığı diledikten sonra karşılıklı olarak dizilmiş sandalye veya kürsülere bir süre oturur. Yemek vakti gelmiş ise, taziye sahibinin akrabaları ve komşuları, taziyede bulunan cemaati gruplar halinde yemeğe götürür. Yemekler yenildikten sonra tekrar taziye evine gidilir.

Taziye evinin kapısından içeri girenler taziye sahipleri tarafından taziye evinin girişinde karşılanır. Aynı zamanda gidenler de uğurlanır. Ölü sahipleri çok nadir otururlar. Taziyeye gelenler cemaate selam vererek uygun bir yere oturur. Taziyede imamlar

bulunur. İmamlardan biri ölen kişiye Fatiha okunması için Arapça olarak mealen: *“Allah ecrinizi artırsın, sabrınızı (tesellinizi) güzelleştirsın ve ölünüzü affetsin ruhuna el-Fatiha”* der. Tüm cemaat Fatiha süresini sessizce okur. Fatiha bittikten sonra taziye için gelenler taziye sahiplerine: *“Baki olan Allah! Allah rahmet eylesin, Allah af ve mağfiret etsin, Allah sabır versin, Allah mekânını cennet etsin, başınız sağ olsun”* gibi moral verici, teskin edici sözlerle ölü yakınlarını teselli etmeye çalışırlar. Taziye sahipleri de, sırayla gelenlerin elini sıkarak *“Hoş geldiniz, Allah hayrınızı kabul etsin, Allah sizden razı olsun”* vb. sözlerle karşılık verir. Taziye için gelenler, kalabalığın durumuna göre, beş-on dakika oturur. Aynı sözler taziye yerinden ayrılınca da tekrar edilir. Taziye evinde genelde bilenler bazen bir aşır okur. Okunan aşırın özellikle ölüm, sabır ve âhiretten bahseden ayetlerden olmasına dikkat edilir. Taziyeye giden cemaat, imamı aralarında bulundurmaya özen gösterir. Kimi taziye evlerinde taziye kurulduğu andan itibaren taziyede imamın yokluğu hissedilmesin diye cenaze sahibiyle dostluk ilişkisi devam eden imamlar üç gün süreyle orada kalmayı bir sorumluluk olarak görürler.

Taziye esnasında çay, su, şerbet ikram edilir. Yakın zamana kadar taziye evlerinde masaların üzerinde tepsiler içerisinde sigara ikram edilirdi. Son zamanlarda yapılan ikramlar arasında sigara bulundurulmamaktadır. Özellikle bodrum katlarındaki taziye evlerinde sigara kullanımının yasaklandığı görülmektedir. Şerbet ise genellikle yaz aylarında ikram edilir. Taziye evindeki her türlü hizmeti ölenin akrabaları ve komşuları yapar. Yardımlaşma ve dayanışmanın yoğun bir şekilde görüldüğü göze çarpar.

Keles’deki taziyelerin normal süresi üç gündür. Taziyelerde ilk gün çok kalabalık olur. Ölen kişi tanınan biri ise taziye dört güne de sarkabilir. Dört gün süren taziyelerin sayısı fazla değildir. Ancak bu taziyenin bittiği anlamına gelmez. Üç dört günden sonra taziye, ölen kişinin evinde devam eder. Uzak yerlerden gelenler, sonradan duyanlar için taziye her zaman yapılabilir. Ayrıca taziye için özel olarak giydikleri bir elbise ve uygulama yoktur. Sadece düzgün ve temiz giyinmeye özen gösterilir.

Genel olarak Türkiye’de taziyenin süresi 3-7 gündür. Eski Türklerde ise bu süre 30-40 gündür. Bu süre zarfında çeşitli yerlerde cenaze sahipleri yas tutma bağlamında sakal tıraşı olmaz siyah, koyu veya gri elbiseler giyerler. Cenaze merasimine yönelik özellikle

son yıllarda bu şekilde giyinme genellikle batıdan gelme bir folklorik yansımadır (Biçer, 2009:24).

Keles'deki taziye geleneği, hızla bireyselleşen ve dünyevileşen günümüz dünyasında, insanımızın tüm olumsuzluklara rağmen, yardımlaşma, dayanışma, acıları paylaşarak azaltma, barışı tesis etme gibi insanî değerlerden vazgeçmediği, vazgeçmeyeceği mesajını vermektedir. Birbirine dargın ve kırgın olanlar hatta husumetleri düşmanlık derecesine ulaşmış insanlar dahi birbirinin taziyesine giderler. Böylece taziyenin toplumda önemli bir barış köprüsünü tesis etmeye vesile olduğunu söyleyebiliriz.

Yakın zamanlara kadar taziyeler, ölü evinde kabul edilirdi. Akrabalar, komşular, tanıdıklar buraya gelir, baş sağlığı dileyerek Fatihalar okurlardı. Ölen kimse hakkında güzel sözler söylenir, geride kalan yakınlarının acıları paylaşıldı. Modern hayatın dayatmaları, şehirleşme ve apartman hayatının getirdiği sıkıntılara rağmen Keles'te taziye geleneği giderek güçlenmiş, evlere sığmayan ziyaretçiler artık "Taziye Yeri" olarak taziyeye geleceklerin çokluğu tahmin edilerek kahvehaneler kiralanmaya başlamıştır. Bu davranış geleneksel taziye anlayışındaki dönüşümü ifade eden bir davranıştır.

Ancak gerek nüfusun az olması gerekse ilçenin şehirleşme yapısından kaynaklanan olumsuzlukların ve gerekse de coğrafi şartların yeterli alana izin vermemesinden dolayı, taziye evleri yok denecek kadar azdır. Köylerde ise genelde cenaze evinde taziye yapılır.

3.5. Ölüye Ağlama

Ölü evine yas için gelen kişiler ve özellikle kadın akraba, ölen kişinin en yakınına sarılarak ağlamaya başlar. Ölen evin reisi ise onun yerini alacağı düşünülen kişiye öğütler verilir. Ağlama geleneği olmakla birlikte, erkekler genelde sağlam durmaya ve ağlamamaya çalışırlar. Kadınlar ise örflerine bağlı kaldıklarından yana yakıra ağlamayı utanç sayarlar. Kimsenin seslerini duymasını istemediklerinden usul ve adabına uygun ağlarlar.

3.6. İkramlar ve Ölü İçin Yapılan Hayırlar

Taziyeye yoğun bir şekilde gelenler olur. Uzaktan gelen akrabalar çay, şeker, pirinç, yağ gibi gıda maddelerini yardımlaşma duyguları ile taziye evine getirirler. Taziye süresince ölü yakınlarına ve hazır cemaate yemek ikram edilir. Başta ölünün akrabaları olmak üzere, ölünün komşuları, dost ve arkadaşları, yemek vakitlerinde hazır olan cemaati gruplar halinde evlerine götürerek ikramda bulunurlar. Ölü evinde ilk gün yemek pişirilme ihtiyacı duyulmaz. Çünkü yakın komşuları tarafından yardım edilir. Akriba ve komşular yemek hazırlayıp ölü evine götürürler. Kimi yörelerde de ölü evinde yemek pişirilerek gelenlere verilir. Böylece taziyeler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygularının en üst seviyeye ulaştığı bir hale bürünür. Taziyenin bitiminden sonra ölünün elbiseleri fakirlere ve yoksullara dağıtılır. Elbiselerin bir kısmı da hatıra olarak saklanır.

Ölümün gerçekleşmesinden itibaren bir hafta boyunca cenaze evinde Kur'an okunur. Ölünün kırkı çıktıktan sonra hayrı için yemek verilir. Bu yemek önceki yıllarda ekmek-helva şeklinde olurken, son yıllarda mevlit verilerek icra edilir. Mevlit genelde kırkıncı günde okutulur. Türkiye'nin bazı yerlerinde ise üçüncü, dördüncü, yedinci veya elli ikinci günlerinde yemek veya helva ikram edilerek Mevlit okutulur (Biçer, 2009:30; Gerçel, 2001:297-298). Yine bazı Mevlide büyük bir değer atfedilmekte, mevlit vermek büyük bir hayır olarak telakki edilmektedir. Mevlit okuma özellikle erkeklerin camide toplanmasıyla okunur. Kadınlar ise bir evde toplaşır ölü adına Kur'an okurlar, dua ederler. Mevlide atfedilen değer, en azından farz seviyesinde kabul edilir. Mevlit bittikten sonra cami çıkışında teberrük olarak mevlidi dinleyen cemaate ikram mahiyetinde paketlenmiş birer lokum, bisküvi dağıtılır. Şerbetten de birer bardak teberrük olarak verilir. Şerbetten sonra sofraya kurulur ve yemek yenilir.

Yemekten sonra cemaat "*Allah kabul eylesin!*" der ve dağılır. Eskiden hediye adı altında mevlit okuyanlara bazen para verilir. Günümüzde ise içinde kapalı bir zarf verilir.

3.7. Kabir ve Türbe Ziyareti

Ziyaretlerle ilgili inançlarda da kültür coğrafyasının sair kesimleri itibariyle bir fark yoktur. Maddî, manevî sıkıntıları olan insanların dertlerine deva bulmak için kabirleri

ve türbeleri ziyaret etmeleri, suyundan içmeleri, ağaçlara çaput bağlama, taş yapıştırma uygulamaları, bunlarda olduğuna inanılan kutsallıktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Günümüzde de kutsal olduğuna inanılan nesnelerdeki sirayet özelliği nedeniyle insanlarda türbelerin yakınına defnedilme, kutsal kabul edilen türbe taşına el sürme, toprağından yeme, örtüsünden bir parçayı suya batırıp, bu suyu şifa niyetine içme, türbe taşından ve toprağından bir parçayı alıp beraberinde götürme gibi birtakım davranışlar az da olsa bulunmaktadır. Sirayet özelliği kutsalın yapısal bakımdan önemli bir kategorisidir (Günay, 2002:106).

Hastalıklar, çaresizlikler ve sıkıntılar içerisindeki insanlar için ziyaret olayı bir sığınak ve hatta birçok durumda son bir melcedir. Kuraklık, sünnet, evlenme, çocuk sahibi olma gibi hayatın kritik safhaları için de o, bir güven ve ümit kaynağıdır. Ziyaret geleneğinde din, tarih, kültür ve toplum iç içedir. Böyle olduğu içindir ki, ziyaret yerleri ve oralarda yatan mübarek kişiler dini kişiliklerdir. Dini şahsiyetler, şehitler, gaziler, kahramanlar ve erenlerdir (Günay, 2002:107).

Türklerdeki ziyaret olgusunun şekillenmesinde, onların İslam'ı kabullerinden sonra başlayıp günümüze kadar geçen sürecin büyük oranda etkisi olmuştur. Türklerin İslamiyet'e girişinden sonra tasavvufun veli telakkisi Türk mutasavvıflarınca aynen benimsenerek devam ettirilmiştir. Anadolu'nun fethinden hemen sonra bu coğrafyaya göçen Türk unsurları arasında "Horasan Erenleri" veya "Horasan Evliyalari" denilen dervişler bulunmaktadır. Bunlar gezdikleri yerlerde anlattıkları keramet ve menkıbelerle halkın teveccühünü kazanmışlardır (Keskin, 1999:190).

Yer yüzündeki tüm dini inanç sistemlerinde, kabirlere verilen değer, az yada çok ortak değerler taşır. Bu ritüelleri dünya çapında pek çok ülkede görmek mümkündür. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerde söz konusu mezar veya kabirlerde yatanlara "aziz" değer atfedilmesi yine benzerlik göstermektedir (Biçer, 2009:33).

Öncelikle kabir ziyaretinde, ölünün mezarlıkta ilk olarak ne zaman ziyaret edildiği konusunda belli bir kural bulunmamaktadır. Ancak genelde yöre halkı, ölünün definden bir gün sonra ilk ziyaretlerini yoğun bir şekilde gerçekleştirirler. Bundan sonra her Perşembe ikindiden sonra, arife ve bayram günlerinde yoğun olarak görülmesi de kabir ziyaretlerinde bulunulur. Kabir ziyaretinde de ülkenin bazı bölgelerinde farlılıklar görmek mümkündür. Bazı bölgelerde definden sonra, ertesi sabah güneş doğmadan önce

(Ankara); bir hafta sonra (Eskişehir, Erzurum, Sivas, Niğde ve Kırşehir); kırk gün sonra (Kastamonu); ilk Cuma (Kayseri ve Çorum) görülmektedir (Örnek, 1979:80).

Ziyaret fenomeni ülkemizin pek çok yerinde olduğu gibi Keles ve çevresinde de halk dindarlığının önemli bir göstergesi durumundadır. Bu durum, kendilerinde tabiatüstü ve olağanüstü güçler olduğuna inanılan türbe, mezar gibi yerlerin ziyaret edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Keles ve çevresinde halk tarafından, türbe-ziyaret olarak adlandırılan kabirler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Keles'in Küçükkovacık mahallesinde bulunan "Ana Sultan" türbesidir. Keles'in Küçükkovacık Mahallesi'ndeki türbede gömülü olduğuna inanılan ulu bir kadındır. Hakkında kesin bir kayıt olmamakla birlikte bu kadının Ertuğrul Gazi'nin en büyük oğlu Savcı Bey' in hanımı Avna Hatun olduğu iddia edilmektedir. Rivayete göre Savcı Bey genç yaşta kaybettiği eşinin anısına bir türbe yaptırmış, sancağını türbeye asmış ve her yıl bu türbenin başında onun hayrına fakir fukaraya yemek dağıtmıştır. Halen de bu gelenek sürdürülmektedir. Ancak, asırlardır halkın bu türbeye gösterdiği teveccüh nazara alındığında; türbede yatan şahsın Savcı Bey' in hanımı olmaktan öte dinî ve tasavvufî bir yönünün de bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, 19??:223). Yaklaşık 700 yıllık tarihi bulunmaktadır. İkinci olarak, Keles'in Dedeler Köyü'nde bulunan Selahattin Efendi Türbesi'dir. Türbenin yapım kitabesi bulunmamaktadır. Yalnızca türbenin penceresinde 1817-1818 tarihi yazılıdır. Türbe içerisinde iki mezar vardır. Köylülerin söylediğine göre burada Horasanlı Selahattin Efendi ile eşi yatmaktadır. Türbe kuzey-güney yönünde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Üzeri düz bir çatı ile örtülmüştür. Türbeye batı duvarından girilmekte, batı ve kuzey kenarlarında birer dikdörtgen niş bulunmaktadır. Güney cephesinde dışa doğru iki penceresi vardır. Türbenin batısındaki dikdörtgen bölüm sonradan ilave edilmiştir. Türbe moloz taştan yapılmış, duvarların arasına da ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Yine Keles'in Kıranişıklar Köyü'nde bulunan Şahan Baba Türbesi eski mezarlığın içerisinde yer almaktadır. Şahan Baba'nın kim olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Türbe kare planlı olup, üzeri pandantifli bir kubbe ile örtülüdür. Türbenin içerisine doğu cephesinden girilmektedir. Kuzey duvarında bir penceresi olup, doğu ve güney duvarları sağırdır. Duvarları moloz taş ve

tuğla ile örülmüş, köşelerine de devşirme malzemeler eklenmiştir. Duvarlar arasında yer yer ahşap hatıllar görülmektedir. Türbe defineciler tarafından tahrip edilmiştir.

Bunların yanı sıra ilçede, Dedeler Köyü Camii, Sarıyer Mahallesi Camisi (Turabi Efendi Zaviyesi), Harmanalan Köyü Camisi, Kemaliye Köyü Camisi, Kıranışıklar Köyü Eski Camisi, Yağcılar Köyü Camisi ve Yakup Bey Hamamı tarihi yapıtlardandır.

Keles ve çevresinde bulunan ziyaret yerlerine gidişin ortak bir amacı bulunmaktadır. Bu amaç, buralarda medfun bulunan kişilere duyulan sevgi, saygı, hürmet veya kutsal kabul edilen birtakım unsurları vesile kılarak istek ve arzulara kavuşmak şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte, belli bir takım ihtiyaçlar, hastalıklar, istekler için belirginleşen ziyaret yerlerinin varlığı da diğer bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziyaret yerlerinin hemen hepsinde, ziyaretçiler tarafından orada bulunanlara şeker ve bisküvi gibi ikramlarda bulunulur. Bu dağıtılan şekerler teberrük kabul edilerek ziyarete gelmeyenlere de ziyaret dönüşünde dağıtılır. Bu tür davranışları Türkiye'nin tüm bölgelerinde rastlamak mümkündür. Bazı yerlerde (Artvin) ölünün definden sonra ikinci akşam mezara yemek ve meyve götürülür ve sonrasında her hafta bir ya da iki kez yemek pişirilerek, ölen kişinin ruhu için isteyen alıp yemesi için mezar başına bırakılır (Çıblak, 2002:613). Bu yörelerde böyle bir uygulamanın yapılmasının sebebi, ölmüşlerin ruhuna sunulan kansasız kurban niteliğinin taşınması ve yenilenlerin, ölenin adına yenilmesidir (Çıblak, 2002:613).

Ziyaret yerlerinin hemen hepsinde Kur'an-ı Kerim okunmaktadır. Özellikle Yasin, Mülk, Nebe, Fatiha, İhlâs, Felak ve Nas sureleri en çok tercih edilenlerdir. Genel olarak bu tür türbe ve kabir ziyaretlerinde, kabir ve türbenin etrafına çaput ve bez bağlama alışkanlığı bulunmamaktadır fakat, azda olsa bazı kesimlerce bu alışkanlık ve adetler uygulana gelmiştir.

Türbelerde kurban kesme geleneği yaygın değildir. El açıp dua edilir. Çok nadir de olsa dileğin yerini bulması için ağaç dallarına kumaş veya bez parçaları bağlanır. Yine çok görülmemekle beraber nadiren de olsa ziyaret çevresinde özellikle mum yakanların olduğu görülmektedir.

Yörede yer alan mezarlıklar topludur. Her köyün kendi mezarlığı vardır. Yoldan geçenlerin ölümlere dua ve Fatiha okumaları için kabristanlar genellikle yol kenarında

bulundurulmaya özen gösterilmiştir. Ayrıca bir mezarlık içinde ayrı aile mezarlıklarına rastlamakta mümkündür. Şehitlik olarak bilinen ve kabul edilen, büyüklüğüne inanılmış kişilere ait olduğu kabul edilen mezarların bulunduğu yörelerde de mezarlıklar oluşmuştur. Bu mezarlıklara gömülmek, kişisel tercihlere bağlıdır.

Mezar yapma biçimi ve geleneği ortaktır. Kabirde genellikle ahşap tahta kullanılır. Son dönemlerde özellikle şehir merkezinde hazır betondan ve mermerden yapılmış taşların kullanımı yaygın hale gelmeye başlamıştır. Kabir dikdörtgen biçimindedir. Kimileri mezarın belli olması için ayak ve baş kısmına birer taş dikmeyi yeterli görür. Mezarların çoğunda basit kaya parçaları dikilir. Bu uygulama köylerde yaygındır. Bu taşlar doğada bolca bulunur ve sonbahar döneminde getirilerek kabristanın bir yerine dökülür.

Beton-mozaiik karışımından yapılan mezar ve mezar taşları da vardır. Ayak kısmında yer alan taşa herhangi bir yazı yazılmaz. Baş kısmında yer alan taşa ölünün adı, soyadı, baba adı, doğum ve ölüm tarihi gibi bilgiler ile ruhuna el-fatiha ifadesi bulunur. Mezar taşına anne adı yazılmaz. Bu anlayış ataerkil aile anlayışının bir yansımasıdır. Çünkü erkek egemen bir toplum anlayışı hâkimdir.

Yapılmış mezarların üstü bütünüyle kapatılmaz, açık bırakılır. Üstü tümüyle kapalı olan mezarlara taş bırakılmaz. Bu mezarların Allah (c.c.)'ın rahmetinden mahrum kalacaklarına inanılır. Son zamanlarda mermer mezar yapma alışkanlığında yaygınlık vardır. Mermerden yapılmış mezarlar daha lüks ve bu mezarların ekonomik maliyeti daha yüksektir. Birçok aile kendi mezarlıklarını demirden korumalıklarla çevirmiştir. Burada ölümlere verilen değer maddi değerlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Böylece mezara verilen manevî değerde azalma, maddî değerde bir artışın olduğu ortaya çıkmıştır.

Mezarların varsa şayet gereksiz otları alınıp etrafına ve üstüne güzel çiçekler, çimler ekilir ve etrafına ağaçlar dikilir. Olabildiğince mezar ve çevresi temiz tutulur. Halkın inanişına göre ölü, yattığı yerde temiz oldukça, âhiretteki yeri de temiz olur. Böyle bir uygulama, Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde (örneğin Ankara) görülür (Kalafat, 1999a:250).

Bunların yanı sıra, türbe olarak bilenen yerler ve şehitlerin kabirlerinde Türk bayrağı asılıdır. Bunların dışındaki mezar ve kabirlerde böyle bir uygulama olmamakla birlikte

herhangi bir işaret ve bilinme bağlamında da bez gibi nesnelere asılmaz. Ancak Anadolu'nun bazı yerlerinde (Ankara, Adana, Aydın, Mersin,) ölen kişinin genç-yaşlı, erkek-kadın, ölme şekli (şehitlik) ve ölenin durumuna göre bayrak, tülbent, renkli bez veya yazma asılır; bayrak, bez, çeşitli renklerde yazma bağlama gibi özel eşyaların bırakılması, ölenin yaşı, cinsiyeti hakkında bilgi verir (Çıblak, 2002:610).

Keles ve çevresinde ziyarete konu olan türbe ve mezarların birer ziyaretgâha dönüşmesinde, bölgede yaşayan insanların, gerek kabirde yatanların veli, derviş, evliya ve şeyh olarak bilinmesi gerekse de öteden beri insanların başlarından geçen olumsuz bir durumu kabirde yatanlara bağlayıp birbirilerine anlatması sonucu halk nazarında büyük şahsiyet olarak bilinmesi neden olmuştur. Olağan üstü güç ve feyze sahip olduklarına inanılan bu kişilerin kabirleri ziyaret mekânı haline gelmiştir.

Keles'de kabristana giderken selam verilir ve tüm mü'min ölümlerinin ruhuna Fatihâ okunur. Arkasından dua yapılır. Ziyaret esnasında nadirde olsa bilinçsizce saygı amacıyla mezar taşını öpenler de gözlemlerimiz arasındadır. Bunun sebebi ölünün ziyaretçiyi gördüğü inancıdır. Kabir ziyaretinde mezarın baş ve ayak kısmında oturarak Bakara süresinin ilk beş âyetini, Yasin, Mülk, Nebe, İhlâs, Felak, Nas, Fatihâ surelerini okuyarak ölünün ruhuna hediye eden ziyaretçiler de vardır. Kabir ziyareti bir saate yakın sürer. Bazı yörelerde ölünün birinci yılında her Cuma akşamı veya sabahı ölünün yakınları kabir ziyaretine giderler. Kabristan, ölü sahibinin oturduğu yerden uzak ise bu kişi Kur'an-ı Kerim'i evinde okur. Okumayı bilmiyorsa başkasına okutur. Genellikle Yasin, Mülk, Nebe sureleri okunur. Bunların bir arada okunmasına halk arasında "Kur'an Hatmi" adı verilir. Bunun yanında akşamları kabristana selam verilmez ve Fatihâ okunmaz inancı vardır.

Bunlar yapıldığı takdirde kabirdekilerin mezarından kalkıp selam vereni veya Fatihâ'yı okuyanı karşılayacağı inancı hâkimdir. Türbelerin olduğu kabristanda ziyarete gelenlerin çok olması ve yapılan hayırlardan kendilerinin de faydalanacağı inancı azda olsa mevcuttur. Böyle bir kabristanda gömülme bu kişiler tarafından bir ayrıcalık olarak görülür.

3.8. Teolojik ve Folklorik Uygulamaların Karşılaştırılması

İslam, ölmekte olan ve ölen bir mü'min için, biri kendisine diğeri de yakınlarına karşı olmak üzere Müslüman topluma iki görev yüklemiştir. Bunlardan birincisi; kişinin ölüm döşeğindeyken yapılacak muamelelerden tutun da vefat ettikten sonra İslami esaslara göre defnetmek, ikincisi ise; yakınlarına başsağlığı dileğinde bulunmak.

Ölüm döşeğine düşen bir hastayı ziyaret etmek, Müslüman'ın Müslüman üzerindeki haklarından (Tirmizi "Edeb", 1). İslam'a göre ziyaretlerin amacı, ölüm döşeğindeki hastanın görülecek bir hizmetinin olması, onu son yolculuğunda yalnız bırakmama ve Allah (c.c.)'a kavuşmadan önce O'nun rahmet ve mağfiretinin genişliğinden bahsederek gönlünü hoş tutmaktır (Tirmizi "Tıbb", 35). Böylece kişiye hem tövbe edilmesini hatırlatmak hem de ümit Allah (c.c.)'ın rahmetinden bahsederek günahlarından bağışlanma ümidinin korkularından çok olması sağlanır. Yine bunun yanında ziyaretçiler tarafından ölümü hatırlatıcı ve devamlı hayırlı söz konuşup gereksiz sarfiyattan kaçınmakta üzerilerine düşen görevlerdir.

Keles ve çevresinde ölüm döşeğinde olan birini ziyaret etmek hoş karşılanan ve yaygın olan bir davranıştır. Ancak, gelen ziyaretçiler tarafından bir takım yanlış hususlar da dikkat çekmektedir. Hastanın yanına gelen ziyaretçiler, hastanın moral olarak zinde olabilmesi için özellikle yakın dost ve akrabaları tarafından, Sünnet'in ön gördüğü şekilde bir yaklaşıma rastlansa da genel olarak, yaşadıkları güzel anıları anlatmaları oldukça fazladır. Oysa böyle durumdaki bir hastaya, ölümü güzel gösterecek, rahmet ve mağfiret içerikli konuşmaların yapılması hadis, sünnet ve İslam âlimlerince sabit iken, bunun dışına belki bilerek belki bilmeyerek çıkmaktadır. Bu da dince hoş görülmeyen bir davranıştır.

Ölüm döşeğindeki hastaya telkin hususunda rivayet edilen oldukça fazla hadis vardır. "*Ölülerinize, Lâ ilâhe illâllah sözünü telkin ediniz*" (Müslim, "Cenâîz", 1, 2; Tirmizi "Cenâîz", 7; İbn Mâce, "Cenâîz", 3) hadisi birçok sahabeden nakledilmektedir. İslam âlimlerinin birçoğu tarafından, söz konusu hadisin ölmek üzere olan kişiler olduğu söylenmektedir. Yine "*Kişi son sözünde Lâ ilâhe illâllah derse cennete girer*" hadisini bir çok ravi zikrederken Buhârî'nin bunu "bab" başlığı altında alması da bize bunun gerçekliğini ortaya koymaktadır (Buhârî,"Cenâîz", 1). Ölmekte olan hastaya telkin verme hususunda büyük bir çoğunluk tarafın uygun görülüş bazıları tarafından da

sünnet olarak değerlendirilmiştir. Ölüm hastasına telkin vermede takınılacak tavır ise, hastayı yormadan, zorlamadan ve bıktırmadan söyletilmesi âlimler tarafın üzerinde durulan bir husustur. Telkinin şart olmadığı, kişinin ömrü boyunca yaşadığı ve inandığı üzere haşrolunacağı bilinmemektedir. Söylenmemesi veya söyletilmemesi durumunda yine akıbetini değiştirmeyeceği kaynaklar belirtmektedir.

Yöremiz, telkin hususunda oldukça hassas davranmaktadır. Telkin adeta günahlardan arınma, cennete giriş bileti olarak anlamlandırılmaktadır. Hastaya Kelime-i Tevhid'i söyletebilmek adına hastanın durumuna bakılmadan söyletebilmek adına oldukça ısrarlı davranışlar sergilenmektedir. İslam'ın hoş ve uygun görmediği bu davranış şekli, yıllardan beri süre gelen bir inanış biçimi olagelmıştır.

Ölüm döşeğinde olan bir hastanın yanında Kur'an okuma meselesi her ne kadar tartışıla gelmiş ise de, "*Ölülerinize Yâsin süresini okuyunuz*" (İbni Mace, "Cenâiz", 4) hadisini musannifler genel olarak hem ölmekte olanlara hem de ölümlere olmak üzere iki anlam yüklemişlerdir. Kur'an okuma meselesi ile ilgili hadislerin sıhhatli her ne kadar tartışılmışsa da, okunan Kur'an'ın hastaya iman esaslarını hatırlatması, imana davet, kader, tevhid gibi içermesinde dolayı Kur'an'ın hangi süresi okunursa okunsun bir beis olmayacağı söylenmiştir.

Keles'de, bu gibi hastalara gelen ziyaretçiler, şayet biliyorlarsa Kur'an okumaları yaygın ve İslam'a ters düşmemekle beraber bunları zikreden hadislerden habersizdirler. Atalarından görme bir biçimde taklidi olarak gelenek olarak karşımıza çıkan bu uygulama dini bir vecibe olarak görülmekte ve yaşanmaktadır. Oysa bunun bir veciben ziyade tavsiye niteliği taşınması bilinmemektedir.

Hasta ruhunu teslim ederken, ölüm meleğini görmesi ve canının alınması sırasında bir takım olayların vukuu bulduğunu gelen rivayetlerden anlamaktayız. Mü'minin ruhunun kolay, kâfirin ise çetin alınacağı ayet ve hadislerde bildirilmektedir. Ancak bu kaide genellilik arz etmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ölüm anı çetin ve zorlu geçmiştir. Yine ölüm anında için alın terlemesi, burun deliklerinin genişlemesi gibi bir takım hasletler mü'min için güzel görülen hallerdendir. Neticede ölüm anını, ancak ruhunu teslim eden kişi bilebileceğinden o anda neler yaşadığı ve neler gördüğü bilinmemektedir. Gaybi konulara dâhil olan bu husus hakkındaki düşünceler zanna girdiğinden ve zannın büyük çoğunluğu günah olduğundan, ölüm anında yaşananlar

hakkında çevredekiler tarafından anlaşılmayan bu hususlar, bilerek veya bilmeyerek yalan-yanlış şekilde anlatılması da günahdır.

Yöremizin genelini kapsamamakla birlikte, ölüm döşeğindeki kişinin ruhunun alınması esnasında görülen terleme, horuldanma, yüzün morarması gibi görülen hadiseler, kişinin ızdırıp ve azap çekerek ruhunu teslim etmesine; gözünün açık kalması, dünyadan medet ummasına; ağızdan köpüğün çıkması günahkâr oluşuna gibi dinle bağdaşmayan yorumlar yapılmakta ve bazen başkalarına anlatılmaktadır. Bilinçsizce yapılan bu davranışlar, genelde olağan dışı bir vaziyetten ders çıkarma ve bazı çevrelerin çıkar sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Ölünün, yakınları ve diğer Müslümanlar üzerinde bazı hakları vardır. Yakınlarının ve Müslümanların bu görevleri yerine getirmesi farz-ı kifayedir. Bu görevler ölüyü hazırlama, yıkama, kefenleme, ölünün namazını kılma, cenazeyi taşıma, defnetme ve ölen kişinin cenazesine katılmadır.

İslam'da ölünün ilanını yapmak sünnettir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Habeş Kralı Ashame'nin ölümü ile Mute Savaşı'nda şehid düşen Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın şehâdetlerini ashabına duyurduğu bilinmektedir. Fakat cahiliye adetleri üzerine, "Falanca öldü, Araplar mahvoldu." gibi ölüm ilanı yapmak Peygamber (s.a.s.)'imiz tarafından yasaklanmıştır.

Keles'de ölüm ilanları camilerden yapılmaktadır. Genelde ölüm ilanları sünnete uygun yapılmaktadır. Bazen ölünün daha iyi tanınması için kişi ünvanı ile birlikte anılır. Bunda asıl amaç ölünün tanınmasını sağlamaktır.

Ölü kabre konulup defin işlemi tamamlandıktan sonra imamın ya da cemaatten birinin, ölünün başucuna geçerek "Ey filan oğlu filan!..." şeklindeki birtakım sözlerle yapılan kabirdeki telkin olayı, Keles'de yüzyıllardan beri düzenli bir şekilde uygulanmaktadır. Telkin ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.)'e isnat edilen sadece bir hadis mevcuttur. Ebû Umâme (r.a.)'nin yaptığı bu rivayetin de münker, yani çok zayıf olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı İslam âlimleri tarafından ölümden sonra yapılan telkin hususunda farklı görüşler bulunmaktadır (Biçer, 2009:29). Fakat Şam, Endülüs gibi birçok bölgede hadisin ihtiva ettiği anlamda telkin uygulamasının daha birinci asırdan itibaren varlığını sürdürdüğünü söylemek

mümkündür. Bu da telkin olayının sadece Keles'e has bir durum olmadığını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabından birilerinin, bu günkü okuyucuların okudukları gibi kabir üzerinde bir şeyler okudukları belirtilmemektedir. Onun için gerek muhaddislerin gerekse fukahanın konuyla ilgili kanaatleri gözden geçirildiği zaman görülecektir ki, kabir başında ölüye bilinen şekliyle telkin okumak sünnet değildir. Şâfiî fakihlerinden başka bunu söyleyen de olmamıştır. Zira Şâfiî fakihleri, Ebu Umâme (r.a.) hadisini zayıf olsa bile fedâili a'malde (faziletli işler) delil olara kullanılabilmekte sakınca görmezler.

Bizler telkinin bid'at olduğunu söylemenin de doğru bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz. Zira muhaddisler, mezkûr rivayete uydurma dememişlerdir. Dolayısıyla birinci asırdan itibaren Şam'dan Endülüs'e kadar olan İslam coğrafyasında tatbik edilen telkine, bid'at demek de doğru değildir.

Diğer taraftan okunan telkin lafızları hakkında rivayet edilenlerle Keles'te yapılan telkin lafızları arasında istenen maksat açısından bir benzerlik bulunsa da lafız açısından farklıdır. Rivayetler ve asırlardır yapılan telkinler ve de yöresel olarak okunan telkinler arasındaki farklar incelendiğinde ümmet arasında bu konuda görüş birliğinin olmayışı hadisin problemliliğini göstermektedir. Ancak bu konudaki genel kanaatimiz, her ne kadar lafız itibari ile telkin farklı uygulanırsa da, ölünün bağışlanması ve mağfirete ermesine yardımcı olduğu kanaatinin yaygınlaşması olması, toplumca güzel bir davranış şekli olarak görülmektedir. Revatib bir sünnet olmayan, emir ve yasaklığı hakkında bir hükmü bulunmayan telkin için, yapılması zorlanamaz ve yapılmaması istenemez şeklinde karar verebiliriz.

Ölüler için Kur'an okuma konusuna gelince, öncelikle ifade edelim ki, Kur'an-ı Kerim'in muhatabı dirilerdir. Kur'an anlaşılacak ve uygulanmak üzere inmiştir. Aslolan Kur'an'ı anlayarak okumaktır. Bununla birlikte sırf ibadet maksadıyla ve sevap umarak Allah (c.c.) kelamını okumak da bir ibadettir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), kulların asla anlayamayacağı ve anlamını sadece Allah (c.c.)'in bildiği mukattaa harflerinin okunması durumunda da her harfine on sevap verileceğini beyan etmiştir (Tirmizi, "Fedâilü'l Kur'an", 16).

Kıraatiyle dirilere bir rahmet, bereket, şifa ve sükûnet olan Kur'an-ı Kerim'in, aynı maksatla ölülere de okunup okunmayacağını ya da okunduğu zaman faydasına dair Kur'an'da herhangi bir açıklama mevcut değildir.

Sünnet'te ise “*Ölülerinize Yâsin suresini okuyunuz*” (Ebu Davud, “Cenâîz”, 20) hadisi her ne kadar bir tek sahabeden rivayet edilmişse de bu hadis ile aynı anlama gelen üç ayrı sahabeden başka hadisler de nakledilmiştir. Şahit olarak zikredilen bu hadislerin her üçü de zayıftır. Fakat zayıf olmaları, bunların tamamen işe yaramadığı anlamına gelmez. Zira hiç kimse bunların uydurma olduğunu söylememiştir. Aksine bu hadisler, bu konunun aslının olduğunu gösterir. Başka bir açıdan bu hadîse bakıldığında hadis hem ölmek üzere olanlara, hem de ölmüş olanlara hamledilebilir. Keles'de hâkim olan anlayış, Kur'an-ı Kerim'in hem ölmek üzere hem de ölmüş olanlara okunabileceği düşüncesidir.

Ölülere Kur'an okuma meselesi ile ilgili son olarak şunlar söylenebilir: Rivayetler çerçevesinde ölülere Kur'an okumanın sünnet olduğunu söylememiz mümkün değildir. Zaten şimdiye kadar hiçbir İslam âlimi bunun sünnet olduğunu söylememiştir. Fakat ölülere Kur'an okumanın tamamen bid'at olduğunu söylemenin de yanlış olduğu da bir gerçektir. Çünkü ölülere Kur'an okumanın bir sahabe uygulaması olduğunu gösteren rivayetler vardır. Tahricini yaptığımız sahabe fetvaları ve tabiinin sahabe hakkındaki gözlemleri bunu göstermektedir. Bu uygulamanın toplumsal olmanın ya da örf haline gelmenin mutlak olarak doğru olduğunu iddia etmiyoruz. Kaldı ki dördüncü asırdan itibaren fakihlerle muhaddislerle ulemeden birçoğunun bu konu hakkındaki söylemleri de göz ardı edilemez.

Yöremizde görülmesi de Anadolu'nun kimi yerlerinde ölünün elbiseleriyle, yatak döşegiyle, özel eşyalarıyla gömüldüğü görülmektedir. Bu geleneklere eski Türkler'de de rastlanmaktadır. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Orta Asya Hun Türkleri, ölen atalarını, boy beylerini altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örtülmüş tabutla; yine Oğuzlar, ölülerini giydirip kuşattıktan sonra yayıyla, bütün mal ve eşyasıyla gömerlerdi (İnan, 1986:177-184). Bu uygulamaların temelinde ölen kişinin öbür dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamak ve bu yolla onu rahat ettirmek düşüncesi yatmaktadır. Diğer taraftan bu şekilde ölünün öte dünyaya gidişi de kolaylaştırılmaya çalışılmak (Çıblak, 2002:607) ve sonraki hayata yine bu dünyadaki gibi devam edileceği inancı yatmaktadır (Ersoy, 2002:96). Buda bize, Anadolu'daki bu uygulamanın çok eskilere dayandığını göstermektedir.

Defin sırasında veya definden sonra, ölü için para karşılığında Kur'an okutmak, hatim indirmek, muhtelif gün ve yıl dönümlerinde mevlit okutmak, ziyafet vermek İslam âlimlerinin ekseriyeti tarafından bid'ât olarak görülmüştür. Parayla okunan okumaların tamamının İslam'ın ruhuna aykırı olduğu da bir gerçektir.

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) veya sahabeden herhangi bir hadis veya uygulama vârid olmadığı halde namazın oruca kıyas veya ilhak edilerek ölünün kazaya kalmış namazlarının kılabileceğini veya fidye verilebileceğini iddia etmenin hiçbir dini gerekçesi ve akli dayanağı yoktur. Çünkü Namazdan maksat, Allah (c.c.)'a yönelmek, O'nu ta'zim etmek, huzurunda boyun eğmek ve her an O'nu anmak suretiyle kalbi diri tutmaktır. Niyabet ise bu anlama tamamen zıttır. Dolayısıyla hiç kimse ölü ya da diri adına veya onun yerine namaz kılamaz. Kılsa bile başkasının zimmetinden o namaz borcu düşmez.

Namaz gibi bedeni bir ibadet olan oruç ise bu konuda farklı değerlendirilmiştir. Üç ayrı sahabenin Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sahih isnatlarla yaptıkları rivayetler ister farz olsun ister nafile olsun ölü adına oruç tutulabileceğini göstermektedir. Ölünün zimmetinden oruç borcunun düşürülmesi adına fidye verilebileceğine ilişkin herhangi bir merfu haber yoktur. Fidyeye verilmek suretiyle ölünün zimmetinden oruç borçlarının düşeceği ümit edilerek yapılan bugünkü genel uygulamaya Hanefiler kıyasla, Şâfiiler ve Hanbeliler ise sahabe fetvalarıyla ulaşmışlardır.

Keles ve çevresinde eskiden yapılan bu uygulama, günümüzde yapılmamaktadır. Bundan dolayı bu konu hakkında bir sıkıntı gözükmemektedir. Ancak ölen bir kişinin oruç borcu varsa, bunun karşılığında fideye verilmek suretiyle ölen kişinin oruç borcunu kaldırma geleneği devam etmektedir. Fakat ıskat ve devir işlemlerinin uygulaması yapılmamaktadır.

Kurbanla ilgili hadisler incelediğinde başkası adına kurban kesme konusundaki delâletlerin açık olmadığı görülür. Kurban konusunda gerek fıkıhçılar gerekse muhaddisler farklı görüşler ileri sürmüşlerse de Keles ve çevresinde böyle bir adet ve gelenek bulunmamaktadır.

Mezara ağaç dikilmesi meselesi, eski Türkler'de yaygın olarak görülen ağaç kültüyle ilgilidir. Ağaç, yerin dibindeki kökleri, göğe doğru yükselen gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yapraklarıyla olduğu kadar mevsimden mevsime kendini

yenilemesi ve daha birçok özelliğiyle en eski dönemlerden bu yana dinî bir yapıya sahip olmuştur. Ayrıca çoğu zaman hayatın ve ebediliğin sembolü olarak kabul edilmiştir. Orta Asya Hun Trükleri'nin Ötüken'in dağlık arazisindeki kutsal sayılan bir çam ağacının etrafında özel bir âyin düzenledikleri ve kötü ruhlardan temizlenmek istenen yerlere ağaç diktikleri; bu tür uygulamaların Göktürkler'de de bulunduğu kaynaklardan edinilen bilgiler arasındadır. Yine Çeremisler, Buryatlar, Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar da ulu ve yaşlı çam, kayın, ardıç, servi ve çınar ağaçlarına adaklar adanmış, kurbanlar kesmiş, birtakım dualarla onlardan dilekte bulunmuşlardır. Yakut Türkleri'nde ise kayın ağacının özellikle şamanlar arasında büyük bir önemi vardır. Her şamanın özel bir ağacı bulunur ve şamanla ağacı arasında bir bağ olduğuna; birinin hayatının ötekinin varlığıyla süreceğine inanılırdı (Ocak, 1983:84-87). Bundan dolayı da mezarlıklar çevresine ağaç dikilmesi, etrafına ve üstüne çiçekler ve çimler ekilmesi, İslamiyet'ten önce Türklerin uygulana gelen adetlerindedir.

Ölümünden sonra yapılması adet ahline gelmiş vazi hayır işlerinin de hayatta iken yapılması gerektiği insanlara anlatılmalıdır. Millet olarak “ölü yatırımı” ve de “ölye yatırım” a çok meyilli olduğumuz için insanlarımız, âhirete yönelik yatırımlarının, daha çok öldükten sonra yapılmasını isterler. “Ben öldükten sonra malımdan şu kadarı fakirlere, şu kadarı hayır kurumlarına veya camilere bağışlansın; şu kadar Kur'an hatmi indirilsin, dualar edilsin, mevlitler okutulsun” şeklindeki dileklere sıkça rastlarız. Ancak kişi sağlam ve hali vakti yerinde iken bunları yapmayı nedense aklına getirmez veya bilerek ölüm sonrasına erteler. Hâlbuki İslam âhirette değil, bu dünyada yaşanmak için gelmiştir. Ameller iyi ise, kabir cennet bahçelerinden bir bahçe, kötü ise ateş çukurlarından bir çukurdur.

Yöremizde mevlide büyük bir değer atfedilmekte ve büyük bir hayır olarak telakkî edilmektedir. Özellikle mevlit okuma ve okutma erkekler arasında farz derecesinde çok kuvvetli bir inançtır. Öyle ki, mevlit okunurken cemaatin gösterdiği ilgi ve saygı, mevlitten sonra okunan Kur'an'a gösterilmemektedir.

Ayrıca ölünün yedinci, kırkıncı veya elli ikinci gün ve geceleri gibi belli gün ve gecelerde düzenlenen mevlit ve hatimler hakkında Kur'an ve Hadislerde herhangi bir bilgi ve tavsiye mevcut değildir. İslam dinin amacından çıkmasına neden olan ve her geçen gün yaygınlaşan bu tür uygulamalar Kur'an'ın ve Sahih Sünnet'in ruhuna aykırıdır. Ayrıca böyle belirli gün ve gecelerde yapılan törenler, anmalar, merasimler, İslamiyet'ten önceki eski Türklerden kalma bir

uygulamanın yansımasıdır (Biçer, 2009:35). Sonuç olarak Keles’de belirli gün ve gecelerde hayır adına yapılan faaliyetlerin dini yönünün olmadığı bunların daha çok örfeye dayalı adetler olduğu görülmektedir. Çünkü sünnette bu tür uygulamalar mevcut değildir.

Keles ve çevresinde definden hemen sonrası ilk günde veya belli gün ve gecelere ölü adına yapılan mevlit okunmasının yanında ölü hayırına verilen yemekler, görünüşte hoş ve güzel bir uygulama gibi görünmüş ise de, aslında bunlar, dünya çapında yaygın olan ve özellikle Asya- Amerika kültüründe bulunan Hıristiyan geleneklerin bazı motifleri ile Budist, Konfüçyüs ve Taocu dinlerinin geleneklerinde görülmektedir. Bu uygulamalar, ölü için saygı göstermek adına aile ve akrabalarca bir araya gelerek bir şükran olarak verilen ve yenilen yemek ziyafetleridir (Biçer, 2009:28).

Geleneğimizde taziye evleri ve taziye evleri mahiyetinde kiralanmış kahvehaneler, taziyelerin daha rahat bir ortamda yapılmasına imkân vermektedir. Ancak taziye evlerinin sağladığı bu faydalarla beraber getirdiği bazı olumsuzluklar da görünmeye başlamıştır. Özellikle bu tür yerlerde Kur’an öğretilen, haram-helal öğretilen yerlerin yapılması gereklidir. Çok gerekirse taziye yerleri de yapılabilir; ancak bunlar için orası-burası şeklinde bir yer tahsis etmek şart değildir. Hiç olmazsa bu gibi yerlerin mimarisi ve estetiği İslami mimariye uygun hale getirilmelidir. Bu tür yerler, işsizlerin, tembellerin oturup çay-sigara içtikleri kahvehanelere dönüşmemelidir. Buralar, ölümü ve âhireti hatırlatmaya, ibret almaya vesile olmalıdır. Mesela taziye yerlerinin girişine “*Her nefis ölümü tadacaktır*” , “*Baki olan sadece celal ve ikram sahibi olan Allah (c.c.)’tır*” ayetleri manasıyla birlikte güzel bir hatla yazılabilir. Bu tür yazılar taziyeye gelenlere ölümü hatırlatacaktır.

Din görevlilerimiz veya taziye evinde kanaat lideri gibi görülen hocalarımız, gelen her ziyaretçi için tekrarlana tekrarlana neredeyse anlamını yitiren Fatıha suresi için komut vermek yerine, onun kısa bir açıklamasını yapsalar, ya da arada ahireti ve ölümü hatırlatıcı kısa konuşmalar yapsalar amaca daha uygun eylem ve söylemlerde bulunmuş olurlar. Ayrıca gelen her ziyaretçi, kendi duasını kendisi yapmalıdır. Sünnet’e uygun olan budur.

Diğer taraftan taziye geleneğinin gün geçtikçe daha dünyevileşmeye ve politikleşmeye doğru kaydığı da bir gerçektir. Özellikle Keles’de bir takım çıkar sağlama amacıyla menfaatin hüküm sürmesi maalesef taziye yerlerini de zaman zaman boy gösterisi yapılan mekânlara dönüştürebilmektedir. Taziye kalabalık görünsün diye aynı şahıs defalarca taziye evine gelerek Fatıha’yı okuyup taziye süresince kalabiliyor.

Ölüyü; ilk gece, ilk Cuma, ilk hafta, kırkı, ellisi, Kara Bayram ve yıl dönümü gibi günlerde anmak, Türklerde çok eski bir uygulamadır. Eski ve Ortaçağ Altay Türklerinden Hakanlar, ölmeden önce cenazelerinin nasıl yapılması gerektiğini vasiyet etmekle birlikte, ilk çağda yaşayan Türklerde anmayı cenaze merasimince sürdürürlerdi. Onlarda ölüm ve sonrasındaki süreç, bir yıl sürmekteydi (Ersoy, 2002:99-100). Sürdürülen bu gelenek, eski çağlarda yaşayan Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonrada uyguladığı görülmektedir.

Tarih boyunca tevessül meselesinde İslam âlimlerinin tekfire varacak kadar birbirlerini eleştirdikleri görülmektedir. Bunun temelinde tevhit inancının zedelenmesi ve Müslümanların şirke düşme endişesi yatmaktadır. Bize göre kişi amellerini ve diri insanların duasını vesile kılabilir. Çünkü bunlarla ilgili merfu hadisler mevcuttur. Fakat ölüleri vesile kılmak, manevi derecesine inanarak kendisiyle Allah (c.c.) arasında aracı kılmak doğru değildir. Zira Sünnet’e göre yapılan ziyaretlerin asıl amacı ölümden ibret almak ve ölülere faydalı olmaktır. Ancak birçok yörede olduğu gibi Keles’de de ziyaretler ve türbeler; hastalıklar, çaresizlikler ve sıkıntılar içerisindeki insanlar için, çokta yaygın olmasa da, bir sığınak mahalli olmuşlardır. Acziyet içerisinde olan, ümitleri tükenen, sıkıntılarında bir kurtuluş yolu arayan insanlar son çare olarak buralardan bir umut aramaktadırlar. Oysa bu tür yerler, yaşayan insanların kendilerine çeki düzen vermesi ve dua orada dua edilmesini vesile kıldığı için ziyaret edilmelidir. Çünkü hem kendisi için hem de orada yatanlar için en makbul olan duadır. Duada bulunurken de sadece Allah (c.c.) ile kendisi arasında bir bağ kurmaya gayret edilmelidir.

Bunun yanı sıra, türbe özellikle de kabirlerde yatanlar için yapılması gereken en iyi ve güzel işlerin başında, sadaka-i cariyedir gelir ki, yapılan bu sadaka-i cariyeler, kişinin ölümünden sonrada ona fayda sağlayacaktır. Kişi ölmeden önce yaptırdığı ve yaptığı kamu hizmet binaları çerçevesinde sağlık binası, eğitim-öğretim yuvası, vatandaşların yararına olabilecek hizmetler bunlardandır. Yine arkasında bıraktığı salih evladı ve bu salih evladının onun adına yaptırdığı çeşme, köprü, kamu adına bina, sağlık ve eğitim hizmetleri, o öldükten sonrada ona fayda sağlayacaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), insanın öldüğü zaman kendisinden bütün amellerin kesileceği ancak, kendisinden faydalanabilecek bir ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat ve sadak-i cariyeye gibi üç hasletin kendisine ölümünden sonra fayda sağlayacağını (Müslim, “Vasiye”, 14)

bildirmiştir. Bundan dolayı böyle bir uygulama, ölü için yararlı ve faydalı olacaktır (Biçer, 2009:35-36).

İslam'ın ruhuna aykırı olmasına rağmen Keles ve çevresindeki geleneğinde her geçen gün mezarlar daha lüks ve pahalı mermerlerden yapılmaya devam etmektedir. Aç, çıplak, ilaçsız, tahsilsiz, eşsiz, işsiz, muhtaç Müslümanlara yardım etmek varken milyonlarca lira harcanarak heybetli, süslü ve masraflı kabirlerin bina edilmesi israf hududu içine girmektedir. Müslümanlar kabirlerini yaptırırken bu iki ciheti göz önüne almalı, ifrat ve tefritten sakınmalıdır. Bir nevi kabir üzerine yapılacak olan bina ve kubbeler dirilerin ölümlerinde yaptıkları gösteriştir. Hâlbuki buralara harcanan parayı tasadduk edip sevabını ölüye bağışlamak daha faydalıdır. Ancak bu güne kadar yapılmış olan yapıları yıkmak da doğru bir davranış değildir.

Müslümanlardan çeşitli sebeplerle yanlış harekette bulunanlar olabilir. Onlara en münasip yol ve metotlarla Resulullah (s.a.s.)'in yapmadığı ve yapılmasına müsaade etmediği, hatta yasakladığı şeyleri yapmanın, doğru olmadığını söyleyiş, onları bilinçlendirmeye çalışmalıyız. Unutmamalı ki insanları, yaptıkları hatalardan dolayı sırf tenkit etmek yetmez; onlara yapmaları gereken doğruyu da öğretmek gerekir

SONUÇ

Bu araştırma ile Keles ve çevresinde yaşayan vatandaşlarımızın, ölüm döşegindeki mü'mini ve ölüyü Yüce Yaratıcının affetmesi ve ona iyi muamelede bulunması için icrâ ettikleri birtakım faaliyetlerin İslâm teolojisine göre ölmek üzere olan ve ölen kişiye yapılması gereken davranışları ile karşılaştırılması ve uygunluğunu amaçlanmıştır.

Ölüm döşeginde mü'mine yapılması gerekenler arasında şüphesiz onun ihtiyaçlarını gidermek ve onu âhirete hazırlamak en önemli husustur. Ölmek üzere olan kimseye, ölümü sevdirecek, onu hoş gösterecek, ebedi ve rahat olan bir hayata gideceği için kendisini şanslı hissettirecek cümlelerin sarf edilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti ve İslam âlimlerinin uygun gördüğü davranışlar olmakla beraber gerek dinin tam olarak anlaşılması gerekse cahillikten dolayı bazen bunların dışına çıkılmakta ve ölüm döşegindeki hastaya eziyet edilmektedir.

İslam âlimlerince Telkinin yapılması kişinin ölümün kolay olması ve Telkin sözü ile kalbinin Allah'a (c.c.) karşı güzel bir zan ile gitmesi açısından faydalıdır. Ancak telkini söylemeyen veya söylenmeyen mü'minin imanından bir eksilme olmayacağı, neticede kişi ne üzere iman etmiş ve yaşamış ise o şekilde dirileceği ve haşronulacağı belirtilir. Ölümden sonraki Telkin olayı ile ilgili ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edilen zayıf bir hadis dışında sahih bir haber yoktur. Ancak hicri birinci asırdan itibaren, Telkin'in Müslümanlar tarafından kesintisiz olarak uygulanması ve Peygamberimiz'in (s.a.s.) tespit hadisi, müşrik ölümlerine hitaben Bedr konuşması ile kabre konan ölümlerin üzerlerindeki ayak seslerini duyduklarına dair hadisleri nedeniyle, telkinin bir bid'at olarak değerlendirilemeyeceği kanaatini oluşturmaktadır. Bu konudaki 'Telkin yapanlar engellenmez ve yapmayanlara da emredilmez' şeklindeki Hanefî görüşünün en uygun görüş olduğu inancını pekiştirmektedir.

Ölmekte olan kişiye Ku'an okunması konusunda bir ihtilaf yokken, ölümler için Kur'an okuma meselesi, asırlardan beri tartışılan bir konu olmuş, günümüzde de bu tartışma bütün canlılığıyla devam etmektedir. Hemen ifade edelim ki Kur'an'ın muhatabı ölümler değil, dirilerdir. Kur'an insanlar tarafından anlaşılın ve insanlara rehberlik edinilsin diye gönderilmiştir. Ancak Kur'an'ı Kerim'in ölümlere okunabileceğine dair herhangi bir ayet olmamasına rağmen '*Ölülerinize Yasin okuyunuz*' hadisinin hakiki anlamı ile

özellikle İbn Ömer (r.a.) ve Leclâc (r.a.)'ın cenaze üzerine Kur'an okumayı vasiyet etmelerine ilişkin sahabe uygulamaları göstermektedir ki, ölümlere Kur'an okuma ameliyesinin aslı vardır. Dolayısıyla konuyu sonradan ortaya çıkmış bir bid'at olarak değerlendirmek doğru değil iken, bu davranışa sünnet demek de doğru bir yaklaşım değildir. Fakat günümüzde cenazenin arkasından yapılan diğer amellerde olduğu gibi bazı uygulamalarda İslam dininin buyrukları dışına çıkmıştır. Mezarlıkta ekmek parasını Kur'an okuyarak kazanan simsarlardan tutun da, pazarlıklı ya da pazarlıksız ücretle hatim yapan gruplara kadar birçok yanlış davranış, örf halini almıştır. Bu toplumsal yanılğı ve aşırılıktan hareketle Kur'an'ın ölümlere okunmayacağını, okunsa bile onlara hiçbir faydasının olmayacağını ileri sürerek bir genelleme yapmak da ikinci bir yanlıştır.

Ölüm anında kişinin yaşadığı ve çevresindekileri tarafından bir kısmının müşahede edildiği fiziki değişimler ile bir kısmının müşahede edilemediği durumlar, kişinin tamamen o anki psikolojik, hazırlanmışlık, kişinin Allah (c.c.) tarafından son bir imtihan olma, manevi derecesini yükseltme ve günahlarına kefarete gibi bazı sebeplere bağlıdır. Geride kalanların bunu anlayabilmesinin zor ve neredeyse imkânsızdır.

Ölünün, Allah (c.c.)'ın huzuruna temiz bir bedenle gönderilmesi adına i'lamı, yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, cenazesinin taşınması ve defnedilmesi, geride kalanlar için birer görevdir. Bunların İslâm geleneğine uygun bir şekilde yapıldığı görülmekle birlikte özellikle ölünün taşınması, defnedilmesi ve defin sonrası kabrin örtünmesi yöresel farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra mezarlık ve mezar yapımı, İslâm geleneğinin ön görmeği şekilde yapılmakta ve araştırmamız sonucu bunun tamamen bilgisizlikten kaynaklandığını göstermektedir.

Üzerinde ibadet borcu olduğu halde ölen mü'minlerin geride kalan yakınları tarafından bu borçlarının ödenip ödenemeyeceği, söz konusu ibadet borçlarının ödenmesi durumunda ölünün zimmetinden düşüp düşmeyeceği ve nâfile ibadet yaparak sevaplarının ölüye bağışlanması noktasında birbirinden çok farklı değerlendirmeler söz konusudur. Gerek zimmetten düşürmeye yönelik, gerekse sevabını bağışlama amacıyla ölü adına namaz kılınabileceğine ya da namaz borçları yerine fidye verilebileceğine dair herhangi bir merfû' veya mevkûf haber mevcut değildir. Aksine birçok sahabe bunların mümkün olamayacağı yönünde fetva vermişlerdir. Fakat yapılış itibariyle aynen namaz

gibi bedenî bir ibâdet olan oruç ise farklı değerlendirilmiştir. Sahabeden Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sahih isnatlarla yaptıkları rivayetlerden de anlaşılacağı gibi, ister farz, ister nafîle olsun, ölü adına oruç tutulabileceğini göstermektedir. Ölünün zimmetinden oruç borcunun düşürülmesi adına fidye verilebileceğine ilişkin herhangi bir merfû' haber yoktur. Fidyeye verilme suretiyle ölünün zimmetinden oruç borçlarının düşeceği ümit edilerek yapılan bugünkü uygulamaya Hanefiler kıyasla, Şâfiîler ve Hanbelîler ise sahabe fetvâlarıyla ulaşmışlardır.

İslam âlimleri sadaka, zekât gibi mali ibadetler ile hac gibi hem bedeni hem de malî ibadetlerde niyabetin geçerli olduğunu savunmuş iken; namaz ve oruç gibi bedenî ibadetlerde ise niyabet konusunda aralarında ihtilaf etmişlerdir. İskat ve devirle ilgili Kur'an ve Sünnet'te sadece oruç tutmaya gücü yetmeyen, sürekli mazeret sahibi kimselerin fidye vermesinin emredildiği görülmektedir. Bunun dışındaki ıskat-ı savmın, ıskat-ı salâtın ve devir işleminin ise Kur'an veya Sünnet'ten herhangi bir delile veya fikhî hüküm elde etmede kullanılan bir usule dayanmadığı görülecektir. Ancak vefat eden kimsenin yakınlarının uhrevî mesuliyetini azaltacak şeyler yapabilme yönündeki iyi niyeti ve gayreti, müteahhirden bazı fakihlerin de ihtiyat ve temenniden öte gitmeyen, fakat neticede fakirlere tasaddukla sonuçlanan ıskat işlemine engel olmamaları, hatta olaya sıcak bakmaları, ıskat ve devrin İslâm toplumunda hızla yaygınlaşmasının temel amili olmuştur. Söz konusu uygulamanın aklî ve naklî hiçbir dayanağı yoktur. Ancak ölen için bir şeyler yapıp Allah'ın rahmetini umma, bu vesileyle ihtiyaç sahiplerine yardım etme gibi birçok farklı niyetin iç içe olduğu, psikolojik ve iktisadî sebeplerin ve sosyal baskının da ön plana çıktığı bu işlemin, sadece ilmî ve şeklî bir yaklaşımla bid'atlardan ve yanlışlardan arındırılması da kolay görünmemektedir.

İslam'da başına musibet gelen biri taziyesinde bulunmak sünnettir. Zira Peygamberimiz (s.a.s.) *“Musibete uğramış Müslüman kardeşine taziye ve tesellide bulunana, Allah Teâla kıyamet gününde şeref ve üstünlük elbiseleri giydirir.”* (İbn Mace, “Cenâîz”, 56) diye buyurmaktadır. Taziyede bulunmak Sünnet'e uygun önemli bir uygulama olarak toplumsal hayatta yerini almaktadır. Ta'ziye boyunca komşuların ve akrabaların taziyeye gelenlere ve taziye sahiplerine yemek hazırlamaları, ikramda bulunmaları, işlerine yardımcı olmaları İslam'da güzel bir davranış olarak görülmekte ancak aşırıya

kaçılmaması gerektiğini de belirtmektedir. Oysa bazı taziyelerde zengin-fakir ayrımı bariz bir şekilde görülmekte, vasat yol takip edilememektedir.

Ölüye ağlamak ise, Allah'ın (c.c.) takdirine razı olmaya aykırı değildir. İnsanın hüzünlenmesi, kederli bir hal alması normaldir. Hatta bu hüzün ve kederini açığa vurup sessizce ağlaması ve gözyaşı dökmesinde de bir sakınca yoktur. Hadis-i şeriflerden çıkarılan fikhî hüküm, ölüye sessiz ağlamanın caiz ve mübah olduğudur. Bunda bütün müctehidler müttefiktirler. Ailesine, kendi için ağlamayı ve ağıt yakmayı vasiyyet eden ve bu vasiyyeti yerine getirilen kimse ise sorumludur. İslam dini aşırılığa kaçmayı uygun görmez.

İslam'ın ilk dönemlerinde yapılan kabir ziyaretleri, tevhid inancını zedelediği için Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından yasaklanmıştır. Tevhid inancı Müslümanların kalbine tam yerleştiğinde Peygamberimiz (s.a.s.) kabir ziyaretini serbest bırakmıştır. İslam'da kabir ziyaretinin asıl amacı ölümden ibret almak ve kabirdekilere dua ederek onlara faydalı olabilmektir. Dirilerin ölülerden medet umması, ölüleri kendileri ile Allah (c.c.) arasında vesile kılmaya çalışması, İslam'daki kabir ziyaretinin amacına aykırı olmakla birlikte türbe ziyaretlerinde bulunanların genellikle buna dikkat etmedikleri görülmektedir. Oysa bu gibi davranışlar insanı şirke kadar götürebilmektedir.

Geleneğimizde ölümlere Kur'an okuma, mevlit, ıskat ve devir gibi uygulamaların bu kadar geniş alanlarda sistemli hale gelmesi ve yaygınlaşmasının sebeplerine bakıldığında; fakirlik, yoksulluk, dini eğitim veren kurumların, öğrencilerin ve hocaların ekonomik bağımsızlıklarının olmaması ve de halkın geleneksel bir din anlayışına sahip olması bu etkenler arasında sayılabilir. Bunun yanında belirli gün ve gecelerde ölü için yapılan hayırlar, kabir ve türbe ziyaretindeki bazı aşırılıklar ise, büyük oranda örfeye dayanmakta ve İslam'ın ruhuna uygun düşmemektedir.

Keles yöresindeki bu tür inanç ve pratiklere baktığımızda, Türklerin yüzyıllardır yaşadığı geniş coğrafyadaki inançlarla benzerlikler gösterdiğini müşahade edebiliriz. Bu inançlar zamanla karşılaşılan farklı kültür ve inançlarla daha da zenginleşmekle birlikte, küreselleşmenin etkileri de görülmektedir.

KAYNAKLAR

- ABDULBAKİ, Muhammed Fuâd (2004), *Müttefekun Aleyh Hadisler*, Trc.: Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya.
- ABDULCEBBAR, Kadı (1988), *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Mektebe Vehbe, Kahire.
- AKÇAY, Mustafa (2005), “Gazzâlî Düşüncesinde Ölüm ve Kabir Hayatı”, *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum, Yıl 9, Sayı 23, s.85-102.
- AKIN, Hanifi (2008), *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, Polen Yayınları, İstanbul.
- AKYÜZ, Vecdi (2006), *Namaz*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ALİYYÜK KARİ (19??), *İmam-ı Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Çev.: Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınları, İstanbul.
- ALTAY, Ali Rıza (1979), *Âhirete Giden Yol*, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- ALÛSÎ, Şihabüddin Ebü's-Sena Mahmud b. Abdullah el-Bağdadi (1997), *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'il-Mesani*, Dâruihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- APAYDIN, H. Yunus, H. Algül, A. Bardakoğlu, İ. K. Dönmez, M. Erkal, F. Harman, A. S. Kılavuz, S. Uludağ, İ. Yücel, (2006), *İlmihal I- İman ve İbadetler*, DİB. Yayınları, Ankara.
- AŞIKKUTLU, Emin (2006), “Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir” Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım”, *MÜİFD*, 2006/2, İstanbul. Sayı 31, s.33-66.
- ATES, Süleyman (1988), *Yüce Kur'an'ın Çağdas Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsu'l-Hakk Ebü't-Tîbi (1994), *Avnu'l-ma'bûd fi Şerhi Süneni Ebu Davud*, II. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, (Elfiye CD'sinden yararlanılmıştır).
- BALAMAN, Ali Rıza (1993), *Gelenekler, Töre ve Törenler*, Betim Yayınları, İzmir.

- BARDAKOĞLU, Ali (1999), “Iskat”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, Cilt19, s. 140
143.
- BARDAKOĞLU, A., M. A. Aydın, Y. Apaydın, M. Çağrı (2006), *İlmihal II- İslam ve Toplum*, DİB. Yayınları, Ankara.
- BENNA, Ahmed Abdürrahim (19??), *Bulûğu’l-EmânîminEsrâri’l-Fethi’r-Rabbâni*, I-XXII, Daru’l-Hadis, Kahire.
- BEYÂZİZÂDE, Ahmed Efendi (1996), *İmam Azam Ebu Hanife’nin İtikadi Görüşleri*, Çev.: İlyas Çelebi, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- BİÇER, Ramazan (2009), “ThePhsicalandSpiritualAnatomy Of Death in Muslim TurkishCulture”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s. 19-38.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (19??), *Büyük İslâm İlmihali*, Sad. Ali Fikri Yavuz, Merve Yayınları, İstanbul.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) (1???), TD: 531, s. 223.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (1981), *Sahîhu’l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı (h.1389), *Ruhu’l- Beyan, Eser Neşriyat, İstanbul*.
- CANAN, İbrahim (1993), *Kütüb-ü Sitte, Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd (1979), *es-SihâhTâcü’l-Luga ve Sihâhi’l-Arabiyye*, Daru’l-İlim, Beyrut.
- el-CEZVİYYE, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. EbiBekrİbnKayyim (2007), *Kitâbu’r-Rûh*, Terc.: Şaban Hakkı, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÇELEBİ, İ., B. Topaloğlu, Y. Ş. Yavuz (2002), *İslâm’da İnanç Esasları*, 3. Baskı Çamlıca Yayınları, İstanbul:
- ÇETİN, Abdurrahman (1993), “Ücretle Kur’an Öğretme ve Okuma Meselesi”, *UÜİFD*, Bursa. Sayı 5, Cilt 5, s. 128-129.

- ÇIBLAK, Nilgün (2001), *İçel Tahtacıları, Dini İnanışlar ve Dini Törenler, Halk Kültürü, Anonim Halk Edebiyatı*, ÇÜ., SBE, Adana (Yayınlanmamış doktora tezi).
- ÇIBLAK, Nilgün (2002), “Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler”, *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, Yıl 40, Sayı 474, s.605-614.
- ÇİFTÇİ, Adil (2000), *Fazlur-Rahman ile İslamı Yeniden Düşünmek*, Kitabiyât Yayınları, Ankara.
- ÇİLELİ, Meral (1995), “Ölüm”, *Gelişim Psikolojisi (içinde)*, Der. Bekir Onur, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara.
- ÇOLAK, Ali (2000), *Kur’ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyat Yayınları, Ankara.
- DAVUDOĞLU, Ahmet (1978), *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, Sönmez Yayınları, İstanbul.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1988), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara.
- DEMİRCİ, Muhsin (2003), “*Kur’ân’ın Temel Konuları*”, MÜİFAV. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- DİLAVEROĞLU, Mehmet Esat (1964), *Durretu’l-Fahirefi Beyan-ı Ahkâmi’l-Cenazeti ve Seferi’l-Ahire*, Nurettin Uycan Matbaası, Ankara.
- DOĞAN, D.Mehmet (19??), *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul.
- DÖNDÜREN, Hamdi (2005), *Delileriyle İslâm ilmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul.
- DUMAN, M. Zeki (2006), *Nüzulünden Günümüze Kur’an ve Müslümanlar*, 3. baskı, FecrYayınevi, Ankara.
- EBU DAVÛD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî (1990), *Sünen-i Ebu Davud Terceme Ve Şerhi*, Haz.:N.Yeniçel, H. Kayapınar, N. Akdeniz, Şamil Yayınevi, İstanbul.
- EBU HANİFE, Numan b. Sabit (2008), *İmam-ı A’zam’ın Beş Eseri, (El-Fikhû’l-Ekber)* Terc.: Mustafa Öz, MÜİFV. Yayınları, İstanbul.

- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsıruddîn (1988), *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ifeve'l-mevdûa ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ümme*, 2.baskı, Mektebetu'l-Meârif, Riyad.
- ERDOĞAN, Hüseyin Suudi (1977), *Ölüm ve Ötesi-Kabir, Kıyamet, Âhîret-*, Çile Yayınları, İstanbul.
- ERSOY, Ruhi (2002), "Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller", *Milli Folklor Dergisi*, Ankara, Yıl 14, Sayı 54, s. 86-101.
- ESERÎ, Abdullah b. Abdülhamid (2007), *Ehl-i Sünnet ve'l Cemaate Göre İman*, Çev.: Ahmedİyibildiren, Guraba Yayınları, İstanbul.
- EŞ'ARÎ, Ebû'lHasen (2008), *el-İbane an Usuli'dDiyane*, Çev.: Mehmet Kubat, İşrak Yayınları, İstanbul.
- EŞ'ARÎ, Ebû'lHasen (2005), *Makalatü'lİslâmiyyin ve İhtilafatu'l Musallin-İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, Çev.: Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- el-EZHERÎ, EbûMansûr Muhammed b. Ahmed (1964), *Tehzibu'l- Lüga*, ed-Dar el Mısriyye, Kahire.
- FAİZ, Ahmet (1993), *Fi Zilâli'l-Kur'ân'da Kıyamet ve Âhîret*, Çev.: Veli Ulutürk, 3. Baskı, Uysal Kitabevi, Konya.
- FİRUZABADÎ, Muhammed b. Yakub (h.1305), *Kamus Tercemesi*, Çev: Mütercim Asım Efendi, Bahriye Matbaası, İstanbul.
- FREUD, Sigmund (1995), *Ölüme Yönelik Tutumumuz, Uygarlık, Din ve Toplum*, Terc.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara.
- FUZÛLÎ, Ahmed (1962), *Matla'u'l-İtikâd fi Marifati'l-Mabda'ive'l-Meâd*, Çev: Esat Coşan-Kemal Işık, AÜ Yayınları, Ankara.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (19??), *Ahîret Âleminin Sırları*, Çev.:Ömer Dönmez, Hisar Yayınları, İstanbul.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (1971), *İtikadda Orta Yol*, Trc.: Kemal Işık, AÜİF Yayınları, Ankara.

- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (2006), *Ölüm Ve Sonrası*, Terc: M. A. Müftüoğlu, Ttk: A.Fikri Yavuz, Vural Yayınları, İstanbul.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (2007), *İhyau 'Ulûmi-d Din*, Trc: M.A. Müftüoğlu, Vefa Yayınları, İstanbul.
- GERÇEL, Alim (2001), *Kayseri ve Çevresinde Ölüm ve Cenaze Merasimleri İle Ölüm Üzerine Değişler ve Mezarlıklar*, Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan), Bildiriler 1, TDEB Yayınları, Kayseri, Cilt1, s.297-298.
- GÖKBEL, Ahmet (1998), *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- GÖKÇE, Cüneyt (1992), "Berzah", *DİA*, TDV. Yayınları, Cilt 5, s.525.
- GÖLCÜK, Şerafettin (2000), *Din ve Toplum*, Esra Yayınları, İstanbul.
- GÖLCÜK, Şerafettin-Toprak, Süleyman (2001), *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya.
- GÜNALTAY, M.Şemsettin (1997), *Hurafattan Hakikate, Hurafeler ve İslam Gerçeği*, Mafiret Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Ünver (2002), *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GÜNDOĞAR, Hamdi (2006), *İslâm İtikadında Sünnet*, Çıra Yayınları, İstanbul.
- HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî (1990), *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, I-IV, 1.baskı, b.y., Beyrut.
- el-HALEBÎ, Ahmed b. Yusuf Abdüddaim Semî (1996), *'Umdetu'l- Huffaz, fi Eşrafî'l Eلفaz*, c.I, Beyrut.
- el-HANEFÎ, İbnEbi'l İz (2008), *el-Akâidetü't-Tahâviyye ve Şerhi*, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, 2. Baskı, Guraba Yayınları, İstanbul.
- HARPUTÎ, Abdullatif (2000), *Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslam*, Çev: İbrahim Özdemir-Fikret Karaman, TDV. Yayınları, Elazığ.

- HEYET (2005), *Türkçe Sözlük*, TDK basımevi, Ankara. Cilt 1, s. 42.
- HEYET (1950), *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, Cilt 1, s. 217.
- HEYSEMÎ, Ebu'l-HasenNûreddin Ali b. EbîBekr (1987), *Mecmau'z-zevâid ve Menbau'lFevvâid*, I-X, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.
- HÖKELEKLİ, Hayati (1991), “Ölümlle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış”,*İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara, Cilt 5, Sayı 2, s.83.
- HULUSÎ, Ahmet (1999), *İnsan ve Sırları*, Kitsan Yayınları, İstanbul.
- el-HUMEYRÎ, İsa b. Abdullah b. Mâni'(h.1422), *et-Teemmül fi Hakikati't-Tevessül*, Dâru'l Kurtuba, Beyrut.
- ISFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb (2007), *Müfredatü'lElfâzi'lKur'ân*, Çev.:Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul.
- ISFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb (1992), *el-Müfredât fi Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şâmiyye, Beyrut.
- ISFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb (1986), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz (1983),*Reddü'l-Muhtar Tercümesi*, Çev.: Ahmet Davudoğlu, Şamil Yayıncılık, İstanbul.
- İBN FÂRİS, Ebu'l- Hüseyin Ahmed (1991), *Mu'cemuMakayisi'l-Luga*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İBN HACER, Ebu'l-FadlŞihâbuddînAhmed b. Muhammed el-Askalânî (1988), *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-İmamiEbiAbdillah Muhammed İbn İsmail el Buhârî*, II. Baskı, Daru'd-Diyânli't-Turâs, Kahire.
- İBN HACER, Ebu'l-FadlŞihâbuddînAhmed b. Muhammed el-Askalânî (1991), *Takrîbû'tTehzîb*, 3. baskı, Thk.: Muhammed Avvâme, Daru'r-Reşîd, Haleb.
- İBN HACER, Ebu'l-FadlŞihâbuddînAhmed b. Muhammed el-Askalânî (1997), *Telhisu'l Habîr fi TahrîciEhâdisi'r-Râfi'ı'l-Kebîr*, I-V, Neşr.:Nizâru'l Bâz, VMektebetüNizâr, Riyâd.

- İBN HANBEL, Ahmet (1992), *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN HİBBAN, EbûHâtim Muhammed b. Ahmed el- Büstî (1988), *el-İhsân fi Takrîbî İbn Hibbân*, Beyrut, Cilt VI, s.269–271.
- İBN HÜMMAM, Kemalü'd-Din Muhammed (h.1347), *Kitabu'l-MusayereFi'l-Akâid*, Matbaatu's-Saadet, Mısır.
- İBN KESÎR, MecdüddînEbû'IFida İsmail b. Kesîr (1985), *Tefsiru-l Kur'âni'l Azim*, Çev.:Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN KESÎR, MecdüddînEbu'l-Fidâİsmâîl b. Kesîr (1993),*Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*,Çev.: Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (19??), *el-Muğni*, I-XIV, b.y. Beyrut.
- İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini (1992), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN MANZÛR, Ebu FadlCemâleddin Muhammed b. Manzûr el-Mısırî (1990), *Lisânü'lArab*, I-XV, 1.baskı, Dâru's- Sadr, Beyrut.
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbâs TakıyyüddînAhmedb.Abdilhalîm (19??), *Kâ'ide Celîlefi't-Tevessül ve'l-Vesîle*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut.
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbâs TakıyyüddînAhmedb.Abdilhalîm (1978), *Mecmû'u Fetâvâ*,Neşr.:Abdurrahmân b. Mahmûd, Mektebetül-Meârif, Riyâd,
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbâs TakıyyüddînAhmedb.Abdilhalîm (1998), *Ehl-i Sünnet Akaidi*,Çev. Muhammed Fatih el-Murabit, Tevhid Yayınları, İstanbul.
- İMAMOĞLU, A. Vahit (1995), “Ruh Beden İlişkisi”,*AÜİFD*, Erzurum, Sayı 12, s.12.
- İMAMOĞLU, A. Vahit (1997), “Uyku ve Ölümün Tabiatıyla ilgili Çağdaş Müslüman Yorumlarda Nefs ve Ruh Anlayışı”,*AÜİFD*, Erzurum, Sayı 13, s.236-237.
- İNAN, Abdülkadir (1962), *Hurafe ve Batıl İtikatların Menşe'leri*, DİB. Yayınları, Ankara.

- İNAN, Abdülkadir (1986), *İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- İZMİRLİ, İ. Hakkı (1991), *Yeni İlmî Kelam*, Haz.: Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar (1999a), “Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti”, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, 18-20Aralık 1998, AKSM, M.V. Yayınları, İstanbul. s.250-251.
- KALAFAT, Yaşar (1999b), *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 3. Baskı, AKMB. Yayınları, Ankara.
- KARA, Mustafa (2006), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARACA, Faruk (2000), *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- KARADAŞ, Cağfer (2008), *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, Emin Yayınevi, Bursa.
- KARAGÖZ, İ., İ. Paçacı, F. Karaman, , M. Canbulat, A. Gelişgen, İ.Ural (2007), *Dini Kavramalar Sözlüğü*, 3.Baskı, DİB. Yayınları, Ankara.
- KARAMAN, Fikret (1999), “Cenaze Defni ve Kabir ziyareti üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, Cilt 35, Sayı 2, s.21-23.
- KARAMAN, F., İ. Karagöz, İ. Paçacı, M. Canbulat, A. Gelişgen, İ.Ural (2007), *Dini Kavramalar Sözlüğü*, 3.Baskı, DİB. Yayınları, Ankara.
- KARAMAN, Hayreddin (1978), *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, Kalem Yayınları, İstanbul,
- KARAMAN, Hayreddin (2005), *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARAMAN, H., M. Çağrıç, İ. K. Dönmez, S. Gümüş (2007), *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, DİB. Yayınları, Ankara.
- KARASU, Doğan (2004), *Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, by., İstanbul.

- KELES Belediyesi (2010), *Keles*, <http://www.keles.bel.tr/modules.php?name=Anlami>, 11.04.2010.
- KELES Kaymakamlığı (2010), *Coğrafi Durum, "Arazi"*, <http://keles.gov.tr/modules.php?name=cografi>, 11.04.2010.
- KELES Kaymakamlığı (2010), *Tarihi*, <http://keles.gov.tr/modules.php?name=tarihi>, 11.04.2010.
- KESKİN, Y. Mustafa (1999), "Turhal, Yeşilyurt ve Sulusaray İlçelerinde Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç ve Uygulamalar", *FÜİFD*, Elazığ, Cilt 4, s. 190.
- el-KEVSERÎ, Muhammed Zaid (h.1369), *Mahku't-tekavvul fi mes'eleli't-tevessül Dâru'l-Fikir*, Kahire.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (1991), "Azrâil", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, Cilt 4, s.350-351.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (1997), *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (2004), *Ana hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 10. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm (2007), "Hakaslarda Ölüm ile İlgili Gelenekler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 4, s.65-87.
- KUBAT, Mehmet (2008), *Hasan el-Basrî Hayatı İlmi Kişiliği ve Kelâm İlmindeki Yeri*, Çıra Yayınları, İstanbul.
- KUREYŞÎ, Abdulkerim (2003), *Kureyşi Risalesi*, Terc: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KURTÛBÎ, EbûAbdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (1986), *et-Tezkira fi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhira*, I-II, Thk.:Hicâzî Saka Ahmed, Daru'l Kütübi'lİlmiyye, Beyrut.

- KURTÛBÎ, EbûAbdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (h.1372), *el-Câmi LiAhkâmi'lKurân*, tah. AhmedAbdulalim el-Berdunî, 2. Baskı, XII, Dâru's-Sa'b, Kahire.
- KUTUP, Seyyid (1970), *Fi Zilâli'l-Kur'an*, I-XVI, Çev.: Emin Saraç, İ. Hakkı Şengül, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınevi, İstanbul.
- MÂLİK İBN ENES, (1992), *el- Muvatta'*, Daru'l Hadis, Kahire.
- MÂTURÎDÎ, Ebû Mansur (2005), *Kitabü'tTevhid Tercümesi*, Çev.: Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara.
- MERGİNANÎ, BürhanüddinEbû'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir (2004), *Hanefiler İçin İslâm Fıkhı-El-HidâyeTercemesi*, Çev.:AhmedMeylani, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- MEVDUDÎ, Ebu'l-Al'a (1991), *Tefhimu'l Kur'an*, Çev.: Yusuf Karaca, Nazife Şişman, Ali Ünal, İnsan yayınları, İstanbul.
- MİMARZADE, Muhammed Emrullah (1911), *Mir'at-ı Edyan ve Mezâhib*, Ruşen Matbaası, İstanbul.
- MİRAS, Kamil (1988), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*, I-XII, 9.Baskı, Gaye Matbaacılık, Ankara.
- MOLLAMEHMETOĞLU, O. Zeki (1972), *Sünen-i TirmiziTerceme ve Şerhi*, Yunus Emre Yayınları, İstanbul.
- MUSTAFA, İbrahim, A. H. ez-Ziyâd, H. Abdulkâdir, M. A. en-Neccar (1990), *el Mu'cemu'l-Vasît*, Çev.: Muhammed Ali En-Neccar, Çağrı yayınları, İstanbul.
- MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- MÜSLİM, Ebû'lHüseyn Müslim b. el-Haccac (1955), *es-Sahihu'l Müsli*, Nşr. M. Fuad Abdülbaki, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- NESÂÎ, EbûAbdirrahmanAhmedb.Şuayb el-Horasânî (1981), *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

- NESEFÎ, Ebû'l-Muin (2007), *Tevhidin Esasları*, Çev.: Hülya Alper, İz Yayıncılık, İstanbul.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Muhyiddîn Yahya b. Şeref (2001), *Riyâzû's- Sâlihîn*, , I-VIII, Terc.: M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütü Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yayınları, İstanbul.
- NURBAKÎ, Haluk (19??), *İnsan Bilinmezi*, Hilal Yayınları, İstanbul.
- NURSÎ, Bediüzzaman Said (1994), *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- NURSÎ, Bediüzzaman Said (1994), *Mektubat*, Sözler Yayınevi, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1983), *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ÖRNEK, Sedat Veysi (1979), *Anadolu Folklorunda Ölüm*, AÜDTCF Yayınları, Ankara.
- PAÇACI, Mehmet (2001), *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- PAÇACI, İ., F. Karaman, İ. Karagöz, M. Canbulat, A. Gelişgen, İ.Ural (2007), *Dini Kavramalar Sözlüğü*, 3.Baskı, DİB. Yayınları, Ankara.
- PEZDEVÎ, EbûYusr (1980), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Terc: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, Fahreddin, Muhammed İbn Ömer el-Bekri (1938), *et-Tefsîru'l-Kebir Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXX, el-Matbaatu'l-Behimiyyeti'l-Mısriyye, Kahire.
- RÂZÎ, Fahreddin, Muhammed İbn Ömer el-Bekri (1993), *Tefsîr-i Kebîr*, Terc.: S. Yıldırım, S. Kılıç, L. Cebeci, S. Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara.
- RIZA, M. Reşid ve Muhammed Abduh (1999), *Tefsiru'l-menâr*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- es-SÂBÛNÎ, Nureddin (1979), *Mâturidiyye Akaidi*, Terc: Bekir Topaloğlu, DİB. Yayınları İstanbul.

- es-SÂBÛNÎ, Nureddin (2005), *Mâturîdiyye Akâidi*, Çev.: Bekir Topaloğlu, 8. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara.
- SAMÎ, Şemseddin (1998), *Kamûs-ı Türkî*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- SELİM, Muhammed, Muhammed İbrahim Allam, (2006), *Kabirde İlk Gece*, Çev.: Taceddin Uzun, Uysal Kitabevi, Konya.
- SOYSALDI, Mehmet (1996), “Hurafeler ve İslam’ın Hurafelere Bakışı”, *FÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 1996, Cilt 8, Sayı 2, s. 290-295.
- SOYSALDI, Mehmet (2004), “İslam’da Kabir Ziyareti ve Adabı”, *İlkadım Aylık Düşünce ve Kültür Dergisi*, Nevşehir, Şubat, Sayı 187, s.32-33
- es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. EbîBekr (1985), *Kabir Alemi (Alemül Berzah)*, Çev.: Bahaeddin Sağlam, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. EbîBekr (1992), *Serhu’s-SudûrbiSerhi Hâli’lMevtâve’l-Kubûr*, 2. Baskı, Mektebetu Dâru’t-Turas-Dâru’lbn Kesir, Beyrut.
- es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. EbîBekr (1993), *Ölüm, Kıyamet, Âhiret ve Ötesi*, Çev. Muhittin İnci, Müjde Yayınları, İstanbul.
- SÜLEYMAN, Mukâtil b.(2004), *el-Eşbâh ve’n-Nezâirfi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul.
- ŞA’RANÎ, Abdü’l-Vehhab b. Ahmed (19??), *Ölüm Kıyamet Ahiret ve Âhir Zaman Alametleri*, Terc.: Halil Günaydın, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- ŞEKERCİ, Osman (1972), *Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi*, Çanakkale Saramik Fabrikaları Kültür ve Araştırma Hizmetleri Yayınları No: 2, İstanbul.
- ŞENER, Mehmet (1993), “Cenâze”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul. Cilt 7, s.353-355.
- ŞENER, Mehmet (2001), “Kabir/Fıkıh”, *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul. Cilt 24, s.36.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî (1952), *Neylû’l-EvtârŞerhuMüntekâ’l-AhbârMin EhâdisiSeyyidi’l-Ahyâr*, 2. Baskı, Dâru’l-Hadîs, Kahire.

- ŞİHÂBUDDÎN Ahmedibn Muhammed (1992), *et-Tibyân fî TefsîriĠarîbi'l- Kur'ân*, Tah: Fethi Enver, Dâru's- sahâbe, Kahire, Cilt I, s.182.
- TABERÂNÎ, Ebu'l- KâsımSüleymân b. Ahmed (1985), *el-Mu'cemu'l-kebir*, I-XXV, Thk.: Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, 3. baskı, Dâru'lhyâit-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- TABERÎ, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr (1998), *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusulve'l Mulûk*, Nşr: Abdullah b. Abdûlmuhsin et-Türkî, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad.
- TABERÎ, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr (2004), *et-Tebisîr fî Me'âlimi'd-Dîn*, Nşr: Ali b. Abdülazizb. Ali eş-Şibl, Riyad.
- TAFTAZÂNÎ, Sa'duddinMes'ud b. Ömer (1989), *Şerhu'l-Mekasîd*, Âlimü'lKütüb, Beyrut.
- TAFTAZÂNÎ, Sa'duddinMes'ud b. Ömer (1991), *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul
- TANYU, Hikmet (1967), *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, AÜ. Basımevi, AÜİF. Yayınları, LXXVIII, Ankara,
- TAPUCU, Ayşe ve Şahin Aksoy (2004), "Şanlıurfa" da Ölümünden Define Kadar Yapılan Uygulamalara Genel Bir Bakış", *HÜTFD*, Şanlıurfa, Cilt 1, Sayı 3, s.553-57.
- et-TAYYAR, Abdullah b. Muhammed (2003), *Tüm Detaylarıyla Namaz*, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, Guraba Yayınları, İstanbul.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsâ b. Sevre (Trz), *Sünen*, Terc. O. Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınları, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Bekir (1988), "Âhiret", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, Cilt 1, s.543-547.
- TOPRAK, Süleyman (1994), *İslâm'da İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Çağ Yayınların, İstanbul. Cilt 1, s.21.
- TOPRAK, Süleyman (2005), *Ölümden Sonraki Hayat*, 9. Baskı, Tekin Kitabevi, İstanbul.

- TUĞRUL, Mehmet (1973), “Mahmutgazi Köyünde Ölümle İlgili Gelenek ve İnanışlar”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Y.25, C. 15, S. 290, Eylül, s.6750-6759.
- TUNÇ, Cihat (1994), “Ecel”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, Cilt 10, s.380-381.
- ULUDAĞ, Süleyman (2002), *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, 5. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (2008), “Hayat”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, Cilt 17, s.12.
- YAKIT, İsmail (1993), *Batı düşüncesi ve Mevlana*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- YAR, Erkan (2000), *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara:
- YAVUZ, Ali Fikri (2002), *Açıklamalı Muamelatlı İslâm İlmihali*, Çile Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1991), “Azap”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, Cilt.4, s.302-309.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (2008), “Ruh”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul Cilt 35, s.187-192.
- YAZIR, M. Hamdi (19??), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sad. Heyet, Azim Dağıtım, İstanbul (Zaman Gazetesi Promosyonu).
- YILDIZ, Murat (1999), “Ölüm Kaygısıyla Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, Lotus Yayınevi, Ankara, Cilt 1, Sayı, 4, s.105-119.
- YILMAZ, Ali (2001), “Kur'ân-ı Kerîm'de “Yevm/Gün” Kavramıyla Zikredilen Âhiret İsimleri”, *EAÜİFD*, Erzurum, Sayı 16, s.148.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2006), *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam ve İmam Ebû Mansur-ı Mâturîdî*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ez-ZEBÎDÎ, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseyni (1970), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarîh Tercemesi*, Terc.: Ahmed Naim, Kamil Miras, DİB. Yayınları, Üçer Ofset Matbaası, Ankara.

ez-ZEBÎDÎ, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseyni (1994), *Tâcu'lArûs*, Dârü'lFikr, Beyrut.

ZEMAHSERÎ, Ebu'l-KâsımCârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed (1995), el Kessâf an HakâikiGavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl, *Daru'l-Marife*, Beyrut.

ZEYLÂ'Î, FahrüddînOsmân b. Ali (H. 1313), *Tebyînü'l-hakâikşerhuKenzi'd-dakâik*, *Bulak*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut.

ZUHAYLÎ, Vehbe (1992), *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, Terc.:A.Efe, B.Eryarsoy, H. F. Ulus, A. Ural, Y. V. Yavuz, N. Yıldız, 2. baskı, , Risale Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Zekeriya CEYLAN, 1983 yılında Batman/Merkez’de doğdu. İlk, orta ve liseyi Diyarbakır’da okudu. 2000 yılında Diyarbakır İmam-Hatip Lisesini bitirdikten bir yıl sonra Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni okumaya hak kazandı. Üniversiteden 2005 yılından mezun olduktan sonra 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı Kalam Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans’a başladı ve halen devam etmektedir. Evli olup din görevlisi olarak görev yapmaktadır.